

Vasili GROSSMAN

Drumul

POLIROM

Colecția BIBLIOTECA POLIROM este coordonată de Bogdan-Alexandru Stănescu.

Vasili Grossman, *Chtenia*

Copyright © The Estate of Vasily Grossman
All rights reserved

© 2012 by Editura POLIROM, pentru traducerea în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © Slava Gerj/Shutterstock.com

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

GROSSMAN, VASILII SEMENOVICH

Drumul / Vasili Grossman; trad. din lb. rusă și note de Radu Părpăuță;
pref. de Robert Chandler. – Iași: Polirom, 2012

ISBN print: 978-973-46-2886-5

ISBN ePub: 978-973-46-3128-5

ISBN PDF: 978-973-46-3129-2

I. Părpăuță, Radu (trad.)

II. Chandler, Robert (pref.)

821.161.1(477)-31=135.1

Printed in ROMANIA

Vasili GROSSMAN

Drumul

Traducere din limba rusă
și note de Radu Părpăuță
Prefață de Robert Chandler

POLIROM
2012

VASIL GROSSMAN (1905-1964) este una dintre figurile marcante ale rezistenței antitotalitare. S-a născut într-o familie de evrei asimilați din Berdicev (oraș din Ucraina de astăzi) și a urmat cursurile Institutului de Studii Superioare din Kiev și cele ale Facultății de Matematică-Fizică din cadrul Universității de Stat din Moscova, absolvind în 1929. A lucrat ca inginer chimist în bazinul Donului, dar la mijlocul anilor '30 a renunțat la această meserie în favoarea literaturii. Nuvelele și povestirile sale se bucură de succes și atrag atenția unor autori ca Maxim Gorki și Mihail Bulgakov. În 1934, publică nuvela „În orașul Berdicev“, care a stat la baza filmului *Comisar* (1967), regizat de Aleksandr Askolov. Filmul este însă interzis de KGB și apare pe marile ecrane abia în 1990, în perioada perestroikăi. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Grossman a fost reporter de front, unul dintre primii comentatori ai Holocaustului. Articolul său „Infernul de la Treblinka“, din 1944, a făcut parte din probele acuzării în procesul de la Nürnberg. Însă criticile la adresa colectivizării și a represiunii politice din URSS duc la interzicerea cărților sale, gloria lui Grossman fiind, în cele din urmă, ca și a lui Bulgakov sau Pasternak, postumă.

Volumul de față aduce laolaltă povestiri, nuvele, eseuri, articole și scrisori, oferindu-ne o perspectivă mai largă asupra vieții și operei lui Vasili Grossman. Cititorul va descoperi de această dată nu doar scriitorul disident, ci un autor viu, care conturează cu entuziasm și idei socialiste, dar care surprinde cu subtilitate și mișcări sufletești opuse orbirii ideologice. În sine, *Drumul* oferă prilejul de a întâlni fragmente ale unui scriitor confirmat al anilor '30-'40, precum și texte ale unui observator fin al fenomenului totalitar. Din selecția povestirilor fac parte „În orașul Berdicev“ din 1934 (orașul natal al lui Grossman, din Ucraina de astăzi), precum și una dintre lucrările sale mai târzii, „Mama“, o povestire despre viața unei fete adoptate de un membru aflat la conducerea NKVD-ului, care ajunge în orfelinat după destituirea tatălui ei, fără să-și amintească multe despre părinții adoptivi, parte esențială dintr-un coșmar colectiv de care toată lumea își dorea să uite. Volumul include, de asemenea, textul complet al înfricoșătoarelor relatări de la Treblinka – o primă analiză a mecanismelor care pun în mișcare un lagăr al morții, studiul „Madona Sixtină“ – o meditație asupra artei și atrocității, precum și două scrisori ale autorului adresate mamei sale moarte, în vremuri dintre cele mai sumbre.

Prefață

Vasili Semionovici Grossman s-a născut la 12 decembrie 1905, în Berdicev, un oraș din Ucraina în care a existat una dintre cele mai mari comunități evreiești din Europa. În 1897, cu puțin înainte de nașterea lui Grossman, populația se ridica la aproape 54.000 de locuitori, dintre care 41.000 erau evrei. La un moment dat existau 80 de sinagogi, iar în prima jumătate a secolului al XIX-lea, înainte ca Odessa să prospere, Berdicev a fost cel mai important centru bancar din Imperiul Rus.

Ambii părinți ai lui Grossman erau evrei și inițial i-au dat fiului lor numele Iosif. Fiind însă puternic rusificați, îi spuneau de obicei Vasili sau Vasea, iar sub acest nume a și rămas cunoscut. Grossman însuși i-a spus cândva fiicei sale, Ecaterina Korotkova, că „Noi nu am fost ca evreii săraci din *ștetl* descriși de Șalom Alechem, care trăiau în colibe și care dormeau unii lângă alții pe podea, înghesuiți ca sardinele. Nu, familia noastră provine dintr-un mediu evreiesc total diferit. Aveau trăsuri și cai. Femeile lor purtau diamante și copiii erau trimiși la studii în străinătate“. E puțin probabil ca Grossman însuși să fi știut idiș.

După mărturiile Ecaterinei Korotkova, părinții lui Grossman s-au cunoscut în Elveția, unde amândoi erau studenți. Asemenea multor tineri evrei care studiau în străinătate, Semion Osipovici a activat în mișcarea revoluționară. În 1902 a intrat în Partidul Social Democrat Muncitoresc din Rusia (numele de atunci al Partidului Comunist). Când partidul s-a scindat în 1903, s-a alăturat facțiunii menșevicilor, care se opunea lui Lenin și bolșevicilor. Este cunoscut faptul că Semion Osipovici a jucat un rol activ în cadrul Revoluției din 1905, participând la organizarea unei revolte în Sevastopol.

Cînd Vasili era încă un copil, părinții săi s-au despărțit, dar au rămas în relații bune tot restul vieții. Vasili a fost crescut de mama sa, Ecaterina Savelievna; au fost ajutați de David Sherentsis, soțul bogat al surorii mamei sale. Între 1910 și 1912, Vasili și mama sa au locuit în Geneva; apoi s-au întors în Berdicev, să locuiască împreună cu familia Sherentsis. Mama sa a lucrat ca profesoară de limba franceză, iar Vasili a păstrat o bună cunoaștere a acestei limbi tot restul vieții; fiul său vitreg, Fiodor Guber, își amintește că exemplarul familiei din *Război și pace* nu conținea și o traducere a pasajelor scrise în franceză. Între 1914 și 1919, Vasili a urmat gimnaziul în Kiev. Între 1921 și 1923, a urmat Institutul Superior din Kiev pentru Educație Sovietică, locuind împreună cu tatăl său într-un apartament din Kiev, iar din 1923 pînă în 1929 a studiat chimia la Universitatea de Stat din Moscova, lucrînd în același timp și într-un orfelinat. A descoperit curînd că adevărata sa vocație este literatura, dar a trebuit să își continue studiile începute. Tatăl său, la rîndul lui inginer chimist, a muncit din greu pentru a-l întreține, și dorea ca fiul să aibă o profesie adevărată. Situația financiară a familiei a devenit și mai dificilă în urma căsătoriei lui Vasili din ianuarie 1928 cu Anna Matsuk și a nașterii fiicei lor, Ecaterina, unicul copil, în ianuarie 1930.

După absolvirea facultății, Grossman a petrecut doi ani în regiunea minieră din Ucraina cunoscută sub numele de Donbass sau Bazinul Donețk, lucrînd mai întîi ca inginer într-o mină, iar apoi ca profesor de chimie într-un institut medical. În 1931, după ce a fost diagnosticat cu tuberculoză, a reușit să obțină permisiunea de a se întoarce în Moscova; e posibil ca diagnosticul să fi fost greșit, însă fiica sa susține că a avut o formă incipientă de tuberculoză, care a fost tratată. Timp de doi ani a lucrat ca inginer într-o fabrică – în mod straniu și simbolic, o fabrică de creioane –, dar apoi a reușit să își cîștige existența ca scriitor profesionist. Totuși, niciodată nu și-a pierdut interesul pentru știință.

Întorcându-se la Moscova, Grossman a locuit cu Nadia Almaz, o verișoară primară din partea mamei sale. Cu cinci ani mai mare decât Grossman, aceasta era o femeie inteligentă și ambițioasă, cu puternice convingeri morale și politice. Spre sfârșitul anilor '20, a lucrat ca asistentă personală a lui Solomon Lozovski, conducătorul Profintern-ului sau al Internaționalei Sindicatelor, organizație al cărei rol era de a se alia cu sindicate din alte țări. Pentru Grossman, Nadia Almaz a reprezentat o sursă de inspirație și un ajutor practic esențial. Ea l-a încurajat să scrie despre mine și proiecte industriale, tot ea a aranjat dactilografierea manuscriselor sale. Prin intermediul multiplelor sale contacte din cercurile pariziene, l-a ajutat pe Grossman să se alăture unui grup de tineri activiști într-o excursie în Uzbekistan în mai și iunie 1928 și l-a ajutat și să își publice primele două articole, unul dintre ele în *Pravda*, principalul ziar al Partidului Comunist.

În aprilie 1933 Nadia Almaz a fost însă arestată, fiind acuzată de „activități antisovietice”. A fost exclusă din Partid și exilată în Astrakhan. Asemenea multor membri ai organizațiilor internaționaliste precum Profintern-ul, Comintern-ul sau Internaționala Comunistă, a fost acuzată că se află în contact cu troțkiști din străinătate. Mai târziu în anii '30, astfel de acuzații deveniseră foarte frecvente și erau de obicei false; însă Nadia Almaz rămăsese într-adevăr în contact cu troțkiștii. A comunicat sigur cu Viktor Kibalcici (scriitor și fost apropiat al lui Troțki, cunoscut mai bine sub pseudonimul Victor Serge); în dosarul ei aflat în arhivele OGPU (Poliția Secretă Sovietică) apare notat faptul că „două scrisori cu un puternic caracter antirevoluționar trimise de Viktor Kibalcici au fost găsite în posesia ei”. În această perioadă, Grossman încă locuia cu Nadia și a fost interogat în timpul percheziției. Se pare că nu a spus nimic în apărarea ei – nici atunci, nici pe perioada detenției ei; i-a scris însă și i-a trimis bani, iar în septembrie 1934 a vizitat-o în Astrakhan.

Anii care au urmat au fost prolifici pentru Grossman, cel puțin în ceea ce privește chestiunile practice și profesionale.

În aprilie 1933, după îndelungi demersuri, a obținut permis permanent de rezidență în Moscova, iar în vara anului 1933 primul său roman, *Glyukauf*, despre viața minerilor din Donbass, a fost recomandat spre publicare. Acest lucru i-a înlesnit înscrierea în două organizații importante: Societatea pentru Prietenia Scriitorilor din Moscova și Fondul Literar. În această perioadă, Grossman s-a împrietenit cu trei foști membri ai grupului literar Pereval. Conducătorul grupului, Alexandr Voronski, fusese un susținător al lui Troțki, iar Pereval a fost dizolvat oficial în 1932. Cu toate acestea, membrii grupului au continuat să joace un rol important în viața literară a Moscovei, iar cei trei scriitori – Boris Guber, Ivan Kataev și Nicolai Zarudin – i-au oferit lui Grossman sprijin concret și l-au încurajat. Kataev și Zarudin au fost cei care, în 1934, au dus povestirea „În orașul Berdicev” a lui Grossman editorilor prestigioasei *Literaturnaia Gazeta*. Textul a fost publicat imediat și a câștigat admirația unor scriitori, precum Isaac Babel, Maxim Gorki și Boris Pilniak. Tot în 1934 a apărut și romanul *Glyukauf*. În următorii trei ani, Grossman a publicat trei colecții mici de povestiri: *Fericire* (1935), *Patru zile* (1936) și *Povestiri* (1937). În 1937 a fost primit în abia înființata Uniune a Scriitorilor Sovietici și a publicat primul volum din lungul său roman *Stepan Kolciughin*. Plasat la începutul secolului al XX-lea, acesta spune povestea unui tânăr miner care devine revoluționar. Propria experiență a lui Grossman în minele din Donbass, precum și poveștile auzite de la tatăl său despre mișcarea revoluționară i-au dat posibilitatea de a scrie din interior despre acea lume. Asemenea romanelor celebre de mai târziu ale lui Grossman, *Stepan Kolciughin* este o ficțiune cu o solidă bază reală și traversată de o puternică preocupare pentru moralitatea publică și privată.

În 1937, Boris Guber a fost arestat și împușcat, alături de Kataev, Zarudin și alți foști membri ai grupului Pereval. Prima căsătorie a lui Grossman s-a încheiat în 1933, iar în 1935 a început o relație cu soția lui Guber, Olga Mihailovna. Grossman

și Olga Mihailvona au locuit împreună din octombrie 1935 și s-au căsătorit în mai 1936, la câteva zile după ce Olga Mihailovna și Boris Guber au divorțat. Grossman era el însuși în mare pericol: anii 1936-1937 au fost anii de climax ai Marii Terori. În 1938, și Olga Mihailovna a fost arestată, fiind acuzată că nu și-a denunțat fostul soț ca „dușman al poporului“. Grossman a făcut imediat actele pentru a deveni tutorele legal al celor doi fii ai Olgăi din căsătoria cu Boris Guber, salvându-i astfel de la a fi trimiși la orfelinat sau într-un lagăr. Apoi i-a scris lui Nikolai Ejov, șeful NKVD, precizând că Olga Mihailovna este acum soția sa și nu a lui Guber și că nu ar trebui să fie trasă la răspundere pentru un bărbat de care se despărțise cu mult înainte ca acesta să fie arestat. Semion Lipkin, prieten al lui Grossman, a spus despre gestul acestuia: „În 1937, numai un om foarte curajos ar fi putut scrie o astfel de scrisoare executantului-șef al Statului“. Spre sfârșitul anului, Olga Mihailovna a fost repusă în libertate.

Este dificil de identificat adevărata natură a convingerilor politice ale lui Grossman sau ale oricărui altcuiva în anii '30. Nici un fel de dovadă – nici o scrisoare, jurnal și nici măcar vreo notă a unui informator NKVD – nu poate fi creditată în totalitate. Este foarte probabil însă ca Grossman să se fi simțit atras de mai multe direcții. Pe de-o parte, mulți dintre apropiații săi au fost arestați sau executați în anii '30, iar tatăl său, alături de care locuise doi ani spre sfârșitul adolescenței, fusese un membru dedicat al Partidului Menșevicilor, majoritatea membrilor acestuia sfârșind în exil sau în închisoare. Iar Grossman a înțeles pe loc amplitudinea Terorii Foametei din Ucraina din anii 1932-1933. Pe de altă parte, Grossman era un tânăr scriitor ambițios; voia să își câștige un nume și de aceea depindea de regimul sovietic. Sub regimul țarist, chiar și în absența pogromurilor, evreii au făcut obiectul discriminării; prin opoziție, la începuturile Uniunii Sovietice, evreii au reprezentat un procent mare, disproporționat, din elita politică, profesională și intelectuală. Indiferent care i-ar fi fost gândurile cele mai ascunse

cînd a scris-o, această frază din scrisoarea lui Grossman către Ejoy este obiectiv reală: „Tot ceea ce am – educația, succesul ca scriitor, înaltul privilegiu de a-mi împărtăși gîndurile și sentimentele cititorilor sovietici – datorez Guvernului Sovietic“. Grossman a păstrat ceva din revoluționarismul romantic pînă la sfîrșit. E posibil să fi continuat să spere în anii '30, asemenea multor altor membri ai intelighentiei, că sistemul sovietic își va îndeplini, în final, promisiunea revoluționară.

Tot ceea ce poate fi afirmat cu certitudine este faptul că diferența dintre scriitorul „confirmat“ al anilor '30 și '40 și „disidentul“ care a scris *Viață și destin* și *Totul curge* este în mod esențial una de grad. Nu există nici un moment, nici un an care să poată fi interpretat ca reprezentînd o „convertire“ politică. Chiar primul roman al lui Grossman, *Glyukauf*, puțin citit azi, a avut în mod evident puterea de a șoca; în 1932, Gorki a criticat un draft al acestuia pentru „naturalismul“ său, un mod sovietic codificat de a spune că scriitorul prezintă prea multă realitate de prost gust. La finalul referatului, Gorki a sugerat că scriitorul ar trebui să se întrebe: „De ce scriu? Ce adevăr vreau să sprijin? Care adevăr îmi doresc să triumfe?“. Prin aceasta, Gorki voia să spună că Grossman era prea puțin preocupat de ideologie și prea mult de realitate. E greu să nu fii impresionat de intuiția lui Gorki; a părut să fi simțit încotro l-ar putea duce pe Grossman dragostea sa pentru adevăr.

Grossman a scris din ce în ce mai bine de la o decadă la alta, ultimele sale povestiri fiind și cele mai bune. Dintre cele aproximativ douăzeci de povestiri pe care le-a scris în anii '30, a fost inclusă aici doar una care a fost publicată atunci și două care au fost publicate pentru prima dată în anii '60.

În orașul Berdicev este plasată în timpul Războiului Polonezo-Sovietic (februarie 1919 – martie 1921), un război dus împotriva Poloniei de către Rusia Sovietică și Ucraina Sovietică. E ușor de ghicit de ce textul a fost receptat cu atîta entuziasm. Scriitura lui Grossman este vie și face dovada unei măiestrii a echilibrului, fără a-i face elogiul și fără a-și condamna eroina, pe

Vavilova, un comisar care trebuie să aleagă între a-și părăsi copilul nou-născut și a-și părăsi tovarășii din Armata Roșie.

Atît sub aspectul stilului, cît și al subiectului tratat, povestirea îi datorează mult lui Isaac Babel, al cărui ciclu de povestiri *Cavaleria Roșie* se desfășoară în timpul aceluiași război. Din anumite puncte de vedere, Grossman pare a dori să-l depășească pe Babel, vrînd să arate că nu este mai puțin inventiv în a găsi modalități de a-și uimi cititorul: „La început ea îl învinuise de toate [i.e. sarcina ei] pe omul acela trist, întotdeauna tăcut, care se dovedise mai tare ca ea și răzbase prin scurta groasă de piele, prin țesătura bluzei militare pînă la inima ei de femeie“. La un nivel mai profund însă, povestirea poate fi citită ca o critică dură la adresa lui Babel. Multe dintre cele mai bune povestiri din *Cavaleria Roșie* urmăresc inițierea într-o lume a violenței masculine. Fascinat de violență, Babel pare a vedea inițierea ca pe ceva dezirabil. În *orașul Berdicev* spune povestea inițierii unei femei sau aproape a unei inițieri într-o lume feminină – o lume pe care mai întîi o respinge, apoi o acceptă, pentru a o respinge din nou.

Babel era cu zece ani mai în vîrstă decît Grossman și a ajuns celebru la puțină vreme după ce Grossman și-a început studiile la Universitatea de Stat din Moscova. Asemenea lui Grossman, Babel era evreu din Ucraina, un intelectual bun cunoscător al literaturii franceze și cu o mare admirație pentru Maupassant. Nu e de mirare că Grossman, scriitor în curs de afirmare, s-a raportat la Babel. Mai importantă însă pare măsura în care a căutat să se definească prin opoziție față de Babel. La fel ca Babel, Grossman a scris mult despre violență. Dar, spre deosebire de acesta, nu este fascinat de ea; a scris despre violență numai pentru că s-a găsit în mijlocul unora dintre cele mai teribile acte de violență ale istoriei secolului trecut. Tema care l-a fascinat pe Grossman și la care se întoarce mereu, deseori în cele mai neașteptate contexte, este dragostea maternă.

Viața măruntă, scrisă doar doi ani mai tîrziu, în 1936, se arată de la bun început ca aparținînd maturului Grossman.

Pe cît de ostentativă este *În orașul Berdicev*, pe atît este de reținută această povestire. Totuși, chiar și aici Grossman își asumă unele riscuri, deși nu știm dacă a încercat să o publice atunci. Eroul Lev Orlov este timid și depresiv; deși prenumele său înseamnă „leu“, iar numele – „vultur“, el reprezintă opusul eroului pozitiv în doctrina realist-socialistă. În noiembrie 1935, Stalin declarase că „Viața a devenit mai bună, viața a devenit mai veselă“, cuvinte repetate la nesfârșit, prin reclame și afișe, în programele radio și în discursurile din cadrul paradelor de 1 Mai și al altor evenimente publice. În acest context, faptul că Grossman folosește cuvinte precum „vesel“ și „veselie“, în vreme ce Orlov nu e deloc interesat de festivitățile zilei de 1 Mai, reprezintă în sine o provocare. În anii '30, radioul a fost mijlocul principal al Propagandei de stat. Faptul că Orlov nu are radio arată alienarea sa față de viața sovietică. Desigur, Grossman nu îl aprobă deschis pe Orlov, însă nici nu îl condamnă explicit.

Prin ironia fină și prin aparenta trivialitate a subiectului, *Viață măruntă* îi datorează mult lui Cehov, care a avut o importanță majoră pentru Grossman, cel puțin la începutul carierei sale. Povestirea *Tînăra și bătrîna* nu este mai puțin cehoviană. Regăsim ironie amară în impresiile contradictorii pe care le lasă de la bun început personajul Gagareva, femeia în vîrstă. Mai întîi o auzim rostind platitudini într-un limbaj de lemn despre felul în care autoritățile au grijă de „păstrarea sănătății cetățenilor patriei“. Puțin după aceasta, o auzim plîngînd convulsiv, cu voce stridentă și răgușită, pentru că fiica ei se află în Gulag. Trebuie spus că Grossman face o concesie ortodoxismului sovietic atunci cînd permite ca o serie de arestări la o fermă de Stat să se încheie pozitiv, cu triumful justiției, însă structura cehoviană muzicală a povestirii – cuvintele și imaginile recurente, felul în care textul începe și se încheie, cu descrierea unor mașini care gonesc – îl conduce pe cititor către o cu totul altă înțelegere. În timp ce Goreaceva este dusă cu mașina la casa ei din afara orașului în scena de deschidere, este uimită de „avîntul ușor și forfotitor cu care obiectele, oamenii

și animalele apăreau, creșteau și dispăreau într-o secundă“. În ultimele rînduri ale textului, Gagareva privește de la fereastra biroului din Moscova lumea orașului care se așterne la picioare: „jos apăreau din ceață farurile aprinse ale automobilelor trecînd prin piață“. La final, impresia pe care o lasă povestirea este aceea de hazard al vieții sovietice din anii '30, de „grabă“ (acest cuvînt, precum și derivatele sale, se repetă în original) cu care oamenii acced la poziții extrem de influente sau sînt aruncați în întuneric.

Robert Chandler

În orașul Berdicev

Era ciudat să vezi cum fața întunecată, înăsprită de vânturi a Vavilovei se împurpura.

— De ce râzi? zise ea în sfârșit. Doar e un lucru tâmpit.

Kozîriov luă hîrtia de pe masă, se uită la ea și hohoti iarăși, clătînînd din cap.

— Nu, nu mă pot abține, zise el printre hohote. „Raportul... comisarului batalionului întîi... pentru patruzeci de zile, din motive de graviditate.“

Apoi deveni serios.

— Ce să facem! Dar pe cine punem în locul tău? Oare pe Perelmutter de la secția politică a diviziei?

— Perelmutter e un comunist dîrz, zise Vavilova.

— Toți sînteți dîrji, bolmoji Kozîriov și, cu glas coborît, ca și cum ar vorbi de ceva rușinos, întrebă: Și o să naști curînd, Klavdia?

— Curînd, răspunse Vavilova și, scoțîndu-și papaha¹, își șterse transpirația de pe frunte. L-aș fi scos eu, zise ea cu glas de bas, dar n-am putut. Știi și tu, la Grubeșov trei luni n-am coborît de pe cal. Iar cînd am mers la spital, doctorul nu și-a mai luat răspunderea.

Smîrcîi nasul de parcă voia să plîngă.

— L-am amenințat și cu mauserul pe afurisit. A refuzat: e tîrziu, zice.

Apoi plecă, iar Kozîriov rămase la masă și examină raportul.

---

1. Papahă – căciulă cu origini caucaziene, cilindrică, înaltă, de obicei din blană de miel karakul.

„Ei, poftim, și Vavilova asta – se gîndi – ai spune că nu-i muiere, are mauserul la ea, pantaloni de piele, bata-lionul l-a condus la atac de-atîtea ori și nici măcar nu are glas de muiere. Dar pînă la urmă reiese că natura ei tot de muiere este.“

Și, fără să știe de ce, se supără și se întristă puțin.

Scrise pe raport „ordin“ și, sucind nehotărît vîrfurile peniței deasupra hîrtiei, stătea cu fruntea încrețită: cum să scrie?

„I se acordă din data curentă un concediu de patruzeci de zile.“ Se mai gîndi și adăugă „de boală“, pe urmă îngrămădi deasupra „pe probleme femeiești“, trase o înjurătură și sublinie „pe probleme femeiești“.

— Poftim de te luptă cu ele, zise și îl strigă pe curier. Vavilova a noastră, a? Cred că ai auzit, rosti tare și cu supărare.

— Am auzit, răspunse curierul, scuipînd într-o parte.

O judecăreă amîndoi pe Vavilova și pe toate femeile în general, spuseră cîteva măscări, rîseră, iar pe urmă Kozîriov zise, după ce ordonă să fie chemat șeful de stat-major:

— O să trebuiască să te duci cu ea, mîine. Vezi tu, în vreo locuință sau la spital. Și tot ce trebuie.

Pe urmă, agitați și zgîrciți la vorbă, el și șeful de stat-major au stat întinși deasupra hărților de pe masă pînă a doua zi dimineață: atacau polonezii.

Vavilova s-a mutat într-o cameră rechiziționată.

Căsuța se afla la Iatki, așa se numea bazarul din oraș, și aparținea lui Haim-Abram Leibovici Magazanik, pe care vecinii și chiar nevastă-sa îl numeau Haim Tuter, ceea ce înseamnă tătar.

Vavilova se instalează cu scandal. O aduse la locuință un băiat de la secția politică: slab, cu scurtă de piele și budionovcă¹. Magazanik îl ocăra pe evreiește, băiatul tăcea și strîngea din umeri.

---

1. Budionovcă – bonetă militară ascuțită, purtată în timpul Războiului civil din Rusia, purtînd numele celebrului comandant Semion Budionnîi.

Pe urmă Magazanik trecu la limba rusă.

— Ce obraznicie la mucoșii ăștia, strigă el înspre Vavilova, ca și cum ea trebuia să se enerveze împreună cu el. Dar numai să se gîndească puțin! Nu mai sînt burghezi în oraș?! Numai o singură cameră a rămas pentru Puterea Sovietică, la tîrgovețul Magazanik. Numai unui muncitor, cu șapte copii, Puterea Sovietică e musai să-i ia camera. Dar lui Litvak băcanul? Dar lui Hodorov postăvarul? Primului milionar Așkenazi?

În jur stăteau copiii lui Magazanik, șapte îngerași zdrențăroși și cîrlionțați, și se uitau cu ochi negri ca noaptea la Vavilova. Mare, mai cît casa, ea era mai înaltă ca tatăl lor. În sfîrșit, Magazanik fu împins la o parte, iar Vavilova intră în cameră. Bufetul, saltelele plate, scaunele sparte din locuință îi dădură o senzație de strîmtorare, care o făcu să ia mai adînc aer în piept, ca și cum s-ar fi cufundat în apă.

Noaptea nu putu să doarmă. De dincolo de perete se auzea parcă o orchestră din mai multe instrumente – de la bîzîitul unui contrabas pînă la flaute subțiri și viori. Sforăia familia lui Magazanik. Arșița nopții de vară, mirosurile din casă – toate păreau că o înăbușă.

A ce nu mirosea în cameră! A petrol lampant, a usturoi, pe urmă a untură de gîscă și a rufărie nespălată. Așa se prezenta locuința unui om.

Își pipăia burta plină, umflată; uneori ființa vie care era în ea dădea din picioare și se răsucea.

S-a luptat cu încăpățînare multe luni cu această ființă: sărea greoaie de pe cal, la subotnice urnea din loc, tăcută și mînioasă, butuci de pin de multe puduri, prin sate bea ceaiuri de plante și băuturi spirtoase, a scos atîta iod de la farmacia regimentului, că felcerul voia să facă o plîngere la unitatea sanitară a brigăzii, s-a opărit în baie cu apă fierbinte pînă ce a făcut bășici. Dar ființa vie din ea creștea, o împiedica să se miște, să meargă călare; îi făcea greață, o făcea să vomite, o trăgea înspre pămînt.

La început ea îl învinuise de toate pe omul acela trist, întotdeauna tăcut, care se dovedise mai tare ca ea și răzbise prin scurta groasă de piele, prin țesătura bluzei militare pînă la inima ei de femeie. Apoi a văzut, cînd el alerga pe podețul de lemn, pe podețul acela înfricoșător prin simplitatea lui, cum un polonez țacănea cu o mitralieră – iar el parcă nici nu fusese: o manta ce părea goală a fluturat din mîini și s-a prăbușit într-un rîușor.

Ea, pe un armăsar înfierbîntat, alergă ca săgeata la el, iar din urmă năvălea batalionul, parcă împingînd-o.

Apoi a rămas această ființă vie. Ea era vinovată de toate. Acum Vavilova stătea înfrîntă, iar ea dădea victorios din picioare, trăia în ea.

Dimineața, cînd Magazanik se pregătea să meargă la lucru și soția îi dădea să mănînce, alungînd muștele, copiii și pisica, el, aruncînd o privire piezișă spre peretele camerei rechiziționate, zise încet:

— Dă-i un ceai, o înăbușă boala.

Magazanik se scălda în razele de soare ce luminau firele de praf, în mulțimea de mirosuri, cu mieunatul pisicilor, chiotul copiilor, sîsiitul samovarului. Nu se dădea dus la atelier. Își iubea soția, copiii, bătrîna mamă, își iubea casa.

Răsuflînd din greu, plecă, iar în casă rămaseră numai femeile și copiii.

Întreaga zi piața Iatki fierbea ca un cazan: bărbații vindeau lemn de mestecăn alb, parcă dat cu cretă, femeile foșneau coroane de ceapă, evreice bătrîne tronau deasupra dealurilor dolofane de gîște legate de labe. Cumpărătoarele suflau puful moale dintre labe și pipăiau osînza galbenă de sub pielița moale și caldă a păsărilor.

Fete cu picioare negricioase, cu fuste colorate, duceau oale înalte, pline ochi cu fragi, și se uitau speriate la cumpărători, de parcă erau gata s-o ia la fugă. Din căruțe se tîrguiau calupuri mari, galbene de unt, înfășurate în frunze unsuroase de lipan verde.

Un nevoiaș orb, cu o barbă albă de vrăjitor, plîngea rugător și tragic, în timp ce întindea mîinile. Dar grozava lui durere nu impresiona pe nimeni – lumea trecea cu indiferență. O femeie, rupînd din cunună cea mai mică ceapă, o aruncă în străchinuța de tablă a bătrînului. Acesta pipăi ceapa și, după ce se opri din rugat, zise supărat: „Așa să-ți dea și ție copiii la bătrînețe“. Și începu tărăgănat să îngîne o rugăciune veche, la fel ca poporul evreu.

Lumea vindea, cumpăra, pipăia, încerca, ridicînd apăsător privirile în sus, ca și cum aștepta ca cineva din cerul albastru să dea sfaturi: să cumpere știucă sau mai bine să ia crap? Și toți strigau cu glas pătrunzător, se jurau pe Dumnezeu, se certau unii cu alții, rîdeau.

Vavilova deretică și mătură camera. Ascunse mantaua, papaha, cizmele. Capul îi plesnea de zgomotul de pe stradă, în casă țipau micii Tuteri, iar ei i se părea că doarme și are un vis urît.

Cînd se întoarse seara de la lucru, Magazanik rămase uimit în ușa: la masă stătea soția lui Beila alături de femeia mare, legată la cap cu o basma pestriță, într-o rochie largă, în tîrlici puși pe piciorul gol. Rîdeau încet în timp ce discutau între ele și măsurau, ridicînd mîinile groase, cămașuțele mici, de jucărie.

În timpul zilei Beila a mers în odaia Vavilovei; aceasta stătea lîngă fereastră și ochiul ager, de femeie al Beilei a remarcat plinătatea burții ascunsă de statura înaltă a Vavilovei.

— Îmi cer iertare, dar dumneavoastră, după cum se vede, sînteți însărcinată, zise ferm Beila.

Și Beila, plesnind din palme, rîzînd și tînguind-o, începu să se îngrijească de ea.

— Copiii, copiii! Parcă nu știți cîte necazuri vin cu ei? zise ea, strîngînd și ascunzîndu-l la piept pe cel mai mic dintre Tuteri. Cît amar, cîtă nefericire, cîte griji! În fiecare zi le trebuie mîncare și nu trece săptămînă ca să nu aibă ba spuzeală, ba febră, ba furuncule. Iar doctorul

Baraban, să-i dea Dumnezeu sănătate, ia pentru fiecare vizită zece funți de făină fină de secară. Mîngîie pe cap pe micuța Sonia: Și toți trăiesc, nu-și dă duhul nici unul.

Se dovedi că Vavilova nu știa nimic, nu învățase nimic, nu înțelesese nimic. Așa că se supuse de îndată mării cunoașteri a Beilei. Asculta, punea întrebări, iar Beila, chicotind de plăcere, căci comisara nu știa nimic, îi povestea despre toate.

Cum să-l hrănești pe prunc, cum să-l scalzi, cum să-i dai cu pudră de talc, ce trebuie să faci ca noaptea să nu țipe, cîte pelinci și cămășuțe trebuie să ai, cum nou-născuții au convulsii de la țipete, se învinețesc, se pare că mai-mai copilului i se rupe inima de spaimă, moare; cum să-l vindeci de diaree, de ce face urticarie, cum lingurița începe să-i clănțane în gură și după asta poți cunoaște că îi apar dințișorii.

Lumea complicată cu toate legile, obiceiurile, bucuriile și tristețile ei! Vavilova nu cunoștea nimic despre ea. Iar Beila o conducea prin această lume cu îngăduință, ca o soră mai mare.

— Nu umblați printre picioarele oamenilor mari, marș în curte! le striga copiilor.

Iar cînd în odaie rămîneau numai ele două, Beila, coborînd glasul pînă la șoapta de taină, îi vorbea despre nașteri. O, nu-i un lucru simplu! Ca un vechi soldat care îl învață pe un tînăr pifan, Beila îi povestea despre marile chinuri și bucurii ale nașterii.

— Să naști copii, zicea ea, dumneavoastră credeți că-i așa ușor, ca războiul: pif-paf și gata! Nu, iertați-mă, nu-i așa ușor.

Vavilova o asculta. Pentru prima dată în tot timpul sarcinii ei, a întîlnit omul care să-i vorbească despre necazul greu ce se abătuse asupra sa ca despre un eveniment fericit, care se pare că era cel mai important și cel mai necesar din viața Vavilovei.

Iar seara, împreună cu Tuter, continuau dezbaterile. Nu trebuia pierdut timpul. După cină Tuter se urcă în

pod și coborî cu zgomot leagănul de fier și cădița pentru baia noului om.

— Puteți fi liniștită, tovarășă comisar, la noi se face treaba cu viteză maximă, zise el rîzînd cu ochi strălucitori.

— Taci, gură-bogată, taci! Nu degeaba îți zice lumea tătar, bodogănea soția.

În timpul nopții Vavilova zăcu în pat. Mirosurile înăbușitoare nu o mai apăsau ca în ajun. Nu voia să se gîndească la nimic.

I se părea că undeva nechează niște cai, iar în ochi îi fulgera un lung șir de capete de cai roibi, fiecare cu pată albă în frunte. Dădeau neconținut din cap, fremătau, fornăiau, rînjeau dinții. Vavilova se gîndi la batalion, își aminti de Kirpicev, politrucul de la compania a doua. Acalmia de pe front. Cine o să poarte discuțiile în zilele lui iulie? Îi trebuie o săpuneală locțiitorului de la gospodărire, pentru că stă pe loc cu livrarea de cizme. Și pe urmă trebuie să taie singuri pînză la moletiere. În compania a doua sînt mulți nemulțumiți, în special crețul ăsta, care cîntă melodii de pe Don. Vavilova căscă și închise ochii. Batalionul pleca undeva departe-depart, printre stogurile de fîn ude, în coridorul de lumină trandafirie al asfințitului. Iar gîndurile la el erau cumva plăsmuite, nenaturale.

Ființa vie din ea împinse nerăbdătoare cu picioarele. Vavilova deschise ochii și se ridică din pat.

— Fată sau băiat? întrebă cu glas tare. Și deodată inima din piept îi bătu mai tare, mai viguros, mai cald. Fată sau băiat?

Durerile facerii începură ziua.

— Oh! gema Vavilova molesită, femeiește, simțind cum o durere ascuțită, atotpătrunzătoare o cuprinde brusc.

Beila o conduse la pat. Sema alergă vesel după moașă. Vavilova o ținea pe Beila de mîină și zicea încet și repede:

— A început, Beila, iar eu socoteam că va fi cu zece zile mai tîrziu. A început, Beila.

Apoi durerile trecură, iar Vavilova sfârși prin a crede că au trimis degeaba după moașă. Dar peste jumătate de ceas durerile începură din nou. Fața Vavilovei se făcu palidă, iar culoarea ei de bronz părea de mort. Vavilova înțeșta din dinți, avea o expresie ca și cum se gîndea la ceva chinuitor și rușinos; acum se va ridica și va striga „Vai, ce-am făcut, ce-am făcut!“ și își va acoperi disperată fața cu mîinile.

Copiii trăgeau cu ochiul în odaie, bunica cea oarbă încălzea pe plită o oală mare de apă. Beila întorcea privirile spre ușă: expresia de durere de pe fața Vavilovei o speria. În fine, veni moașă. O chema Rozalia Samoilovna. Era tunsă scurt, robustă, roșie la față.

Deodată toată casa se umplu de glasul ei strident, arțăgos. Striga la Beila, la copii, la bătrîna bunică. Toți alergau în jurul ei. În bucătărie forfotea un primus. Din odaie începură să tragă afară masa, scaunele. Beila, grăbită ca la un incendiu, spăla podeaua, însăși Rozalia Samoilovna dădea muștele afară cu un șervet. Vavilova se uita la ea și i se părea că la statul-major a venit comandantul de armată. Și acesta era vînjos, cu fața roșie, arțăgos, și venea atunci cînd se rupea frontul; toți își aruncau priviri unul altuia, cînd citeau comunicatele operative șopteau, de parcă la statul-major era un mort sau un bolnav grav. Iar comandantul de armată rupea grosolan rețeaua de secretomanie și liniște: țipa, înjura, ordona, rîdea, de parcă nici n-avea treabă cu regimentele încercuite și convoaiele de mașini distruse.

Ea se supunea glasului poruncitor al Rozaliei Samoilovna, îi răspundea la întrebări, se răsucea în pat, făcea tot ce-i ordona aceasta. Uneori i se tulburau mințile, i se părea că pereții, tavanul își pierd contururile și liniile și cad în valuri peste ea. Își revenea iarăși la glasul sonor al moașei și îi vedea fața roșie, asudată și colțurile albe ale basmalei. Nu se gîndea la nimic în acele clipe. Voia să urle cu glas sălbatic, de lup, să muște perna. Părea că oasele îi trosnesc și se rup, iar o transpirație cleioasă,

grețoasă îi apare pe frunte. Dar nu țipa, doar clănțănea din dinți și înghițea aer, dînd spasmodic din cap.

Din cînd în cînd durerea îi trecea, ca și cum nici n-ar fi fost, iar ea se uita uimită în jur, asculta zgomotul bazarului, se mira de paharul de pe taburet, de tabloul de pe perete. Iar cînd copilul, înverșunat de dorința de a trăi, începea din nou să o sfișie, o încerca groaza durerilor facerii, dar și o bucurie tulbure: fie cît mai repede, odată ce altfel nu se poate.

Rozalia Samoilovna îi spuse încet Beilei:

— Dacă dumneata crezi că aș fi vrut să nasc prima oară la treizeci și șase de ani, te înșeli, Beila.

Vavilova nu auzi cuvintele ei și i se făcu groază că moașa vorbise încet.

— Ce-i, o să mor? întrebă ea.

Iar Beila stătea la ușă palidă, pierdută și zise, strîngînd din umeri:

— Vai-vai! Și cui îi trebuie chinul ăsta – nici ei, nici copilului, nici tatălui, fiindcă el a pierit, nici lui Dumnezeu din cer. Care deștept a scornit asta pe capul nostru?

Durerile facerii au durat multe ore.

Venind acasă, Magazanik s-a așezat pe treptele cerdacului. Se frămînta de parcă năștea Beila lui. Se făcea întuneric, în ferestre se aprindeau luminile. Evreii se întorceau de la sinagogă, ținînd sub braț sulurile de veșminte pentru rugăciune. La lumina lunii, piața pustie de la Iatki, căsuțele și ulițele păreau frumoase și tainice. Cavaleriști în pantaloni bufanți mergeau pe trotuarele de cărămidă, zornăind din pintenii. Fete ronțăiau semințe de floarea-soarelui și se hlizeau înspre militari.

— Oh, ca și cînd n-avea destule pe cap, muiera și-a mai luat și purcei, zise Magazanik. N-aveam eu de lucru destul cu ai mei, acum toată brigada de partizani trebuie să fete-n casa mea.

Deodată își încordă auzul și se ridică puțin. De dincolo de ușă răzbătea o voce răgușită, bărbătească. Glasul

răcnea niște înjurături atît de murdare, încît, cînd le auzi, Magazanik clătină din cap și scuipă în pămînt. Era Vavilova, care, năucită de ultimele dureri ale facerii, se lupta cu Dumnezeu, cu soarta blestemată a femeii.

Magazinov zise:

— Uite, asta o înțeleg, da, o înțeleg: naște un comisar! Dar Beila numai atîta știe să zică: „Ah, mamă, ah, mămucă, ah, mamă!“.

Rozalia Samoilovna îl plesni pe noul-născut peste fundulețul umed, numai crețuri și declară:

— Băiat!

— Ce-am spus eu! exclamă triumfător Beila și, deschizînd ușa, strigă victorios: Haim, copii, e băiat!

Și toată familia se strînse la ușă, discutînd emoționată cu Beila. Chiar și bunica oarbă se apropie pe pipăite și zîmbea la auzul mării minuni. Zîmbea și bolborosea abia auzit. Copiii o trăgeau de la ușă, dar ea se împingea înainte cu gîtul încordat: voia să audă glasul vieții, care biruie întotdeauna.

Vavilova se uita la nou-născut. Se mira că măruntul boț de carne roș-albăstrui a fost cauza acelor suferințe cumplite. Își închipuia că pruncul ei trebuia să se nască mare, pistruiat, cîrn, cu părul roșcat ciufulit, că va începe imediat să facă ștregării, să țipe ascuțit, să se repeadă nu știu pe unde. Dar el era slăbuț, asemenea unei tulpinițe de ovăz crescute pe un bordei, căpușorul nu i se ținea drept, piciorușele strîmbe i se mișcau ca niște rămurele uscate, ochii alb-albaștri erau orbi, iar piuitul abia i se auzea. Era ca și cum, dacă se va deschide brusc ușa, el se va stinge precum lumînărica încovoiată, prinsă de Beila pe un colț al dulapului.

Deși în odaie era zăpușeală, ca în baie, ea întinse brațele și zise:

— I se face frig, dați-mi-l aici.

Omulețul scoase sunete ascuțite, clătinînd din cap. Cu privirile piezișe, temîndu-se să se miște, Vavilova îl urmărea.

— Mănîncă, mănîncă, micuțule! zise și începu să plîngă. Copilașul meu, copilașul meu, bîiguia, iar lacrimile în picături străvezii i se scurgeau din ochi pe obraji, împrăștiindu-se apoi pe pernă.

Își aduse aminte de acel om tăcut și i se făcu milă de ei amîndoi, cu toată durerea ei de mamă. Plîngea pentru prima dată pentru omul acela, ucis în lupta de la Korosteni: el nu își va vedea niciodată fiul.

„Micuțul și neajutoratul, s-a născut fără tată.“ Și îl acoperi cu plapuma, ca să nu înghețe.

Sau poate că ea plîngea din cu totul altă pricină. În orice caz, Rozalia Samoilovna spuse, în timp ce fuma și dădea drumul fumului pe oberliht:

— Las-o, las-o să plîngă. Asta calmează nervii mai bine ca bromul. Toate plîng după ce nasc.

A treia zi după naștere, Vavilova se ridică din pat. Simțea cum puterile îi revin repede, umbla mult, o ajuta pe Beila în gospodărie. Cînd nu era nimeni acasă, ea îi cînta încet micuțului, pe care l-au numit Alioșa, Alioșenka.

— Să vezi, îi spuse Beila soțului, muscala asta și-a ieșit din minți. Deja a mers de trei ori cu el la doctor. În casă nu poți să deschizi ușa: ba că răcește, ba că-l trezești, ba că are temperatură. Pe scurt, exact ca o bună mamă evreică.

— Dar ce credeai, zise Magazanik, că dacă femeia îmbracă pantaloni de piele, devine prin asta bărbat?

Și strînse din umeri și miji ochii.

Peste o săptămînă Kozîriov și șeful de stat-major veniră la Vavilova. Miroseau a piele, a tabac și a sudoare de cal. Alioșa dormea în leagănul acoperit de muște cu o bucată de tifon. Cu cizmele noi, scîrțîitoare, se apropiară de leagăn și priviră chipul slăbuț al copilului. Fața i se zbătea în somn. Erau simple mișcări ale pielii, dar prin ele chipul căpăta diferite expresii – cînd de tristețe, cînd de mînie, cînd de zîmbet.

Militarii schimbă priviri între ei.

— Da, zise Kozîriov.

— Da, într-adevăr, zise şeful de stat-major.

Se aşezară pe scaune şi începură să povestească. Polonezii au trecut la ofensivă. Unităţile noastre se retrag. Fireşte, temporar. Armata a paisprezecea se retrage spre Jmerinka. Vin diviziile din Ural. Ucraina va fi a noastră. E de presupus că peste o lună se va petrece întorsătura. Însă deocamdată poleacul ne ţine strînşi.

Kozîriov înjură.

— Mai încet, zise Vavilova, nu mai urla, trezeşti copilul.

— Ia uite cum ne schimbăm obiceiurile, bombăni şeful de stat-major şi rîse.

— Tot glumeţ ai rămas, zise Vavilova şi adăugă cu greutate: Şi nu mai fuma, pufai ca o locomotivă.

Ca din senin militarii începură să se plictisească. Kozîriov căscă. Şeful de stat-major se uită la ceas şi zise:

— Să nu întîrziem la Lîsaia Gora.

„Ceasul e de aur“, gîndi enervată Vavilova.

— Ei, să ne luăm rămas-bun, Klavdia! zise Kozîriov şi se sculă. Am ordonat să ţi se aducă un sac cu făină, zahăr şi slănină. Azi vor ajunge toate cu o şaretă.

Ieşiră pe uliţă. În jurul cailor stăteau micii Magazanici. Kozîriov se ridică în şa. Şeful statului-major plescăi din limbă şi sări în zbor pe cal. Cînd ajunseră la colţ, lăsară moale dîrlogii pe neaşteptate, ca şi cum ar fi fost înţeleşi, şi se opriră.

— Da, zise Kozîriov.

— Da, într-adevăr, răspunse şeful de stat-major.

Pufniră în rîs, loviră caii, îndreptîndu-se spre Lîsaia Gora.

Pe seară veni şaretă. Trăgînd în casă sacii cu alimente, Magazanik intră în odaia Vavilovei şi spuse cu glas secretos:

— Ce spuneţi de noutăţi, tovarăşă Vavilova? A venit la atelier un cumnat de-al meu din mahalaua Țessarski. Se uită în jur şi, parcă scuzîndu-se faţă de Vavilova, zise uimit: Polonezii sînt la Ciudnov, iar Ciudnov e la patruzeci de verste de aici.

Veni Beila. Auzise ultimele cuvinte ale lui Magazanik și zise hotărît:

— Ce să mai vorbim?! Mîine polonezii o să ajungă aici. Dar ce voiam să vă spun: că sînt polonezi, austrieci ori galițieni, dumneavoastră puteți să rămîneți la noi. Hrană aveți, slavă Domnului, pe trei luni.

Vavilova tăcea. Pentru prima dată în viață nu știa ce să facă.

— Beila, rosti ea, apoi tăcu.

— Eu nu mă tem, zise Beila. Credeți că mă tem? Să fie și de cinci ori mai mari nenorocirile, nu mă sperii. Și unde ați văzut o mamă care să-și lase copilul de o săptămînă și jumate?

Întreaga noapte răsunară în ferestre nechezatul cailor, duruiatul roților, glasurile îmbufnate și supărate ale oamenilor. Convoaiele treceau de la Șepetovka spre Kazatin.

Vavilova ședea lîngă leagăn. Copilul dormea. Se uita la obrăzorul lui galben: la urma urmei, nu se va întîmpla nimic deosebit. Kozîriov spunea că se vor întoarce peste o lună. Exact atît cît este calculat concediul ei. Dar dacă le vor tăia calea pentru mai multă vreme? Ei, nici asta nu o sperie.

Cînd Alioșa se va întări puțin, vor trece linia frontului. Cine se va atinge de ei: o muiere de la țară cu copil de țîță? Și Vavilova își imagina cum merge pe cîmp vara, dis-de-dimineată – are capul legat cu o basma colorată, iar Alioșa se uită în jur și întinde mînuțele. Ce frumos! Începu să cînte încetișor:

— Dormi, copilașule, dormi.

Și ațipi, legănînd.

Dimineața bazarul fierbea ca întotdeauna. Lumea era zbuciumată. Uitîndu-se după șirurile neîntrerupte de furgoane militare, unii rîdeau cu toată gura. Dar apoi convoaiele trecură. Ulițele era pline de oameni. La porți stăteau localnicii, „populația“, cum sînt numiți în ordinele comendurii. Toți vorbeau aprins între ei, șopteau, se uitau

de jur-împrejur. Spuneau că polonezii au ocupat deja tîr-gușorul Piatka, la cincisprezece verste de oraș. Magazanik nu se duse la lucru. Stătea în odaia Vavilovei și filosofa despre toate.

Trecu duruind înspre gară un automobil blindat; era acoperit cu un strat gros de praf, de părea că oțelul se făcuse sur de oboseală și de multe nopți nedormite.

— Să vă spun drept, zise Magazanik, asta este cea mai bună perioadă pentru oameni: o putere a plecat, alta încă nu a venit. Nu tu rechiziții, nu tu contribuții, nu tu pogromuri.

— Numai ziua e așa deștept, zise Beila. Cînd noaptea e zarvă în tot orașul din cauza bandiților, el stă ca mort și tremură de frică.

— Lasă-mă să-mi tihnească vorba, se supără Magazanik.

Nici una, nici două alerga în uliță și se întorcea cu noutăți. Revkom-ul¹ a fost evacuat încă de noaptea, upartkom-ul² a plecat după el, iar statul-major a plecat de dimineață. La gară era pustiu. A plecat ultima garnitură.

Pe uliță se auziră brusc strigăte. Trecea un aeroplan. Vavilova se apropie de fereastră. Aeroplanul zbura sus, dar se puteau distinge clar cercurile alb-roșii de pe aripi. Era aviația de recunoaștere poloneză. Aeroplanul făcu un rotocol deasupra orașului și apoi zbură spre gară. Atunci începură să tragă tunurile dinspre Lîsaia Gora; proiectilele zburau deasupra orașului și se auzeau exploziile undeva departe, dincolo de trecerea de nivel a căii ferate.

Mai întîi vuiră obuzele, apoi tunurile se auziră din greu și exploziile răsunară peste cîteva secunde: bolșevicii încercau să oprească deplasarea polonezilor către oraș. Curînd polonezii începură să răspundă: proiectilele cădeau în diferite locuri ale orașului. „Vaam!“ se cutremura văzduhul,

---

1. Revkom – Comitetul revoluționar.

2. Upartkom – Comitetul de partid.

săreau cărămizile, fumul și praful jucau deasupra zidurilor dărîmate ale caselor. Străzile deveniră liniștite, austere, pustii, ca într-un peisaj desenat. După fiecare explozie se făcea o liniște înfricoșătoare. Pe cerul fără nori, tologit ca un leș, soarele lumina însă vesel orașul.

Toți oamenii stăteau la subsol, în bordeie săpate în pămînt, în pivnițe. Gemeau de groază, închideau ochii, își țineau suflarea pînă la leșin.

Toți, pînă și copiii, știau că acest bombardament se numește pregătire de artilerie și că armatele vor mai trage multe obuze înainte de a ocupa orașul. Pe urmă toți știau că se va face incredibil de liniște și deodată detașamentul de recunoaștere călare va veni în grabă dinspre pasajul de cale ferată, țacănind sonor pe caldarîmul străzii largi. Și toți, murind de frică și de curiozitate, se vor uita de după porți, de după perdele, vor ieși cu anevoie în curți, acoperiți de broboane reci.

Detașamentul va intra în piață. Caii vor scurma pămîntul cu copita și vor fornăi, călăreții se vor striga agitat unii pe alții în cea mai simplă și uimitoare limbă omească, iar comandantul, bucurîndu-se de orașul învins, aflat la picioarele sale, va urla beat, va trage cu revolverul, spărgînd liniștea nefirească, va ridica armăsarul în două picioare.

Și atunci vor începe să se scurgă din toate părțile unitățile de infanterie și de cavalerie, prin case vor cotrobași oameni plini de praf și obosiți, binevoitori, dar capabili să ucidă, bărbați în mantale sinilii, avizi după păsările, dantelele și cizmele localnicilor.

Toți știau acestea, fiindcă orașul trecuse de paisprezece ori dintr-o mînă în alta și fusese ocupat de petliuriști, de oamenii lui Denikin, de bolșevici, de galițieni, de polonezi, de bandele lui Tiutiunik și Marusiei, de bezmeticul regiment nouă „al nimănu”. Și de fiecare dată lucrurile se întîmplau ca și înainte.

— Cîntă! Cîntă cineva! strigă Magazanik.

Uitînd de frică, ieși în cerdac. Vavilova ieși după el. După odaia înăbușitoare și întunecoasă, respiră cu mare bucurie în lumina și căldura zilei de vară. Îi aștepta pe polonezi (cu același sentiment ca în timpul nașterii): de-ar veni mai repede. Exploziile o speriau, i se părea că îl vor trezi pe Alioșa, dădea din mîină la șuieratul proiectilelor, parcă alungînd muște. „Cărați-vă, cărați-vă, o să-l treziți pe Alioșa“, cîntase ea deasupra leagănului.

Încerca să nu se gîndească la nimic în acest timp. Dar era hotărît: peste o lună ori vor veni bolșevicii, ori va trece frontul ea cu copilul.

— Nu mai înțeleg nimic, priviți! zise Magazanik.

Pe strada largă și pustie, înspre pasajul de cale ferată, de unde trebuiau să vină polonezii, mergea un detașament de elevi de școală militară. Erau îmbrăcați în pantaloni albi din pînză de in și în bluze militare.

— Dra-a-pelul roșu să înse-em-ne ideea lumii muncitoa-a-a-re, cîntau tărăgănat și cumva trist.

Mergeau în direcția polonezilor.

De ce? Pentru ce?

Vavilova se uita la ei. Și deodată își aminti Piața Roșie, cîteva mii de muncitori voluntari, care mergeau pe front, îngrămădiți în jurul unui podium înjghebat din lemn. Un om chel, fluturînd șapca, le ținea o cuvîntare. Vavilova stătea chiar aproape de el.

Era atît de emoționată, că nu putea să deslușească decît jumătate din cuvintele pe care le spunea omul cu glas limpede, ușor graseiat. Oamenii de lîngă ea ascultau răsufîind din greu. Un bătrîn în pufoaică plîngea, nu se știe de ce.

Practic, nu știa ce s-a petrecut cu ea în piața din Moscova. Cîndva, într-o noapte, a vrut să-i povestească despre acestea tăcutului tată al copilului. Îi făcea impresia că el va înțelege. Dar pînă la urmă nu a ieșit nimic. Iar cînd merseseră de la Piața Teatrului la gara Brianski, ei cîntau chiar acest cîntec.

Și, uitîndu-se la fețele elevilor care cîntau, avu iarăși trăirile din urmă cu doi ani. Cei din familia Magazanik văzură apoi cum pe stradă alerga în urma elevilor femeia cu papahă și manta, montînd din mers încărcătorul la mauserul mare și închis la culoare.

Uitîndu-se în urma ei, Magazanik zise:

— Uite, așa oameni erau în Bund¹ înainte vreme. Aștia-s oamenii adevărați, Beila. Dar noi sîntem oameni? Noi sîntem gunoi.

Trezindu-se, Alioșa plîngea și lovea cu piciorușele, încercînd să desfacă scutecele. Venindu-și în fire, Beila îi zise soțului:

— Auzi, copilul s-a trezit. Mai bine adă primusul, trebuie să încălzim laptele.

Detașamentul dispăru după colț.

1934

---

1. Bund – organizație prebolșevică, economică și politică a muncitorilor evrei din Rusia, Polonia și Țările Baltice.

Viață măruntă

Încă de pe la douăzeci aprilie Moscova începe să se pregătească de sărbătoare. Se vopsesc din nou cornișele caselor și gârdușurile de fier de pe bulevarde, iar mamele plesnesc din palme când se uită seara la pantalonașii și paltonul copiilor. În piețe, tâmplarii taie rîzînd scînduri cu miros de rășină și de umezeala pădurii. Cei de la aprovizionare duc în automobile de lux vrafuri de pînză roșie. În instituții, li se spune celor veniți în audiență:

— Veniți după sărbătoare.

Lev Sergheevici Orlov stă într-un colț cu colegul de serviciu Timofeev. Acesta din urmă zice:

— Ești cea mai muiere dintre muieri, Lev Sergheevici. Să fi mers la berărie, la un mic, la un restaurant... în sfîrșit, să fi hoinărit pur și simplu pe străzi și să privim lumea. Crezi că soția își va face griji. Am dreptate, ești o muiere, cea mai muiere dintre muieri.

Dar Orlov se scuză față de Timofeev. El este de la natură un om trist și spune despre sine:

— Așa sînt făcut, să văd tragicul ce se ascunde după petalele de trandafir.

Și Orlov vede tragicul în toate. Uite și acum, croindu-și drum printre trecători, meditează la cît de greu este în aceste zile vesele să zaci într-un spital, la cît de greu trec acestea pentru farmaciști, pentru însoțitorii de vagoane și mecanicii de locomotivă care nimeresc de serviciu chiar de 1 Mai. Cînd ajunse acasă, îi spuse soției gîndurile lui și, deși ea se apucă să rîdă de el, Orlov clătină din cap și nu se putu liniști nicidecum. Pînă tîrziu în noapte

oftă din greu, cugetînd la acest subiect, iar soția îi spuse supărată:

— Leva, decît să-i compătimești pe farmaciști, mai bine m-ai compătimi pe mine și m-ai lăsa să dorm. Mîine trebuie să fiu la muncă de la ora opt.

Într-adevăr, ea plecă la serviciu pe cînd Lev Sergheevici încă dormea. Dimineața, la serviciu el era într-o stare de spirit bună, dar de obicei pe la ora două îl cuprindea dorul de soție, începea să fie nervos și să se uite la ceas. Colegele îi cunoșteau năravul lui Orlov și rîdeau de el:

— Lev Sergheevici deja se uită la ceas, spunea cîte una, iar celelalte rîdeau.

Dar Agnessa Petrovna, bătrîna contabilă, zicea cu un oftat:

— Soția lui Orlov e cea mai fericită femeie din Moscova.

Și astăzi, la sfîrșitul zilei de lucru, el era cuprins de neliniște, uitîndu-se la minutarul ceasului, strîngînd nedumerit din umeri.

— Lev Sergheevici – la telefon, îl chemară din încăperea vecină.

Telefona soția. Îi spuse că va trebui să bată la mașină darea de seamă a directorului și de aceea va întîrzia o oră, o oră și jumătate.

— Vasăzică așa, zise supărat Orlov și puse receptorul în furcă.

Se întoarce acasă fără grabă. Orașul fremăta, iar clădirile, străzile, podurile păreau diferite, nu mai semănau cu ele însele. Și mai era comunitatea imperceptibilă ce lua naștere și se simțea în multe, chiar și în modul în care milițianul îl îngăduia pe bețiv; era ca și cum pe străzi umblau numai veri buni. Uite, astăzi era bine să fi hoinărit cu Timofeev. E foarte greu să vii acasă primul. Camera pare pustie, incomodă, prin cap îți trec tot felul de gînduri neliniștitoare: s-o fi întîmplat ceva cu soția, și-a luxat piciorul, a sărit greșit din tramvai. Orlov începu

să-și imagineze cum troleibuzul cu botul bombat a lovit-o pe Vera Ignatievna, cum se îngrămădesc oamenii în jurul ei, cum „Salvarea“ vine în goană, urlînd... Îl cuprinse groaza, voia să telefoneze la cunoscuți, la rude, să alerge la Sklifosovski¹, la miliție. De fiecare dată cînd soția întîrzia zece-cincisprezece minute, era cuprins de agitație. Cîți oameni pe străzi! De ce stau pe bănci fără nici o treabă, umblă brambura pe bulevard, se opresc în fața fiecărei vitrine împodobite cu becuri colorate? Însă se apropie de casă și inima îi tresăltă de bucurie: gemulețul era deschis, însemna că soția s-a întors deja. O sărută de cîteva ori pe Vera Ignatievna, o privi pătrunzător în ochi, o mîngîie pe păr.

— Om ciudat ce ești, oftă ea, în fiecare zi cînd ne întîlnim parcă nu vin de la Centrala de Desfacere a Cauciucului, ci parcă am sosit din Australia.

— Să nu te văd o zi este pentru mine e egal cu a fi fost în Australia, zise el.

— O, Doamne! Australia asta e foarte aproape, zise Vera Ignatievna. Mă roagă să-i ajut la tipărirea gazetei de perete, eu refuz. Renunț la Osoviahim², ca să vin în fuga mare la tine. Kazakova are doi copii mici, dar ea rămîne la cursuri și urmează și cercul de automobilism.

— Eh, prostuțo, draga mea, unde ai văzut soție care să-i reproșeze soțului că preferă să își petreacă timpul liber acasă?

Vera Ignatievna voi să riposteze, dar deodată exclamă:

— Am o veste pentru tine... La noi comitetul sindical a făcut azi înscrieri de primire a micuților de la casele de copii pe zilele de sărbătoare, iar eu am făcut cerere pentru o fetiță. Te superi?

Orlov își îmbrățișă soția:

-
1. Spitalul de urgență din Moscova „N.V. Sklifosovski“.
  2. Osoviahim – Societatea de sprijin al apărării și al construcțiilor aero-chimice (1927-1948).

— Fata mea deșteaptă! De ce să mă supăr? Mi-e groază numai cînd mă gîndesc ce aş fi făcut şi cum aş fi trăit dacă întîmplarea nu ne aducea împreună la aniversarea Kotelkovilor.

Pe douăzeci şi nouă aprilie, Vera Ignatievna veni acasă cu un taxi şi, în timp ce urca scările, îmbujorată de bucurie, îi spunea micii sale musafire:

— Ce splendoare să mergi cu maşina mică, aş merge toată ziua.

Era a doua ei călătorie cu automobilul. În urmă cu doi ani, cînd i-a venit soacra în vizită, au luat un taxi de la gară. Ce-i drept, prima ei călătorie a fost oarecum întunecată de taximetrist: tot drumul a bombănit, spunea că îl lasă camerele şi că pentru asemenea bagaj ar fi trebuit un camion de trei tone.

Nici nu intrară bine în cameră, că se auzi soneria.

— Poftim, a ajuns şi unchiul Leva, zise Vera Ignatievna şi o luă pe fetiţă de mîină, ducînd-o la uşă. Faceţi cunoştinţă, zise ea, ea e Xenia Maiorova, iar el e tovarăşul Orlov, unchiul Leva, soţul meu.

— Bine ai venit, copila mea, zise Orlov şi o mîngîie pe fetiţă pe cap.

Înfăţişarea musafirei îl dezamăgi. Îşi imaginase o fetiţă micuţă de tot, drăgălaşă, cu ochi trişti, ca la o femeie matură. Dar Xenia Maiorova era robustă, urîtă, avea ochi cenuşii, înguşti, obraji roşii şi buzele puţin umflate.

— Am venit cu maşina mică, se laudă ea cu voce de bas.

În timp ce Vera Ignatievna pregătea cina, Xenia umbla prin cameră şi examina lucrurile.

— Mătuşă, dar radio aveţi?

— Nu, puişor, vino aici, trebuie să-ţi spun ceva.

Vera Ignatievna o îndrumă asupra necesităţilor, iar în baie discutară despre grădina zoologică şi despre planetariu. După cină Xenia se uită la Orlov şi rîse răutăcios:

— Dar unchiul nu s-a spălat pe mîini.

Avea un glas profund, iar rîsul subțirel, chicotit. Vera Ignatievna o întrebă pe Xenia cum se spune pe nemțește „ușă“, cît face șapte și cu opt, o întrebă dacă știe să patineze. Fetița se luă la întrecere: cum se numește capitala Belgiei? Vera Ignatievna presupuse că Antwerpen.

— Nu, Geneva! scutură din cap Xenia și își umflă obrazii.

Lev Sergheevici o luă pe soție deoparte și îi șopti:

— Culc-o, iar eu am să stau lîngă ea și am să-i povestesc ceva. Se simte la noi prea oficial.

Vera Ignatievna zise:

— Lev, poate ieși puțin să fumezi pe coridor, iar noi o să aerisim.

Orlov merse pe coridor și încercă să-și amintească o poveste. Scufița Roșie? Pesemne că pe-asta o știe. Poate să-i povestească despre liniștitul oraș Kasimov, despre păduri, despre plimbările pe malurile Okăi, să-i povestească despre fratele lui, despre bunică, despre surori. Cînd soția îl chemă, Xenia se afla deja în pat. Lev Sergheevici se așează alături și o mîngîie pe cap.

— Ei, cum îți place la noi? întrebă el.

Xenia căscă sughițînd și se șterse cu pumnul la ochi.

— Așa și așa. Apoi întrebă serios: Vă este greu fără radio, nu-i așa?

Lev Sergheevici începu să-i povestească despre copilăria lui, iar Xenia căscă de trei ori la rînd și zise:

— N-ar trebui să stați pe pat îmbrăcat, microbii coboară de pe dumneavoastră.

Ochii i se închideau și, pe jumătate adormită, începu să bolborosească nedeslușit, să povestească un fel de istorioare stranii:

— Da, zise ea cu glas plîngăreț, pe mine nu m-au luat în excursie. Lidka a văzut cînd eram în grădină, de ce nu a spus?... Da' eu l-am pus de două ori în portofel, umblu plină de înțepături... da' despre sticlă n-am spus... ea chiar e javră...

Apoi adormi, iar Lev Sergheevici și Vera Ignatievna priveau în tăcere la fața ei. Dormea fără să facă zgomot, buzele i se umflaseră și mai mult, vîrfurile roșcate ale codițelor i se mișcau încet pe pernă. De unde e oare – din Ucraina, din Caucazul de Nord, de pe Volga? Cine e tatăl ei? Poate că a murit glorios, la muncă într-un abataj, în fumul dintr-un furnal sau înecat în timp ce transporta bușteni pe apă. Cine este? E strungar? Camionagiu? Zugrav? Prăvăliaș? Era ceva măreț și emoționant în această fetiță care dormea liniștit.

Dimineată, Vera Ignatievna plecă după cumpărături, trebuia să facă rezerve pentru trei zile de sărbătoare. În afară de asta, ea voia să treacă pe la „Mostorg” și să cumpere mătase pentru o rochie de vară. Lev Sergheevici rămase cu Xenia.

— Ascultă, *mein liebes Kind*¹, nu o să mergem să ne plimbăm, ci o să stăm acasă.

O așeză pe Xenia pe genunchii lui, cu o mînă o cuprinse de umăr și începu să-i povestească.

— Încet, încet, șezi, fii fată deșteaptă! spunea el de fiecare dată cînd Xenia încerca să coboare de pe genunchi. Iar ea, liniștindu-se, fornăia și se uita concentrată la unchiul Leva care vorbea. Vera Ignatievna se întoarse la ora patru, fusese foarte multă lume la magazine.

— Xenia, de ce stai așa bosumflată? întrebă ea speriată.

— De ce n-aș fi bosumflată? zise Xenia. Poate vreau să mănînc.

Vera Ignatievna alergă la bucătărie să pregătească prînzul, iar Lev Sergheevici continuă să o distreze pe fetiță. După masă Xenia ceru hîrtie și creion, ca să scrie o scrisoare.

— N-am nevoie de timbre, o să i-o dau chiar eu Lidkăi, zise ea.

---

1. Copila mea dragă (în germ., în orig.).

În timp ce Xenia scria, Vera Ignatievna îi propuse soțului să meargă cu toții la cinema, dar Lev Sergheevici dădu din mâini a lehamite:

— Ce tot vorbești, Vera, astăzi e o îmbulzeală cumplită. În primul rînd, n-o să facem rost de bilete, în al doilea rînd, în seara asta vreau să stau acasă.

— Stăm acasă, slavă Domnului, în toate serile, obiectă Vera Ignatievna.

— Te rog, nu te certa cu mine, se ofensă Orlov.

— Fata se plictisește, e deprinsă să stea cu oamenii, cu prietenele.

— Ah, Vera, Vera! zise el.

Seara toți băură ceai cu dulceață de coarne, mîncară tort și pateuri. Tortul îi plăcu foarte mult Xeniei, iar Vera Ignatievna se îngrijoră, pipăi burtica fetei și clătină din cap. Într-adevăr, după ceai pe Xenia o duru burta, deveni posomorîtă și stătu mult la fereastră, lipindu-și nasul de sticla rece. Cînd sticla se încălzea, ea se mișca puțin și încălzea o altă parte de geam cu nasul.

— La ce te gîndești? o întrebă Lev Sergheevici, apropiindu-se de ea.

— La de toate, zise fata supărată și își turti iar nasul de sticlă.

Acum, cu siguranță, vor cina. Cadouri n-a reușit să-i cumpere, îi oferî ceva urît: o cărticică despre animale, dar ea are deja cărticica asta. Ce-i drept, va putea să o schimbe cu ceva... Tare de treabă e mătușa Vera! Păcat că nu e învățătoare. Iar fetele care au rămas se plimbă cît e ziua de lungă cu camionul. Da, o să se facă avioane și o să arunce bomba cu gaze în capul acestui unchi. Unele fete mai mari sînt în curte – de bună seamă, din clasa a șaptea...

Stînd în picioare, ațipi și se lovi cu fruntea de sticlă.

— Mergi și te culcă, Xanca, îi zise Vera Ivanovna.

— Am dat cu capul de sticlă ca berbecul, spuse Xenia.

În timpul nopții Orlov se trezi, întinse mîna ca să atingă umărul soției, dar aceasta nu era cu el. „Ce-i asta, unde-i Veruška?” se gîndi înspăimîntat. Pe canapea auzi un plîns încet cu sughițuri. Ciuli urechea.

— Hai, liniștește-te, prostuțo, zicea Vera Ignatievna, unde să te duc noaptea, tramvaie nu sînt și trebuie să străbatem tot orașul.

— Da-a-a, spunea printre suspine glasul de bas, dar soțul dumneavoastră e atît de... acru...

— Ei, lasă, lasă, e bun, e cumsecade, o să vezi, uite că eu nu plîng de asta.

Lev Sergheevici își acoperi capul cu plapuma, ca să nu audă mai departe și, prefăcîndu-se că doarme, începu să sforăie încetișor.

1936

Elanul

Cînd pleca la lucru, Alexandra Andreevna lăsa pe masă un pahar de lapte acoperit cu un șervețel, o farfurioară cu un pesmet alb și îl săruta pe Dmitri Petrovici pe tîmpla caldă și scofilcită.

Venind seara spre casă, ea își imagina cum se chinuie bolnavul singur. Cînd o vedea, el se ridica puțin, iar ochii goi prindeau viață.

Odată el i-a spus:

— Cîți oameni întîlnești în metrou, la serviciu, însă eu nu văd pe nimeni, în afară de capul ăsta mîncat de molii.

Și i-a arătat cu degetul palid capul de elan brun-roșcat, fixat pe perete.

Colegele de serviciu o deplîngeau pe Alexandra Andreevna, știind că soțul ei este grav bolnav, iar ea stă noaptea la căpătiul lui.

— Dumneata, Alexandra Andreevna, ești o adevărată mucenică, îi spuneau acestea.

Ea răspundea:

— Ce tot vorbiți, nu mi-e deloc greu, dimpotrivă...

Dar povara de douăzeci de ore de la serviciu și de-acasă era peste puterile unei femei în vîrstă și bolnave; din cauza lipsei somnului avea tensiunea ridicată și a început să o doară capul.

Alexandra Andreevna îi ascundea soțului starea ei subredă; însă uneori, cînd mergea prin cameră, se oprea brusc, ca și cum încerca să-și amintească ceva, ducînd palma în partea de jos a frunții și la ochi.

— Saşa, odihneşte-te, ai grijă de tine.

Dar aceste rugăminţi o jigneau şi chiar o supărau. Când venea la serviciu, la secţia de fond de carte a Bibliotecii Centrale, ea uita de noaptea grea, iar vesela Zoia, care absolvise de curînd institutul şi făcea stagiul la această secţie, îi spunea:

— Luaţi loc, vi se umflă picioarele.

— Nu mă plîng, răspundea zîmbind Alexandra Andreevna.

Acasă îi povestea soţului despre manuscrisele şi documentele pe care le cerceta la serviciu. Îi plăcea epoca anilor '70-'80, i se păreau deosebit de preţioase orice amănunte care priveau nu numai pe Osinski, Kovalski, Halturin, Jelvakov, Jeliabov, Perovski, Kibalcici, dar şi pe zecile de revoluţionari uitaţi, aflaţi pe orbitele mai apropiate sau mai depărtate ale ceaikoveţilor, işutiŃevilor, de la Ciornîi Peredel sau de la Narodnaia Volia¹.

Dmitri Petrovici nu împărtăşea pasiunea soţiei. Şi-o explica prin faptul că ea provenea dintr-o familie revoluţionară. Albumul de familie era plin de fotografii cu fete cu părul tuns scurt şi cu chipuri severe, în rochii cu talii subţiri, cu mînci lungi şi gulere negre înalte, cu studenţi pletosi, cu pleduri pe umeri. Alexandra Andreevna le ţinea minte numele, destinele triste, nobile, de toţi uitate: acela a murit în exil de tuberculoză, aceea s-a înecat în Enisei, aceea a pierit pe vremea epidemiei de holeră, cînd lucra în gubernia Samara, a treia a înnebunit şi a murit în spitalul închisorii.

Lui Dmitri Petrovici, care era inginer specialist în turbine, toate aceste lucruri i se păreau înălţătoare, dar nu foarte necesare. El nu putea ţine minte familiile cu două nume ale narodnicilor: Illici-Svitîci, Serno-Solovievici, Petraşevski-Butaşevici, Debagorii-Mokrievici... Se încurca în abundenţa de nume; Mihailovii, de pildă, erau trei:

---

1. Nume de revoluţionari narodnici şi organizaţii narodnice (Ciornîi Peredel, Narodnaia Volia) din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care vedeau în ţărănime şi în sacrificiul intelectualităţii pentru popor salvarea Rusiei.

Adrian, Alexandr, Timofei. Îl încurca pe ceaikovețul Sinegub cu Lizogub de la Narodnaia Volia...

Nu pricepea pentru ce soția s-a supărat atît de mult cînd, în timpul unei vacanțe de vară pe Volga, a întîlnit lîngă Vasilsursk un vapor care mai înainte se numea „Sofia Perovskaia”¹, iar după reparații și revopsire i-au schimbat numele în „Valeri Barsov”, doar Barsov are o voce minunată.

Cîndva, în timpul unei călătorii la Kiev, i-a spus Alexandrei Andreevna:

— Vezi, o farmacie foarte mare este numită Jeliabov!

Ea s-a supărat și a strigat:

— Nu farmacia, ci Kreșciatik² trebuie să poarte numele lui Jeliabov!

— Ah, Șurocika, ajunge! a zis Dmitri Petrovici.

Lui îi erau străine ascetismul narodnicilor, obsesiile lor aproape religioase.

Aceștia au trecut, noile generații i-au uitat.

Lui Dmitri Petrovici îi plăceau lucrurile frumoase, vinul, opera, era pasionat de vînătoare. Și la bătrînețe îi plăcea să îmbrace un costum la modă, să-și aleagă o cravată frumoasă și să o înnoade cum trebuie.

Pare că pentru Alexandra Andreevna, indiferentă față de podoabe, lucruri scumpe, aceste înclinații ale soțului trebuiau să fie dezagreabile. Însă ei îi plăceau toate la el, toate slăbiciunile și pasiunile lui. Ea îi destăinuia gîndurile despre epoca entuziastă pentru sine și despre soarta tragică a narodnicilor.

Iar acum, cînd el zăcea în pat, ea îi povestea despre supărările proprii.

---

1. Sofia Perovskaia (1853-1881), revoluționară rusă, membră a organizației Narodnaia Volia. A pregătit asasinarea țarului Alexandru al II-lea.

2. Nume străzii principale și al unui hotel celebru din Kiev.

— Știi, Mitia, la ședință, stagiara noastră Zoia, o persoană tânără atît de fermecătoare, m-a criticat că o încarc cu o muncă inutilă privitoare la anii '70-'80...

Cînd își asculta soția și se uita la obraji ei împurpurați de emoție, Dmitri Petrovici se gîdea că ea este singura inseparabil legată de el: cu gîndul, cu sentimentul, cu grija permanentă. Ceilalți, chiar și fiica, își aduc aminte de el, fără să-l păstreze mai mult în gîndurile lor.

Un sentiment straniu îl cuprindea, anume că în clipele cînd Alexandra Andreevna, preocupîndu-se de muncă, înceta să se mai gîndească la el, nimeni nu-și amintește de el și nici un firisor, cît de mic, nu-l leagă de oamenii din toate satele și orașele, din trenuri...

Îi spunea despre asta Alexandrei Andreevna și ea îi replica:

— Turbinele tale, procedeul de calcul al rezistenței paletelor — toate acestea există. Jenia e foarte atașată de tine, scrie rar, dar asta nu înseamnă nimic. Crezi că prietenii te-au uitat? Din cauza vieții agitate sînt foarte oboșiți, dar amintește-ți cîtă atenție ți-au dat cînd ai căzut la pat...

— Da, da, da, da, Sașa, răspundea el și dădea vlăguit din cap.

Însă și ea înțelegea că nu este vorba numai de anxietatea unui om bolnav. Firește, prietenii lui erau deja oameni în vîrstă, le era greu să meargă la serviciu în autobuze și troleibuze aglomerate, aveau tot felul de griji, venea iureșul vilegiaturilor de vară, aveau neplăceri la serviciu. Și totuși, era dureros pentru el că vechii prieteni se interesau rar despre el, iar cînd îl vizitau n-o făceau de dragul lui, ci pentru ei înșiși, ca să nu aibă mustărări de conștiință.

La început, cînd s-a îmbolnăvit, colegii îi aduceau daruri: flori, bomboane. Însă curînd după aceea au încetat să-l mai viziteze... Nu-i interesa evoluția bolii lui, cum și pe el a încetat să-l intereseze viața institutului.

Fiica, după căsătorie mutată la Kuibîșev, îi trimitea mai înainte scrisori amănunțite, însă acum scrie doar mamei. În ultima scrisoare, Jenia adăugase la postscriptum: „Cum se simte tata? Evident, fără nici o schimbare“.

Fiica era supărată pe Alexandra Andreevna, o mîhnea faptul că mama ei își pierde tot timpul cu narodnici inutili, iar acum și cu el, tot uitat și inutil.

Cu adevărat, de ce Șura era atît de atașată de el? Poate că nu era numai iubire, ci și sentimentul datoriei? Fiindcă atunci cînd ea a fost expulzată în '29, el, care adora Moscova, a părăsit totul – munca îndrăgită, camera confortabilă din centru, prietenii – a plecat pentru trei ani la Semipalatinsk, a locuit într-o căsuță de lemn și a lucrat la o uzină mică de cărămidă.

Șura spunea: „Turbinele tale, metodele tale de calcul sînt valabile“ – și așa mai departe. Turbinele proiectate de el nu mai există, iar metoda lui de calcul al rezistenței nu se mai folosește acum, sînt adoptate altele. Așa că Șura ar face mai bine să tacă.

Nu poți fi mereu bolnav, trebuie ori să te vindeci, ori să treci în rîndul morților. Cînd îi dăruiau bomboane, colegii de serviciu parcă îi spuneau: „Vrem să te ajutăm să învingi boala!“. Iar cînd prietenul lui din copilărie, Afanasi Mihailovici – Afonka, îi povestea despre vînătoare, el subînțelegea: „Vom fi din nou împreună, Mitia, vom merge cu toții prin păduri și prin mlaștini...“. În primele săptămîni ale bolii lui, fiica sa credea că tatăl i se va însănătoși, că va veni la ea vara pe Volga, va avea grijă de nepoțel, îl va ajuta pe soțul ei cu sfaturi ingineresti, căci prin legături, prin zeci de mijloace se atinge farmecul vieții... Dar timpul trecea, iar viața lui Dmitri Petrovici nu se petrecea precum a oamenilor sănătoși, care lucrau, făceau curte colegelor simpatice, discutau la consfătuiri, primeau salariu, recompense și muștrări, dansau la onomasticile prietenilor, îi prindea ploaia, trăgeau o berică după serviciu...

Pe el îl preocupa dacă medicamentul de la farmacie va fi în capsule sau praf, dacă va veni să-i facă injecția sora drăguță, cu degete ușoare și delicate, sau cea posacă și îngălată, cu mâini reci ca de piatră și cu ac bont, ce va arăta obișnuita electrocardiogramă... Iar ceea ce îl preocupa pe Dmitri Petrovici nu-i interesa pe prietenii și colegii lui.

Și după un timp, fiica, colegii și prietenii au încetat să mai creadă în însănătoșirea lui Dmitri Petrovici și, drept urmare, și-au pierdut interesul pentru el. Odată ce omul nu se poate vindeca, trebuie să moară. Câtă cruzime! Pentru cei din jurul său sensul existenței unui om bolnav fără speranță era doar moartea; viața unui om bolnav sortit pieirii nu preocupa pe nimeni. Interesele unui om bolnav fără speranță nu puteau coincide cu interesele unor oameni sănătoși. Viața lui nu putea produce nici un fel de evenimente, de acțiuni, de fapte – nici la serviciu, nici printre vânători, nici printre prieteni, care se obișnuiseră să converseze cu el, să bea votcă, nici în viața fiicei. Însă moartea lui putea deveni cauza anumitor evenimente, schimbări și chiar conflicte. De aceea informațiile despre faptul că bolnavul fără speranță se simte mai bine sînt întotdeauna mai puțin interesante decît informațiile conform cărora bolnavul fără speranță se simte mai rău. De viitoarea moarte a lui Dmitri Petrovici era interesat un cerc larg de vecini, șeful asociației de locatari, era interesată fiica, întrucît asocia în mod inconștient moartea lui cu o posibilă mutare a ei la Moscova, erau interesați cei de la policlinica unde era înregistrat, vînătorii, curioși cu totul dezinteresat de destinul unicei arme a lui de vînătoare, era interesată măturătoarea care venea o dată la două săptămîni să curețe locurile de folosință comună.

Existența lui fără speranță interesa un singur om, numai pe Alexandra Andreevna. El simțea asta negreșit, fără nici o umbră de îndoială, surprindea pe fața ei undele

de bucurie sau de îngrijorare dacă el îi spunea că gîfîie mai puțin și ziua nu are dureri în piept sau dacă a avut un spasm și a luat nitroglicerină. Ea avea nevoie de el chiar fiind bolnav fără speranță, dar nu numai nevoie, îi era indispensabil! Simțea că o îngrozește gîndul la moartea lui, iar această groază a ei era pentru el firul viu, salvator.

Era o seară liniștită de sîmbătă, în care vecinii plecau de obicei la căsuțele de vacanță.

Dmitri Petrovici se bucura de duminică, zi în care își vedea soția de dimineață pînă seara, îi asculta glasul, auzea foșnetul papucilor ei de casă.

Întredeschise ochii și respiră adînc – era timpul ca Alexandra Andreevna să vină acasă. Dar își aminti că, întorcîndu-se de la serviciu, intenționa să meargă pe la farmacie și pe la alimentară.

Încercă să ațipească – în timpul somnolenței nu simțea atît de chinuitoare trecerea timpului. Spre sfîrșitul zilei îl apăsa necesitatea, egală ca forță cu foamea, de a auzi cunoscutul chinchet al cheii, apoi de a auzi glasul soției și de a vedea în ochii ei ceea ce pentru el era mai important decît camforul: interesul viu pentru viața lui, fără de vreun folos cuiva.

— Știi, îi spusese el cu cîteva zile în urmă, cînd te apropii de mine, mi se pare că mama îmi e alături, iar eu sînt micuț în leagăn.

— Mi s-a făcut dor de tine, i-a răspuns Alexandra Andreevna.

Deschise ochii în obscuritatea nopții, luminată de becurile de pe stradă. În patul din fața lui dormea soția, iar Dmitri Petrovici își aduse aminte că Șura a venit de la lucru, i-a dat să bea un ceai și el a adormit.

Stătu culcat cîteva clipe pirotind, cu un sentiment de liniște nedeslușit și tulbure. Și deodată își dădu seama, înțelese – sentimentul de liniște venea dinspre patul pe care stătea culcată Alexandra Andreevna...

O spaimă îl ardea ca un fier înroșit. A greșit! I s-a părut că soția, venind acasă, i-a dat un ceai, a numărat picăturile de medicament în păhărel. Asta a fost ieri, alaltăieri, mereu, dar astăzi nu a fost.

Îl podidi transpirația pe piept și în palme... În zadar se considera Dmitri Petrovici cea mai nefericită ființă de pe lume. Acum i se părea o fericire să moară încălzit de iubirea soției. Dar Șura nu este alături de el.

Degetele lui întârziu să răsucescă comutatorul. Întunericul era nădejdea, întunericul îl apăra.

Dar aprinse lumina, văzu patul făcut de dimineată de Alexandra Andreevna. Nu era, murise!

Ce a fost în ultima lui tulburare? Durerea pentru cea care a pierit? Respirația ei, gândurile ei și fiecare privire a ei erau cele mai de preț lucruri din lume. Sau vloga disperării lui arzătoare stătea în faptul că a murit unicul om care îl iubea pe Dmitri Petrovici, cel atât de neputincios, de singur...

Încercă să coboare din pat, bătu cu pumnii mici în perete, stătu o clipă inconștient, iar bătu cu pumnul.

Dar locuința era pustie, vecinii vin de la casele de vacanță doar duminică seara... Sora de la policlinica de cartier vine abia luni dimineată. Duminică seara... poimîine dimineată... Sînt perioade de timp absurd de mari.

Unde este Șura? Atac de inimă... lovită de un automobil, dar poate că Șura doar a încetat să respire, o pun pe targă, o duc la sala de disecție.

Deja Dmitri Petrovici nu mai avea îndoieli în privința morții soției. Cînd a aprins lumina și a văzut patul ei gol, el continuînd să viețuiască, a devenit, după cum i s-a părut, nepăsător față de toți oamenii de pe pămînt.

Pasiunea Șurei față de narodnici... Ce putere o atrăgea spre acei băieți și acele fete, către drumul lor atât de scurt ce se încheia cu eșafodul?... Iar pe el, soțul ei bolnav, Alexandra Andreevna nu-l iubea pentru că avea inima

milostivă sau din conștiință ori pentru curățenia ei sufletească, ci uite așa... Pe acest „așa“ el nu-l putea înțelege.

Gîndurile ieșeau din întuneric și nășteau un întuneric și mai mare.

Șura, Șura...

Dacă l-ar ajunge puterile să ajungă pînă la fereastră, s-ar arunca jos, în stradă.

Însă moartea nu doar îl atrăgea, îl și înfricoșa.

Totul din jur era mut: lumina electrică rece, fața de masă, chipul frumos și gînditor al lui Jeliabov.

Îl durea inima, arsă, străpunsă de un spin gros, încins. Cu mîini tremurînde, Dmitri Petrovici își căută pulsul la mîină, neputincios în fața angoasei morții, pe care el o chema.

Și deodată ochii lui Dmitri Petrovici se întîlniră cu niște ochi molcomi, atenți.

Mulți ani la rînd a văzut acest cap de pe perete și a încetat demult să-l mai observe.

Cîndva a adus capul acestei femele de elan de la cel care îl împăiase la muzeul zoologic și i s-a părut că ocupă tot spațiul.

În graba de dimineață, cînd se afla deja la ușă în palton și cu pălărie, înainte de a pleca se mai uita o dată la capul femelei de elan, iar în tramvai își amintea pe neașteptate de ea...

Cînd veneau diverși cunoscuți, el povestea cum a ucis animalul. Alexandra Andreevna nu suporta deloc această istorie crudă.

Au trecut anii, capul fiarei s-a prăfuit, ochii lui Dmitri Petrovici alunecau tot mai indiferent peste el. Și, în fine, capul masiv, prelung, cu bot îngust, gata să respire, s-a separat definitiv de pădurea posomorîtă de toamnă, de mirosul de putreziciune și de licheni, și a trecut în domeniul lucrurilor casnice, iar cînd își amintea de el – în zilele de curățenie – Dmitri Petrovici spunea: „Trebuie

să presăram DDT pe capul de elan, are nevoie, s-au plodit ploșnițe“.

Și iată, în acest ceas înfricoșător privirea lui a întâlnit iarăși ochii de sticlă ai femelei de elan.

Într-o dimineață rece de octombrie a intrat într-o margine de pădure și a văzut-o... Era foarte aproape de satul în care înnoptase Dmitri Petrovici, asta l-a dezorientat: într-atît de neașteptat s-a petrecut întâlnirea, într-un loc unde nu putea fi vreun animal sălbatic. Din marginea pădurii se vedeau fumurile de la case.

A văzut femela de elan foarte clar și i-a privit atent nasul ei brun-închis cu nări largite, dinții mari și lați, obișnuiți să rupă ramuri și să desprindă coaja de pe copaci, buza superioară alungită, puțin ridicată.

Și femela de elan l-a văzut: în haină de piele, cu bocanci austrieci, cu moletiere verzi, slab, puternic, cu pușca în mînă. Femela se afla în picioare lîngă puiul cenușiu, care stătea culcat între niște tufe de merișor. Dmitri Petrovici și-a îndreptat arma. A fost o secundă cînd totul a dispărut din jur – merișorul roșu, cerul de granit de deasupra capului – au rămas doar doi ochi îndreptați spre el. Priveau la el, căci Dmitri Petrovici era singura ființă, martorul nenorocirii care o păștea în acea dimineață pe femela de elan...

Și cu simțămîntul puterii, al fericirii și cu presentimentul unui foc reușit, care nu-l înșală pe vînător, începu să apese pe trăgaci încet, ușor, ca să nu strice linia de ochire.

Apoi, cînd s-a apropiat de femela de elan ucisă, Dmitri Petrovici s-a lămurit ce se petrecuse: puiul își schilodise un picior din față. Ea a rămas la tulpina unui arin crăpat, căci puiul, pare-se, tare se temea să rămînă singur; chiar și atunci cînd mama împușcată a căzut, puiul îi cerea să nu-l părăsească, iar ea nu l-a părăsit...

Liniștit, Dmitri Petrovici zăcea acum culcat alături de femela de elan, ca puiul schilod atunci, în dimineața aceea de toamnă. Ea se uita atent de sus la omul cu picioarele

costelive, îndoite sub plapumă, cu gîtul firav și capul pleșuv, cu fruntea bombată.

Ochii de sticlă ai femelei de elan se acopereau de un vâl albastru, cețos, lui i se părea că în acești ochi de mamă s-au ivit lacrimi și în colțurile lor se observau cărării întunecate de lacrimi încleiate în blană, pe care cel care a făcut împăierea le-a scos cu penseta...

Dmitri Petrovici se uită la patul soției, la degetele lui uscățive, apoi la fața mîhnită și implacabilă a lui Jeliabov. Horcâi și se stinse.

Iar de sus se uitau asupra lui niște ochi buni și miloși de mamă.

1938-1940

Tînăra și bătrîna

Șefa uneia dintre Direcțiile unui Comisariat unional al poporului, Stepanida Egorovna Goreaceva, pleca în Crimeea pe 29 iulie. Avea concediu începînd din 1 august, dar ea pleca intenționat pe 29, în zi liberă, ca să cîștige timp. După ce termină lucrul, Stepanida Egorovna se grăbi la vila din Kunțevo. Mașina ei era în reparații. Temîndu-se să nu întîrzie, îi telefonă vechiului ei tovarăș Ceremușkin – lucraseră împreună în '32 într-o brigadă de recoltare a cerealelor, ambii erau ajutor de combiner. Ceremușkin îi trimise un M-1. Mașina porni la Kunțevo pe noua șosea extinsă.

— Ce îți bate la motor? îl întrebă Stepanida Egorovna pe șofer.

Acesta se uită pieziș la ea, trecîndu-și limba peste buza de sus, și întrebă, fără să răspundă:

— O să rețineți mult timp mașina la Kunțevo?

— Am s-o rețin atît cît trebuie, răspunse ea.

— Azi e programată la reparație tehnică. I-am spus lui Ceremușkin.

— Trebuie să fiu la gară la unsprezece seara, mai devreme nu vă eliberați.

Goreaceva se uită de cîteva ori la șofer, însă nu mai vorbi cu el, fața lui i se păru foarte posacă. Automobilul aluneca pe asfalt, din față veneau ZIS-uri lungi, de culoarea cafelei, verzi și negre, sclipea luciul noilor M-1. De-a lungul șoselei, marcată cu zebre în locurile de trecere pentru pietoni, erau construite podețe elegante, multicolore, bănci confortabile cu acoperișuri pentru pasagerii

care aşteptau autobuzul. Pe şosea, miliţieni cu mănuşi albe se plimbau cu calmul netulburat al oamenilor puternici. Maşinile se deplasau cu cel puţin şaptezeci de kilometri la oră – ochiul abia izbutea să observe pe şoseaua cenuşie, lucind stins, un punct negru, că acesta începea să crească impetuos, iar în câteva secunde pe lângă Stepanida Egorovna se perindau fulgerător chipuri omenеşti, parbrizul sclipea şi maşina din faţă dispărea într-o clipită, de parcă nu ar fi fost, ca şi cum i s-ar fi năzărit un cap de femeie cu pălărie largă, o grămadă de flori de câmp, un chipiu de militar. Şi la fel de uşor apăreau năvalnic şi se stingeau cît ai clipi căsuţe din lemn cu ferestre mici, ticsite cu vase cu flori, o femeie în rochie neagră, o capră păscînd, o cabină de circulaţie. Stepanida Egorovna mersese de multe ori la vilă şi întotdeauna o înviora avântul uşor şi forfotitor cu care obiectele, oamenii şi animalele apăreau, creşteau şi dispăreau într-o secundă.

În vilă locuiau Maria Ivanovna, mama Stepanidei Egorovna, şi două nepoate, Vera şi Nataşa, fiicele surorii răposate. În vila luxoasă, de opt camere, mai locuia în afară de familia Stepanidei Egorovna o altă familie, a unui cadru de răspundere. Pînă în 1937 vila fusese ocupată de un oarecare Ejegulski, care nu avea copii, cu soţia lui şi tatăl în vîrstă. Ejegulski a fost arestat ca duşman al poporului. Era al doilea an de cînd familia Goreacevei locuia aici, iar despre Ejegulski nu mai rămăsese nici amintirea, doar faptul că în faţa casei erau crini galbeni, răsădiţi de tatăl lui. Şi încă faptul că Seniatin, şef în Comisariatul poporului pentru economie, vecinul Stepanidei Egorovna, i-a arătat odată un dulap mare, găsit de el în magazie, plin cu fructe de conifere. Fiecare con era învelit într-o hîrtie albă specială şi înconjurat cu vată. Erau acolo conuri uriaşe, ca nişte păsări ciudate, cu o puzderie de penişoare de lemn, cu picături de chihlimbar prinse în răşină, erau conuri mici-mici, mai mici decît o ghindă, erau din sud, de la Marea Mediterană,

erau din nordul îndepărtat siberian. Sutele de conuri fuse-seră adunate de fostul locatar al vilei. Era ceva tare caraghios în aceste conuri mari și mititele, simandicoase ca niște păpuși, înfășurate meticolos în hîrtie și vată. Stepanida Ivanovna s-a uitat la Seniatin și au început să rîdă amîndoi.

— Ce să faci cu ele? Nici în plită nu-s bune grenadele astea, măcar să încălzim samovarul cu ele.

— Nu, de ce să le punem în foc, n-aveți simț de răspundere, tovarășă Goreaceva. Au valoare botanică, am să dau dulapul tinerilor naturaliști sau la muzeu.

Mașina ajunsese la vilă și, în timp ce Stepanida Egorovna stabilea programul cu șoferul, veniră fuga în întâmpinare Vera și Natașa, iar în urma lor bătrîna Maria Ivanovna. Mașina fu trasă pe pajiștea verde, umbroasă de lîngă poartă, de parcă pentru automobil era mai plăcut și mai vesel să stea pe iarbă proaspătă și la umbra frunzișului. Șoferul ocoli agale mașina, lovi anvelopa cu cizma nu ca să verifice, ci pentru că-i făcea plăcere, șterse parbrizul cu mîneca, clătină din cap și, apropiindu-se de gard, se culcă pe iarbă. Dinspre mașină venea miros de benzină și de ulei fierbinte, omul trase în piept cu plăcere mirosul și cugetă: „I-a plăcut drumul, s-a încălzit...”.

Începuse a picoti, cînd trecu pe lîngă el bătrîna Maria Ivanovna cu o găleată.

— La noi apa e stătută, nu-i bună ca să faci o zamă, zise Maria Ivanovna și se opri lîngă șofer.

Bărbatul nu o întrebă nimic, dar ea se apucă să povestească — la ei apa ar putea fi bună. Dar, din cauza cîinelui rău al vecinului, nimeni nu vine la fîntînă și apa se clocește.

— Suferă fîntîna ca vaca nemulsă, zise ea.

— Cum, mamaie, chiar matala mergi după apă? spuse el dojenitor și în zeflemea. Se uită la fața ei slabă, cafenie, la ochii cenușii și la părul cărunt și conchise: Poftim, cadre de răspundere, și trimit o bătrînă după apă. De bună seamă că ai vreo șaizeci de ani...

Bătrîna nu ținea minte cîți ani are. Cînd voia ca vecinii să se mire cum cară apă atît de ușor, spală rufe și podele, ea spunea că are șaptezeci și unu de ani, iar la policlinică era înregistrată cu cincizeci și nouă; și fiicei îi spunea că are cincizeci și nouă, ca să o jelească atunci cînd va muri; altfel, va spune: era bătrîna, și-a trăit veleatul. Oftă și zise șoferului:

— Optzeci pe muchie, drăguțule, optzeci pe muchie.

— Să fi venit fiica sau să se fi dus fetele, dar să trimiți o femeie în vîrstă!

— Nu înțelegi, doar azi fiică-mea a venit mai devreme, pleacă la noapte. Așa se chinuie Stepanida. Și încă acum nu-i nimic, e mai liniștită, dar astă-iarnă, cînd venea din sat, se ducea la otomobil și plîngea. „Ce s-a întîmplat cu tine, scumpo, te-a supărat cineva?“ „Nu, zice, mi-e tare greu să mă obișnuiesc.“ Ce apă să mai aducă ea!? Iar fetele, ai dreptate, sînt niște cățele: și sar cu gura, și vorbesc urît. Cu cea mare încă nu-i nimica: stă tolănită și citește cărți. Dar Natașa e o pacoste. Zice dimineată: „Bunico, tu mi-ai hăpăit bomboanele pe care mi le-a lăsat mătușa, acuși am să-ți dau una în bot“. Na, poftim!

— Ăsta-i caz de tribunalul poporului: ofensă adusă unui om în vîrstă, zise șoferul. Dar ce, nu-s fiicele ei?

— Sînt ale surorii ei, Șura, fiica mea cea mare. Îs nepoatele Stepanidei. Șura a murit în '31, în timpul foametei, s-a umflat și a murit. Iar moșneagul meu, om tare muncitor, a murit tot în anul ăla; i-a ajuns umflătura la inimă. Tare multe griji își făcea pentru gospodărie, nu mă lăsa să rup nuiiele din gard, făceam turte cu ciunăfaie. Și atunci Stepanida ne-a luat pe toți în grijă, primea de la sovhoz opt sute de grame de pâine pe zi, așa am trăit patru oameni. Era mititică pe atunci, dar uită-te acum cine a ajuns!

— Acum e bine pentru toți? întrebă șoferul, arătînd înspre ferestrele înalte ale vilei.

— Sigur că e bine, zise bătrîna, numai că am o durere, nu pot să uit. Șura, fata cea mare, se scrîntise. Spunea mereu: „Mămucă, e foc în jur, ard grînele, mămucă!“ — nu pot să uit asta. Moșneagul era tare blînd. Doamne sfinte, își dădu seama bătrîna, m-am luat cu vorba și... cine o să-i pregătească ceaiul? Trebuie să meargă la tren astăzi. Ba să mai treacă și pe la apartamentul din oraș.

— Avem timp, doar sîntem cu mașina, zise șoferul.

Stepanida Egorovna se bucura de călătoria ei. Mergea pentru prima dată la odihnă pe litoral. Nici pînă acum nu se putuse obișnui cu schimbarea furtunoasă și neașteptată a vieții ei. Ea, o fetișcană zîmbăreată de șaptesprezece ani, după ce terminase școala generală de șapte clase, intrase ca femeie de serviciu la căminul muncitorilor de la un sovhoz. Fetele de la cămin au convins-o să se înscrie la cursurile de nouă luni pentru meseria de combiner. A terminat cursurile fără greutate, printre primii. Își însușea cu o ușurință neobișnuită, uimitoare și pentru ea, obiectele tehnice, desena minunat. De la o singură privire ținea minte scheme complicate, monta imediat motorul după desen; peste un an a devenit combiner-șef. În 1935 munca ei a fost socotită pe primul loc în regiune. În 1937 a fost arestat directorul sovhozului, agronomul și șeful atelierului de reparații. A fost numit ca nou director Semidolenko. Goreaceva se cam temea de el și nu-l plăcea. Orice se întîmpla neplăcut în sovhoz era explicat de Semidolenko prin sabotaj; la cea mai mică avarie a unui mecanism, care întîrzia lucrul în atelier, Semidolenko îi scria o informare la împluternicitul de la raion. În scurt timp în sovhoz au fost arestați doisprezece oameni, în urma informațiilor lui. La adunări, Semidolenko îi numea pe arestați diversioniști și instigatori. Cînd l-au arestat pe Nevraev, instructorul din atelierul de reparații, un bătrîn aspru și scump la vorbă, pe care toți îl respectau pentru faptul că lucra pînă noaptea tîrziu și cinci ani nu-și luase concediu, renunțînd la compensația bănească, Semidolenko a spus în adunare:

— Acest individ ne-a mințit pe toți, sub masca fruntașului în producție se ascundea un înverșunat dușman al poporului, un spion viclean al unei puteri străine, care s-a infiltrat în însăși inima sovhozului nostru.

A luat cuvînt secretarul directorului și a spus că acum înțelege el de ce Nevraev rămînea singur noapțile la biroul atelierului și de ce a comandat de la Moscova un aparat de fotografiat.

Pe urmă a luat cuvîntul Goreaceva și a spus cu glas sonor:

— El nu are nimic cu vreo putere străină, a fost trimis cu mandat de la comitetul raional; este de fel din satul Puzîri, unde locuiesc sora lui și fratele mai mic.

Semidolenko a început să o beștelească pe ea, a spus că pe Nevraev l-a trimis secretarul comitetului raional, care s-a dovedit a fi dușman al poporului, că ea, se vede treaba, a căzut sub influență dușmănoasă, că se mai știu unele lucruri; iar peste cîteva zile o fată dactilografă i-a povestit în mare secret că a bătut la mașină o declarație a directorului către împuternicitul raional despre faptul că comsomolista Goreaceva era concubina dușmanului Nevraev și primea de la el sistematic cadouri în bani. Se părea că toate se încurcaseră atît de rău, că adevărul nu va mai ieși vreodată la lumină. Însă curînd totul s-a schimbat: Semidolenko a fost arestat, au fost arestați și împuternicitul raional, și cîteva cadre de la regiune.

Și aici a început: Goreaceva a fost chemată la secretarul comitetului regional. Era un bărbat fălcos într-o cămașă de cit și cu pantofi albaștri din foaie de cort, cu talpă de cauciuc.

— Am hotărît să te punem directoarea sovhozului! zise el.

Goreaceva era speriată și supărată:

— Ce se întîmplă, rîdeți de mine? Merg pe douăzeci și cinci de ani, sînt o fată de la țară, am mers doar de trei ori cu trenul.

— Iar eu am douăzeci și opt, zise secretarul comitetului regional, n-ai încotro.

Au trecut doi ani. A fost mutată la Moscova, lucra și învăța în același timp. Adesea i se părea că visează toate astea: telefoanele, secretarele, ședințele de prezidiu, mașinile, apartamentul din Moscova, vila. Noaptea uneori visa cu adevărat că merge cu prietenele, după muncă, pe ulița satului și cîntă acompaniate de o armonică. Zîmbea în somn și simțea ce plăcut este să calci desculță pe iarba moale și răcoroasă ce creștea în fața sovietului sătesc. Și numai atunci cînd mergea la vilă și prin fața ochilor ei apăreau vertiginos și dispăreau case, i se părea că nu este nimic de mirare în existența ei: pur și simplu viața i se subordona acestui spirit copleșitor al mișcării.

În aceeași zi mergea în stațiune și Gagareva, adjuncta șefului Direcției de planificare, o bătrînă fără de partid, grasă, cu părul cărunț și cu lornion pe nasul cărnos. Goreaceva a trecut cu mașina pe la ea pe la ora zece seara. Gagareva o aștepta. În mașină nu au discutat. Gagareva a curățat cu o batistuță sticla lornionului, Goreaceva s-a uitat pe fereastră. În tren au ocupat un compartiment de două locuri.

— Mă urc eu sus, sînt mai tînără, zise Goreaceva.

— Dar nici nu-i greu, cu scărița; dacă vreți, pot și eu să mă urc sus, spuse Gagareva.

— Ce spuneți! Cum se poate? spuse Goreaceva, uitîndu-se la Gagareva și zîmbind.

— Nu vă uitați că sînt corpolentă, zise Gagareva tot zîmbind, pînă nu demult am făcut gimnastică.

Însoțitorul de tren aduse ceai, iar ele deciseră să cineze în compartiment și să nu mai meargă la vagonul-restaurant. Între ele se stabiliră de îndată relații cordiale – își zîmbeau, se serveau una pe alta.

— Merg pentru prima dată la mare, zise Goreaceva și adăugă: Cît de repede se dezvoltă rețeaua de stațiuni!

— Da, există o mare grijă pentru sănătatea cetățenilor patriei noastre, spuse Gagareva. Numai prin sistemul nostru

sînt planificate opt puncte sanitare pe litoralul Mării Negre.

— Pe cei de peste hotare îi trage ața spre bogăția noastră. Uite, japonezii nu se liniștesc deloc. Cred și eu! E o asemenea frumusețe în jur: și marea, și riul, și pădurea!

— Armata Roșie le va tăia pofta să întindă mîinile spre patria noastră, zise Gagareva.

— Da, mă uitam la parada de 1 Mai din Piața Roșie — ce tancuri, munți de fier, și ce mers au!

— Eu n-am avut parte să merg în Piața Roșie, dar știu și fără asta că armata noastră este puternică nu numai prin tehnica ei, ci și prin ideea socialistă.

— Ați spus foarte bine, tovarășă Gagareva, foarte bine, fu de acord Goreaceva. La noi toate merg șnur.

După discuție se culcară. Goreaceva se trezi noaptea. Era comod să stai pe patul de sus, ca într-un leagăn. Trenul se deplasa cu viteză, dar vagonul internațional abia se zgîlțîia. Goreaceva se uită în jos. Gagareva, cu părul cărunț revărsat pe umeri, într-o pijama de flanel, privea ridicată într-un cot pe fereastra întunecată a vagonului și plîngea. Nu plîngea în felul bătrînilor, molcom, ci cu sughituri, răgușit, iar la fiecare hohot de plîns umerii puhavi îi tresăltau. Goreaceva voi s-o întrebe de ce plînge și s-o liniștească, dar se reținu și, încet, fără să simtă bătrîna, închise ochii și se culcă din nou. Înțelesese de ce plîngea Gagareva. Cu opt sau nouă luni în urmă a fost chemată la adjunctul comisarului poporului cu privire la Gagareva. Bătrîna deținea un post de răspundere, lucra excelent, cunoștea bine problemele de serviciu. Însă la un moment dat a depus o declarație în care scria că este de datoria ei să informeze că în toamna lui '37 a fost arestat ginerele ei, cadru cu funcții de răspundere în Comisariatul poporului pentru industria grea, iar la scurt timp după aceea a fost arestată fiica ei. Adjunctul a întrebat-o pe Goreaceva:

— Cum privești chestiunea? De pildă, Kojuro mi-a dat o declarație motivată, că trebuie scoasă afară din funcție.

Amîndoi începură să rîdă, fiindcă Kojuro, șeful Direcției de planificare, era deja cunoscut ca cel mai vigilant și mai fricos dintre toți șefii de direcții. Eliberase din funcții multe persoane și era dojenit la Comitetul de partid din Moscova pentru faptul că la cea mai mică sugestie dădea afară subordonații. Odată a eliberat din funcție o tînără, soția unui metrolog, numai pentru că sora metrologului era căsătorită cu un profesor universitar care fusese exclus din partid din cauza legăturilor cu dușmanii poporului. Faptul a ieșit la iveală cînd profesorul a fost reprimat în partid, iar Kojuro încă mai șovăia dacă să o primească înapoi sau nu pe soția metrologului. De această dată Goreaceva a spus:

— Trebuie schimbat Kojuro, care-și păzește pielea și fuge de răspundere, iar dacă Gagareva este demisă, am să merg pînă la CC: nu trebuie să plece, e bătrînă – așa văd lucrurile!

Adjunctul spuse:

— În privința lui Kojuro nu noi decidem, se va vedea. Și nici nu trebuie să mergi mai departe, pentru că nu o scoatem din funcție pe Gagareva.

Goreaceva gîndi despre adjunct: „Și el e unul dintre băieții vigilenți“, dar își ținu gura. Iar acum a înțeles: Gagareva plîngea pentru că, iată, ea mergea în stațiune și se simțea bine, iar fiica ei nu doarme pe moale. Dimineața Gagareva întrebă:

— Cum ați dormit, tovarășă Goreaceva? Eu în ultimii ani dorm prost în tren: mă simt frîntă, ca după o boală grea.

Avea fața umflată și pleoapele roșii.

— Primiți scrisori de la fată? întrebă brusc Goreaceva. Gagareva se emoționează:

— Cum să vă spun, nu ținem oficial nici un fel de legături. Însă știu că ea lucrează în Kazahstan, a trimis memoriu pentru reexaminarea cauzei.

Era zăpușeală, dar a trebuit să închidă fereastra din cauza prafului. De jur-împrejur se vedeau ogoare cu grîne

coapte. Seara, după Harkov, au trecut prin locuri unde începuse secerișul. Pe cîmp se zăreau combine și camioane. „Am lucrat și eu pe ele“, își zise Goreaceva și inima îi bătu cu putere.

Casa de odihnă pentru cadrele cu munci de răspundere nu era mare, dar era foarte confortabilă. Fiecare avea camera lui. La prînz se dădea un vin plăcut, fiecare putea alege felul de mîncare preferat. Pînă și deserturile erau mai multe – înghețată, cremă de ciocolată, clătite cu dulceață. În casa de odihnă, Goreaceva discuta rar cu Gagareva, locuiau la etaje diferite și, în plus, Gagareva nu se simțea prea bine și i se ducea mîncarea în cameră. Serile, cînd se făcea răcoare, Gagareva își punea broboada pe umeri, lua o carte în mînă și se plimba pe aleea cu chiparoși de lîngă mare. Mergea cu pași mici, se oprea des ca să-și tragă suflarea sau se așeza pe una din băncile joase din piatră. Nu se întreținea decît cu bătrîna doctoriță Kotova, care lucra la casa de odihnă și care mergea în camera ei, unde discutau îndelung. Uneori, după cină, Gagareva trecea pe la ea.

— Mă simt aici ca la o grădiniță, se plînsese Gagareva, nu am cu cine vorbi.

— Da, într-adevăr, ca la o grădiniță, aprobă Kotova, în august nu este nici un vilegiaturist mai mare de treizeci de ani. Cu excepția mea.

Gagareva își aminti cît de vesel a fost în 1931 în această casă de odihnă: în salon se organizau seri de amintiri, se aduceau artiști amatori – cîntăreți, instrumentiști, se făceau lecturi publice, se discutau probleme de literatură.

— Da, da, aprobă Kotova, era un public aparte, dar uneori nu mă simțeam în apele mele. Era la odihnă aici un bărbat frumos, cu barba castanie. Avea inima slăbită, ceva lipomatoză, dereglări de metabolism, dureri de la gută, la articulațiile mîinii stîngi. I-am uitat numele și unde lucra. Nu erau boli grave, dar cît sînge rău mi-a făcut, cît era de capricios, de răsfațat! Din cauza lui am

făcut și raport la Direcția sanitară, ca să mă elibereze din funcție.

— Ah, știu despre cine vorbiți, zise Gagareva, nu mai trăiește, a fost șeful Direcției funciare regionale din perioada colectivizării totale. În activul nostru de partid am discutat de multe ori despre el.

— Ei, Dumnezeu cu el, zise Kotova, nu știu, dar aici era insuportabil. Într-o noapte am fost trezită, mă chema la el. Ședea pe pat: „Doctore, mi-e greață“. Atunci n-am mai răbdat. „Ați mâncat prea mult aseară, să vă fie rușine că mă deranjați pe mine, o femeie bătrână, în miezul nopții.“

— Da, zise pe gânduri Gagareva, există tot soiul de oameni.

Kotova locuia singură, iar Gagarevei îi plăcea camera ei curată, albă, grădinița mică și retrasă din fața ferestrelor. Locul i se părea mai plăcut decât un parc mare și somptuos, iar ea stătea cu plăcere pe scară, cu o carte în mână, lângă vasul larg cu oleandru roz. Vilegiaturii își petreceau cea mai mare parte a timpului pe plajă. Dar Goreaceva se distingea și dintre acei pasionați doritori de baie și amatori de stat la soare. Marea o uimea, pur și simplu era îndrăgostită de ea. Dimineața se grăbea să ia masa și, punând în prosopul pufos o pară sau un strugure, pornea pe alea spre plajă.

— Goreaceva, așteaptă, tragem o țigară și mergem împreună. Ce-i cu tine, te temi să nu întârziezi?! îi strigau glumeții. Nu te teme, nu se pun numere pe stînci.

Dezbrăcîndu-se cu înfrigurare, se arunca în apă și „înota“ așa cum fac fetele de la țară: întinzînd gîtul și cu ochi mijiiți, bătea apa cu picioarele, pînă ce i se tăia răsufierea de la stropii pe care tot ea îi stîrnea cu mîinile nepricepute. Pe față i se vedea satisfacție copilărească și chiar o anume perplexitate – de parcă nu-i venea să creadă că poate fi atît de bine. Se scălda ore întregi, deseori nici nu mergea la masă. Îi plăceau în mod special orele de prînz la mal,

cînd plaja e pustie și valurile iau și duc ciorchinii de struguri, mucerile de țigară, resturile de pere și mere. Goreaceva dădea ajutor apei să curețe plaja, iar cînd tot gunoiul era strîns și doar valurile mînau de ici-colo pietrișul și fișîiau nisipul, ea se culca pe țărmul pietros și pustiu: pe burtă, cu obrazii sprijiniți în palme, privea insistent la apa mișcătoare ce licărea în apropiere, parcă așteptînd ceva. Ar fi vrut ca țărmul să rămînă pustiu mai mult timp și se supăra cînd auzea clopotul de după repausul de amiază și glasurile oamenilor venind la plajă.

Trăia un sentiment ciudat, căci mulți vilegiaturiști erau oameni cunoscuți, simpli și veseli. Printre ei era Ivan Miheevici, deputat în Sovietul Suprem, care lucrase înainte ca brigadier la colhozul pe care Goreaceva îl străbătuse în lung și-n lat în combina ei; a revăzut și două colhoznice ucrainence, pe care le întîlnise la Moscova, la o consfătuire. Prima dintre ele absolvise Academia de Industrie, a doua, Staniuk, lucra la Tribunalul Suprem al RSS Ucrainene. La casa de odihnă mai era și directorul unui trust carbonifer din Donețk, care cu cîțiva ani înainte lucrase ca miner în abataj. Goreaceva îl cunoștea – au primit în aceeași zi medalii la Kremlin. Toți acești oameni îi erau plăcuți, apropiați, se simțea bine cu ei. Totuși, cînd rămînea singură pe plajă, încerca un sentiment de ușurare.

Asculta freamătul apei, își amintea cum alerga ca fetiță să se scalde, plutind cu cămașa umflată pe rîul din apropierea morii. Apoi se uita la apa mării și iarăși se scâldea de mai multe ori... Începură să o „împungă“ cu tot felul de vorbe, să o ia peste picior. Ivan Miheevici a zis la un moment dat:

— Ehei, combinerule, ai venit nemăritată, dar trimite telegramă acasă că aduci înapoi un ginerică.

Staniuk zise și ea zîmbind:

— E de mirare, Goreaceva, cum ai și slăbit două-trei kilograme.

Chiar și Gagareva știa seara noutatea, deși nu coborîse niciodată la malul mării. Întîlnind-o pe Goreaceva pe coridorul de sticlă, i-a spus:

— Doctorița Kotova e îngrijorată să nu faceți nevroză cardiacă de la băile de soare, dar eu am auzit că trebuie să vă feriți de razele de lună.

— Cum de lună? se miră Goreaceva, care era pentru prima dată în această casă de odihnă din sud.

Goreaceva făcuse cunoștință cu Karmaleev, un colonel din casa de odihnă a efectivului de comandă al Armatei Roșii. Au vorbit puțin, pe urmă au mers la plajă. El i-a povestit că de-abia acum doctorii i-au permis să înoate după rana primită în august 1938. Goreaceva îl urmărea cu teamă în apă, i se părea că în urma mișcărilor impetuoase, nestăvilite i s-ar putea redeschide rana rozalie, cicatrizată din piept. Iar uneori îi părea că fața lui e palidă, nu brună, cum îl prinsese soarele.

Se plimbau uneori, iar ea îl întreabă:

— N-ai obosit?

— Cum de te-ai gîndit la asta? întreabă el jignit.

Era cu patru ani mai mare ca ea, dar traseul vieților lor avea multe în comun. Pînă în 1926, și el fusese comsolist la sat, pe urmă a plecat în Extremul Orient, la trupele de grăniceri. După ce a terminat serviciul militar, a intrat la niște cursuri pentru comandanți și a rămas în Extremul Orient.

Părea un om foarte liniștit, vorbea rar, pronunța cuvintele răspicat; se deplasa ușor și repede, dar fiindcă avea mișcărilor măsurate și precise, părea un om prea domol. Pe Goreaceva o distra cum vorbea el cu ton profesoral și i-a mărturisit asta. El s-a jenat puțin și i-a răspuns că era o obișnuință: trebuia să explice și să se facă înțeles de comandanții mai tineri și de către soldați.

— Atunci, înseamnă că eu sînt comandant mai tînăr? l-a întrebat oarecum ofensată Goreaceva. Dacă ne raportăm la domeniul militar, eu sînt mai mare decît un colonel.

— Da, cel puțin comandant de corp de armată, zise el zîmbind.

Avea dinții atît de drepți și egali, încît păreau o bandă compactă albă, părul castaniu, probabil foarte moale, ochii deschiși la culoare, serioși, deloc veseli.

Cele două case de odihnă urmăreau legătura lor, glumeau pe seama ei, dar relația lor a fost atît de simplă și de clară, încît nici Goreaceva, nici Karmaleev nu se intimidau și continuau să iasă serile în parc, ținîndu-se de mîină, să meargă la plajă. El îi aducea la masă cîte un strugure deosebit, iar diminețile mergea la poștă și îi aducea Goreacevei ziarul înainte de a-l citi. Colegii rîdeau de el și-i spuneau:

— Poftim, Alexandr Nikiforovici, o să fii soțul unui adjunct de comisar al poporului, ea va cere să fii transferat din Extremul Orient la Moscova, la Academia Statului-Major General. Atunci trai...

El zîmbea în liniște și nu spunea nimic.

Pe Gagareva o emoționa în mod deosebit evenimentul important numai pentru Goreaceva și Karmaleev. Ea o urmărea pe Goreaceva cu bună-voință, cu indulgență și cu un pic de melancolie. I se părea că există o lege care dirijează destinele generațiilor. „Uite, acum – se gîdea – a venit rîndul ei să fie fericită! Să fie fericiți!“ Și își amintea vremurile studenției sale – disputele politice, călătoriile la Munții Vorobiev, anii de emigrație, cînd soțul ei a fugit peste graniță de ocna țaristă, iar ea, abandonînd studiile, a plecat la el în Franța... Chiar se mîndrea cu faptul că a conștientizat din punct de vedere filosofic timpul său, viața rusească și că a înțeles sensul mișcării, sensul tuturor jertfelor. „Da, da, așa e, nu am luptat și suferit degeaba, generațiile noastre nu și-au adus degeaba prinosul de jertfă.“ Cugeta mult, iar aceste reflecții o preocupau într-atît, că a încetat să mai treacă pe la Kotova și își petrecea timpul în singurătate. Se simțea mîndră că le înțelege pe toate și se uita cu îngăduință protectoare, cu un zîmbet bun la tinerii care o înconjurau.

În ultimele zile ale lui august s-au pornit pe neașteptate ploile. Se spunea că fenomenul se întâmplă rar, o dată la zece-cincisprezece ani. Munții erau acoperiți de nori, dinspre mare bătea un vînt rece, bura de cîteva ori pe zi. Mulți vilegiaturiști au plecat. Pe 26 august a plecat și Goreaceva. Ar mai fi rămas, dar Karmaleev a plecat pe 26, a fost chemat printr-o telegramă în Extremul Orient. Goreaceva a decis să-l conducă pînă la Moscova.

Gagareva însă a rămas. Vremea urîță nu o deranja. Își adusese de la Moscova galoși, un impermeabil și, fără să se teamă de orice ploică, continua să se plimbe pe aleile presărate cu pietriș. Chiar îi plăcea vremea asta, mai aproape de starea ei de spirit. Poți medita în liniște în zilele triste și monotone...

... Odată, într-o zi de noiembrie, înainte de încheierea programului, Gagareva trecu pe la biroul Goreacevei. Aceasta discuta cu un instructor venit de la periferie.

— Problema necesită mai mult timp? o întrebă Goreaceva.

— Nu, nu, vă rog, aștept. E ceva mai special, zise zîmbind Gagareva, așezîndu-se pe un fotoliu.

Se uită la chipul Goreacevei luminat de o veioză și medită: „Nu mai e bronzată și a slăbit, lucrează prea mult, zile și nopți, probabil îi este dor de soț“.

Cînd instructorul plecă, Gagareva zise emoționată și zîmbind:

— Tovarășă Goreaceva, iată ce voiam să vă spun. Cunosc ce poziție ați luat anul trecut în cauza mea. Și acum vreau să vă împărtășesc o bucurie – dosarul fiicei mele se reexaminează. Este posibil să se întoarcă în curînd la Moscova.

Discutară cîteva minute, pe urmă Goreaceva își aminti că are ședință de colegiu și plecă. Gagareva trecu pe la secretariat și spuse secretarei Goreacevei:

— Lidia Ivanovna, știi, este posibil ca fiica mea să vină!

Severa secretară, uitîndu-se în ochii Gagarevei, zîmbi și îi strînse mîna.

— Spune-mi, ce-i cu Goreaceva, nu cumva e bolnavă? întrebă Gagareva. E puțin schimbată.

Secretara privi spre ușă și spuse încet:

— I-a venit necaz după necaz. În octombrie i-a murit mama – stop cardiac, spăla rufe și... într-o clipită. Iar în urmă cu cîteva zile a fost anunțată că soțul i-a fost ucis în luptă pe frontiera extrem-orientală; se căsătoriseră în ziua cînd au venit din Crimeea, iar el a plecat imediat, în aceeași seară.

Gagareva se apropie de fereastră și privi cum jos apăreau din ceață farurile aprinse ale automobilelor trecînd prin piață. „Nimic nu-i așa cum am gîndit eu, n-am înțeles nimic din legile vieții“, medită ea.

Dar nu voia să se gîndească și să înțeleagă legile vieții, căci era fericită.

1938-1940

Bătrînul

Despre bătrînul Semion Miheici se vorbea ca despre cel mai liniștit om din sat. Nu bea, nu fuma, nu era supărat pe vecini. Nu s-a auzit niciodată ca să se certe cu bătrîna lui. Avea un glas domol, liniștit. Umbla tot domol și liniștit.

Cînd au început să se apropie nemții, cineva din vecini intenționa să meargă la partizani.

— Bunicule, hai să mergem la partizani, i-au spus unii în glumă.

El însă i-a răspuns:

— Nu-i o treabă pentru sufletul meu să trag și să omor oameni.

— Ești de partea nemților sau ce? l-a întrebat vecinul Fedka.

— Care „de partea nemților“? i-a răspuns Semion Miheici. Nu au dreptate. Dar ce fel de ostaș sînt eu? Nu e firea mea. Mi-e greu și să dau cu biciul în cai. Am inima domoală.

Luînd-o pe urmele soțului, bătrîna Filippovna zise:

— El e mereu cu albinele. Și uite așa a devenit domol. Albinelor nu le place omul supărat.

— Așa-i, nu le place, confirmă bătrînul. Uite, președintele nostru Prokofî. Pe el nu-l suferă albinele, e gură mare și iute.

Cît vorbeau acestea veni chiar președintele. Avea la brîu două grenade și o pușcă la umăr.

— Despre ce vorbeți? întrebă el.

— Spuneam că dumneta ești om aspru, zise Semion Miheici. Da' în neamul nostru nimeni n-a vărsat sînge. Mama se temea să taie o găină, ruga vecinii.

— Fii atent, moșule, îi răspunse președintele. Nu mai fi așa de bun cu nemții, o să răspunzi în fața lumii.

Și președintele plecă cu pași largi de-a lungul uliței.

Bătrînul doar a clătinat din cap, dar bătrîna s-a supărat așa de tare pe președinte, că a scuipat chiar.

... Nemții au stat în sat trei luni fără două zile. La început au trecut unitățile de avangardă ale unei armate germane. Acestea au prădat pe față. Femeile mergeau pe la staulele goale și plîngeau, amintindu-și de vaci. Au dispărut din case scurteicile, șervetele cusute cu alesături, cațaveicile vătuite, plăpumile, pernele. Ziua, femeile și bătrînii se adunau și-i blestemau pe nemți, își povesteau necazurile.

Semion Miheici tăcea, asculta discuțiile aprinse și sufla din greu. Suferise și el de pe urma nemților, ca și ceilalți. I se distruseseră stupii îndrăgiți, îi fuseseră luate rezervele de miere, grîul. Pînă și vechiul pat, pe care dormea de multe decenii, a fost luat cu un camion de un *unter* cu ochii roșii.

Seara, cei doi bătrîni s-au așezat în fața icoanelor și s-au rugat lui Dumnezeu în casa întunecată și pustie. Noaptea bătrîna începu să plîngă, iar bătrînul o mîngîia:

— Ei, de ce plîngi? Amarul ăsta îl rabdă toți, toată lumea suferă. Noi amîndoi sîntem singuri, bătrîni, o s-o ducem cumva.

În decembrie a venit statul-major al unei divizii germane. Cei de la încartiruire au ales cea mai bună casă, cu acoperiș de tablă, pentru generali. Au trimis repede femei să văruiască pereții și să spele podelele, iar pe bărbați i-au obligat să facă în fața casei un trotuar din cărămizi roșii. Lui moș Semion i-au ordonat să paveze cu cărămizi o cărăruie lungă, din ogradă și pînă la closetul din grădină. *Unter*-ofițerul s-a supărat că Semion Miheici nu potrivise cum trebuie cărămizile și i-a ordonat de două ori să reazeze cărămizile. Pentru prima dată în viața lui, moșul a suduit cu vorbe urîte.

În casa lui Semion Miheici s-a instalat un medic, om slab, cu un cap mic și chel. Semion Miheici și Filippovna s-au mutat în tinda rece. Din cauza frigului, noaptea nu puteau să doarmă și auzeau cum doctorul țița croncănit în receptorul telefonului.

— Camîșevaha! Camîșevaha!

Medicul cerea vagoane pentru evacuarea răniților. Erau mulți răniți și degerați, iar trenurile aproape că nu circulau – partizanii distruseseră linia. „Se vede treaba că Prokofî își dă toată silința“, se gîndi bătrînul.

*Der Arzt*¹ striga cu glas răgușit la cei veniți la el și chema întruna ordonanța pentru diferite ordine.

Soldatul-ordonanță era pe jumătate mort de teama lui. De fiecare dată cînd intra în cameră la doctor, avea o figură suferindă și palidă, încît lui Semion Miheici chiar îi părea rău de el.

Der Arzt i-a ordonat lui Semion Miheici să taie lemne pentru foc, îi plăcea să audă sunetele toporului. Cîteodată noaptea își chema ordonanța și îi cerea să-l mîne pe Semion Miheici la tăiat lemne.

— De ce rusul nu lucrează? Rusul doarme prea mult.

Și Semion Miheici tăia lemne pe întuneric sub ferestrele neamțului. Bătrînul stătea posac, tăcut, uneori nu rostea nici un cuvînt cîteva zile. Încetase și să mai sufle din greu. Stătea mut ca o stană de piatră. Bătrîna se uita cu spaimă la el: oare s-o fi scrîntit?

Într-o noapte el i-a spus:

— Știi, Filippovna, animalul rade tot, sfișie vaca, dărîmă stupii – fie și așa! Dar ăștia au scuipat în sufletul meu. Animalele nu se ating de suflet. M-am gîndit: ăștia nu-s oameni. Iar acumă văd: și nici animale. Sînt mai răi ca fiarele sălbatice.

— Roagă-te lui Dumnezeu, o să-ți fie mai ușor, îi zise Filippovna.

— Nu, zise bătrînul, n-o să fie mai ușor.

---

1. Doctorul (în germ., în orig.).

Dimineața, toată în lacrimi, a venit vecina Galia Iakimenko. În șoaptă, uitîndu-se la ușa după care stătea înfricoșătorul *Arzt*, a început să povestească despre încarti-ruiții ei. La ea în casă erau cinci ofițeri de stat-major.

— Înfulecă și beau ca urșii, zi și noapte. Se-mbată, răcnesc, injură, merg goi în fața mea, fără rușine. Iar acum, cum a trecut gerul, nici n-o să crezi, tataie, la ce s-a ajuns! Au început să se scîrnăvească în pat! Mai înainte măcar își făceau nevoile pe podea, dar acum nu se mai scoală nici din pat. Pe urmă își scot rufăriile scîrnăvite – spală-le! Eu zic: nu le spal, mai bine omorîți-mă! Au început să mă bată. Omorîți-mă, zic, nu iau asupra mea o asemenea rușine. Și am ieșit din ogradă. Ce-s ăștia: oameni sau animale?

Semion Miheici nu răspunse nimic. Un nor negru de suferință și rușine atîrna deasupra satului. Părea că a venit sfîrșitul lumii, că soarele a încetat să mai lumineze, nu puteai respira. Dar mai grozavă decît foamea, mai groaznică decît nopțile reci în beciuri și bordei, mai cumplită ca toate era umilința sufletească.

Ce se întîmpla în acele zile în sufletul bătrînului prisă-car? Se scula în tăcere, cînd *Arzt*-ul voia să audă noaptea bocăniturile toporului, își trăgea căciula pe cap și mergea să spargă lemne. Toporul bufnea surd pe lemnul înghețat. Uneori bătrînul se îndrepta de șale, ca să-și tragă suflarea. Atunci medicul diviziei se apropia de fereastră și se uita: de ce nu bocăne toporul? Peste o clipă sărea din tindă ordonanța și striga cu glas speriat:

— Rus, taie, taie, rus!

Odată, ordonanța i-a șoptit însuflețit bătrînului:

— General *kaputt*. Frontul zburat. Rus ta-ta-ta. General *kaputt*.

Așa că nemții nu l-au mai așteptat pe general.

Apoi a venit de la Harkov un speculant cu produse alimentare. A povestit despre prețurile la mahorcă, pîine, mazăre, despre tifosul exantematic la soldații nemți și,

aplecându-se la urechea bătrînului, a spus cu jumătate de glas:

— Circulă niște foi și la radio am auzit: ai noștri vin înapoi. Au luat deja treizeci de orașe de la nemți. Acuși ajung aici.

După ce auzi vestea, bătrînul coborî în pivniță, scoase din pămînt un borcan de miere și îl aduse speculantului:

— Ia-l pentru vestea bună.

Iar într-o seară veni ordonanța *Arzt*-ului și începu grăbit să strîngă lucrurile.

— *Zurück, zurück*¹, explica acesta și arăta cu mîna spre Poltava.

Au venit transmisioniștii și au scos repede telefonul. Nu se auzeau încă salve de artilerie, dar nemții își făceau bagajele la foc continuu. Alergau pe drum cu brațele pline de lucruri, cădeau în zăpadă, strigau. Iar femeile au văzut cîteva ordonanțe plînse. De-abia suflau. Degetele înghețate nu puteau ține geamantanele grele ofițerești. Nici n-au ajuns la marginea satului, că nu-i mai țineau puterile. Și aveau de mers pe jos prin stepă. Mașinile erau blocate în zăpadă, fără combustibil, ofițerii plecau cu sânni.

Bătrînii rezerviști încă de pe vremea primului război cu nemții le explicau femeilor:

— Tot așa ai noștri l-au ajuns pe neamț din spatele frontului...

În timpul nopții, statul-major al diviziei a plecat, iar satul a fost ocupat de militari cu automate. Le crescuseră bărbi roșcate și negre, aveau pielea nasului cojită, obrații degenerați. Discutau într-o limbă lătrătoare, iar cînd ieșeau pe drum, trăgeau în aer salve de automat. Noaptea au umblat după fete și femei tinere.

În zori de zi a început lupta. Bătrînii și femeile au coborît în beci. Se auzeau și de acolo salvele de mitralieră.

---

1. Înapoi, înapoi (în germ., în orig.).

Răsunau explozii de obuze. Femeile țipau, copiii plîngeau, iar bătrînii vorbeau așezat:

— Ei, e sigur. Ai noștri trag cu tunuri de trei țoli.

Semion Miheici stătea în beci pe o căldare întoarsă cu gura în jos și se gîdea.

— Ce-i, Miheici? îl întrebă bătrînul Kondrat, care avea un Sfîntul Gheorghe¹ încă de pe vremea războiului japonez. Ți-a fost dat și ție, cel liniștit, să ascuți lupta.

Miheici nu răspunse.

Lupta se aprinse. Începu să bubuie, iar femeile își acopereau copiii cu broboadele. Deodată, din apropiere se auzi glasul nedeslușit al cuiva.

— Ai noștri, ai noștri! strigă Galia Iakimenko. Cine merge cu mine?

— Merg eu, dădu glas Semion Miheici.

Ea ieși din beci. Deja se însera. Un soare imens se culca pe zăpada trandafirie de la incendii. În ogradă era un soldat roșu cu o pușcă.

— Oameni buni, zise încet, ajutați-mă, sînt rănit.

— Porumbașul meu! strigă Galia și se repezi la rănit.

Îl apucă pe după umeri și îl conduse spre casă. Semion Miheici mergea ceva mai încolo.

— Voi vă vărsați sîngele pentru noi, porumbașii noștri! zise femeia. Acușica o să te culcăm, o să te încălzim.

Dinspre fîntînă se auzi foc de armă. Spre casă venea în fugă un neamț cu automat. Îi văzu pe soldatul roșu rănit și pe femeia care îl sprijinea și trase din mers. Ostașul roșu se făcu greu dintr-odată și alunecă din mîinile femeii, care încerca să-l țină. Neamțul trase din nou. Galia Iakimenko se prăbuși la pămînt.

Semion Miheici nu ținea minte cum s-a trezit în brațe cu o bîtă grea. Nu trăise niciodată un simțămînt ca acesta. Mînia, o mînie groaznică și arzătoare, care curăța ultimele

---

1. Ordinul Sfîntului Gheorghe era cea mai înaltă distincție militară în timpul Imperiului Rus.

luni de cumplite umilințe, o mînie pentru sine, pentru ceilalți, pentru miile și miile de bătrîni, de copii, de fete, de femei, mînia pentru pămîntul batjocorit de dușman îl năpădi ca o flacăra. Ridică deasupra capului bîta și porni spre neamț. Bătrînul stupar cu plete albe mergea înalt, magnific, o întruchipare vie a Marelui Război pentru Apărarea Patriei.

— *Halt!*¹ răcni neamțul și ridică automatul.

Dar bătrînul abătu asupra lui o cumplită lovitură de bîta.

Atunci în ogradă au apărut luptătorii. În fruntea tuturor alerga un om cu cojoc negru și cu o grenadă în mînă. Era Prokofî, președintele colhozului, care văzu grozavul și înfricoșătorul tablou: trupurile celor uciși în ușa casei, neamțul zăcînd în prag și pe stuparul cel liniștit, cu bîta în mînă, în lumina clară a flăcărilor.

Satul Lozovenka, regiunea Harkov

1942

---

1. Stai! (în germ., în orig.)

Bătrînul profesor

I

În ultimii ani Boris Isaakovici Rosenthal ieșea din casă doar în zilele calde și liniștite. Pe ploaie, pe ger sau pe timp de ceață ametea. Doctorul Weintraub presupunea că vertijurile îi apar din cauza sclerozei. Îl sfătuia să bea înainte de masă un păhărel de lapte cu cincisprezece picături de iod.

În zilele călduroase Boris Isaakovici ieșea în curte. Nu-și lua cărțile de filosofie: îl amuzau larma copiilor, râsul și cearta femeilor. Cu un volumaș al lui Cehov la îndemână, se așeza pe o bancă lângă fântână. Ținea cartea deschisă pe genunchi și, uitându-se la una și aceeași pagină, ședea cu ochii pe jumătate închiși, cu zîmbetul visător pe care îl au orbii care ascultă cum forfotește viața. Nu citea, dar dragostea de carte era atât de puternică, încît trebuia să mîngîie coperta aspră, să simtă cu degetele tremurînde grosimea paginilor. Femeile care se aflau în preajmă spuneau: „Uite, profesorul a adormit“ – și discuteau despre problemele lor ca și cum ar fi fost singure. Dar el nu dormea. Se desfăta de căldura pietrei încălzite de soare, inspirînd mirosul de ceapă și de ulei, asculta discuțiile bătrînelor despre nurorile și ginerii lor, prindea cu urechea frenezia crîncenă, turbată a jocurilor de copii. Uneori cearșafurile grele, ude, puse la uscat pe sîrmă, plesneau ca niște pînze în vînt, iar obrazul i se acoperea de stropi. Și i se părea că este din nou student și merge pe mare cu o barcă cu pînze.

Iubea cărțile. Ele stăteau ca un zid între el și viață. Dumnezeu era viața. Iar el îl înțelegea pe Dumnezeu – Dumnezeu cel viu, pămîntesc, păcătos – citindu-i pe istorici și pe filosofi, citindu-i pe marii și micii artiști care, fiecare în puterea sa, slăveau, îndreptăteau, acuzau și-l blestemau pe omul din minunata lume pămîntească.

Ședea în curte și auzea glasul pătrunzător al copiilor.

— Atențiune, zboară un fluture – foc!

— Am înțeles! Doborîți-l cu pietre!

Boris Isaakovici nu se îngrozea de această cruzime – o cunoștea și nu s-a temut pe durata întregii sale vieți de optzeci și doi de ani.

Katea, fetița de șase ani, fiica locotenentului ucis Weissman, se apropie de el în rochița-i ruptă, tîrșuind galoșii care-i cad din piciorușele murdare, pline de zgîrie-turi, și îi întinse o blinie¹ rece și acră, zicînd: „Mănîncă!“.

Ia blinia și o mănîncă, în timp ce se uită la fața slăbită a fetei. O mînca, iar în curte se făcu deodată liniște; toți – și bătrînele, și femeile tinere și pieptoase, care uitară de soții lor, și locotenentul Voronenko cel fără un picior, care stătea culcat pe saltea sub copac – priveau la bătrîn și la fetiță. Boris Isaakovici scăpă cartea din mînă, dar nu o ridică: privea la ochii imenși ce urmăreau atent și avid cum el mănîncă. Voia din nou să înțeleagă minunea bunătății umane, care l-a uimit întotdeauna, voia să o citească în ochii aceștia de copil. Dar pesemne că erau prea întunecați sau poate că lacrimile îl împiedicau, așa că din nou nu văzu nimic și din nou nu înțelese nimic.

Pe vecini îi mira întotdeauna de ce la bătrînul care primește o sută douăsprezece ruble pensie, care nu are nici lampă de gătit și nici ceainic, vin în vizită directorul școlii pedagogice și inginerul-șef al fabricii de zahăr, iar odată a venit într-un automobil un militar cu două ordine.

---

1. Mîncare tradițională rusească, făcută din aluat de clătite, așezat în straturi și avînd diferite umpluturi.

— Este fostul meu elev, a explicat el.

Iar poștașului, care-i aducea uneori două-trei scrisori deodată, îi explica la fel:

— Sînt foștii mei elevi.

Foștii lui elevi îl țineau minte.

Acum, în dimineața de 5 iunie 1942, stă în curte. Alături de el, pe o saltea scoasă din casă, șade locotenentul Viktor Voronenko cu piciorul tăiat de deasupra genunchiului. Soția lui Voronenko, tînăra și frumoasa Daria Semionovna, pregătește prînzul în bucătăria de vară și plînge aplecată deasupra oalelor, iar Voronenko, încrețindu-și ghiduș fața albă, spune:

— De ce plîngi, Dașa, o să vezi cum o să-mi crească piciorul la loc.

— Da' nu de asta plîng, bine că ești în viață, spune Daria Semionovna și plînge. Plîng de altceva.

La ora unu s-a anunțat alarmă aeriană: vine un avion german. Luîndu-și copiii, femeile au alergat la adăpost, uitîndu-se în urmă să vadă dacă nu cumva pungașii pun mîna pe mîncarea lăsată pe mese și taburete. În curte au rămas numai Voronenko și Boris Isaakovici. Un băiețel strigă din stradă:

— Lîngă noi s-a oprit o autocisternă, e obiectiv de lovit. Șoferul a șters-o în adăpost!

După ce văzuseră o mulțime de raiduri, cîinii, la primele sunete depărtate ale unui motor german, și-au pus coada între picioare și au coborît în adăpost după femeii.

Apoi s-a făcut deodată liniște, iar copiii anunțau cu glas ascutit:

— Vine... virează... coboară în picaj, viermele!

Orășelul se cutremură de o cumplită explozie, fumul și praful se învolburară în înălțimi, țipete și plînsese se auziră din adăposturi. Pe urmă se făcu liniște, iar femeile ieșiră de sub pămînt, scuturîndu-și și aranjîndu-și rochiile, rîzînd unele la altele, curățînd copiii de praf, și se grăbiră la plite.

— S-a stins focu' în plită, ziceau bătrînele suflînd în foc și, lăcrimînd de fum, bodogăneau: Să n-aibă parte de bine nici în lumea asta, nici pe cealaltă.

Voronenko lămuri că neamțul a aruncat una de două sute de kile și că tunurile antiaeriene au dat greș cu cinci sute de metri. Bătrîna Mihailiuk bombănea:

— De-ar veni odată nemții, să se termine nenorocirea. Ieri la alarmă un nemernic mi-a luat oala cu borș de pe plită.

În curte se știa că Iașka, băiatul ei, a fugit din armată și se ascunde în odaia de la mansardă, ieșind pe stradă numai noaptea. Bătrîna Mihailiuk spunea că, dacă îl va pîrî cineva, are s-o pățească rău sub nemți. Iar femeile se temeau să pîrască – nemții erau atît de aproape.

Koreako agronomul, care nu se evacuase cu secția agrară, ci se lăuda că se va duce cu trupele în ultimul moment, imediat ce s-a anunțat alarma a fugit în cameră – locuia la parter –, a băut un pahar de horilcă – el o numea „autobombin“ – și pe urmă a coborît în pivniță. După încetarea alarmei, Koreako mergea prin curte și spunea:

— Orișicît, orașul nostru este o cetate de neînvins. Gîndiți-vă, a respins o nămetenie *deutsche*!

Copiii veniră primii din stradă, cu informații exacte:

— Bomba a căzut drept în fața casei lui Zaboloțki. A omorît capra Rabinovicicăi; i-a rupt piciorul bătrînei Miroșenko, au dus-o în căruță spre spital, dar a murit pe drum. Fiică-sa se prăpădește de plîns, de se aude peste patru străzi.

Pe la Boris Isaakovici veni seara doctorul Weintraub. Acesta avea șaiszeci și opt de ani. Era îmbrăcat într-o haină ușoară de șantung, avea cazaca descheiată la pieptul gras, pe care crescuse păr des și cărunț.

— Ei, cum o duci, tinere? îl întrebă Boris Isaakovici.

Dar „tînărul“ respira greu după ce urcase pe scări pînă la etajul unu. De-abia sufla, arătînd cu mîna la piept. Pe urmă zise:

— Trebuie să plecăm. Se zice că ultima garnitură cu muncitori de la fabrica de zahăr va pleca mâine. I-am amintit inginerului Șevcenko – a promis să trimită o căruță după dumneavoastră.

— Șevcenko a învățat la mine, se descurca foarte bine la geometrie, zise Boris Isaakovici. Trebuie să-l rugăm să-l ia pe rănitul Voronenko, pe care soția l-a găsit acum cinci zile în spital. Pe urmă pe doamna Weissman cu copilul – soțul ei a fost ucis, a primit înștiințare.

— Nu știu dacă o să fie loc, sînt cîteva sute de muncitori, zise Weintraub.

Și deodată începu să vorbească repede, acoperind vocea celui alt cu respirația-i grea, fierbinte:

— Gîndiți-vă numai, pe șaisprezece iunie, nouă sute unu, am venit aici, spuse el zîmbind. Și iată ce coincidență: în această casă, chiar în această casă, am fost acum patruzeci și unu de ani la primul pacient – Mihailiuk s-a intoxicat cu pește. Și de atunci pe cîți nu i-am tratat aici: și pe el, și pe soție, și pe Iașka Mihailiuk cu diareea lui de totdeauna, și pe Dașa Tkaciuk, încă înainte de a se mărita cu Voronenko, și pe tatăl Dașei, și pe Vitea Voronenko. Și tot așa, practic în fiecare casă. Ei-ei! Și-acum s-ajung ziua să fug de aici. Vă spun sincer, pe măsură ce se apropie plecarea, sînt tot mai puțin hotărît. Îmi tot spun – rămii. Fie ce-o fi.

— Iar eu sînt tot mai hotărît să plec, zise profesorul. Știu ce înseamnă o asemenea călătorie pentru un om de optzeci și doi de ani, într-un vagon de marfă încălzit și arhiplin. Nu am rude în Ural. Nu am nici o copeică. Mai mult de atît – și dădu a lehamite din mînă –, știu, chiar sînt convins, că nu voi rezista pînă în Ural, dar asta este singura soluție – să mor pe podeaua murdară a unui vagon încălzit, cu sentimentul propriei demnități, să mor în țara unde sînt socotit om.

— Nu știu, zise Weintraub, după mine, nu este atît de groaznic: totuși, sîntem oameni cu profesii intelectuale, înțelegeți, sigur vor avea nevoie de doctori și de profesori.

— Ești naiv, tinere, zise Boris Isaakovici.

— Nu știu, nu știu, zise doctorul. Șovăiesc mereu, mulți pacienți ai mei mă sfătuiesc să rămîn... dar sînt și dintre aceia care mă sfătuiesc fără echivoc să plec.

Pe neașteptate sări în sus și strigă:

— Ce se întîmplă? Explicați-mi! Am venit la dumneavoastră ca să-mi explicați, Boris Isaakovici! Dumneavoastră sînteți filosof, matematician, explicați-mi mie, unui medic, ce-i asta? Delir? Cum se poate ca poporul european care a ridicat atîtea clinici, care a promovat somități ale medicinei științifice, să devină promotorul unui obscurantism medieval de cernosotenet¹? De unde vine infecția asta spirituală? Ce-i asta? Psihoză în masă? Turbare în masă? Ruina lumii? Sau poate că, totuși, nu e cine știe ce, a? Poate se exagerează?

Pe scară se auzi un bocănit de cîrje, urca Voronenko.

— Tovarășe comandant, permiteți să mă adresez? întrebă nou-sositul ghiduș.

Weintraub se liniști brusc și întrebă:

— A, Vitea, cum îți merg treburile?

Vorbea cu aproape toată populația orașului cu „tu“, pentru că cei de patruzeci și de treizeci de ani fuseseră tratați de el de cînd erau copii.

— Poftim, mi-au sustras piciorușul, zise zîmbind Voronenko.

Vorbea întotdeauna în glumă de nenorocirea lui, parcă jenîndu-se de ea.

— Ei, cum e, ai citit cărțulia? întrebă Boris Isaakovici.

— Cărțulia? reîntrebă Voronenko; zîmbea tot timpul, se schimonosea: Cui îi mai arde de cărțulie, o să avem parte de una de n-o s-o putem duce.

Și Voronenko se aplecă pe neașteptate spre el, fața îi deveni liniștită, imobilă. Încet și fără să se grăbească rosti:

---

1. Mișcare ultranaționalistă din Rusia, la începutul secolului al XX-lea, ce s-a remarcat prin extremism rusocentric, xenofobie și anti-semitism.

— Tancurile germane au trecut rețeaua de cale ferată și au ocupat satul Malîie Nizgurțî, la aproximativ douăzeci de kilometri est.

— Optsprezece și jumătate, preciză doctorul și întrebă: Înseamnă că garnitura nu mai pleacă?

— Se înțelege de la sine, zise bătrînul profesor.

— Ca într-o traistă, zise Voronenko și adăugă, după ce cugetă: O traistă strînsă la gură.

— Atunci, bolborosi Weintraub, vom vedea. Înseamnă că asta-i soarta. Mă duc acasă.

Rosenthal se uită la el.

— Știi, niciodată nu mi-au plăcut medicamentele, dar acum dă-mi singurul medicament care mă poate ajuta.

— Ce, ce poate ajuta? întrebă repede Weintraub.

— Otrava.

— Niciodată! strigă Weintraub. Nu am făcut niciodată așa ceva.

— Ești un naiv, tinere, zise Rosenthal. Epicur ne învăța că înțeleptul se poate ucide pe sine din dragoste de viață, dacă suferințele lui devin insuportabile. Iar eu iubesc viața la fel ca Epicur.

Se ridică în picioare. Părul, fața lui, degetele tremurătoare și gîtul subțire – totul era fanat, decolorat de vreme, părea transparent, ușor, imponderabil. Numai în ochi îi strălucea cugetarea, nesupusă timpului.

— Nu, nu! Weintraub se îndreptă spre ușă. Veți vedea, vom trece noi cumva și de aceste necazuri.

Și plecă. Profesorul zise:

— Cel mai mult mă tem de un lucru: că poporul în care mi-am trăit întreaga viață, pe care îl iubesc, în care cred, că acest popor va ceda provocărilor obscure și infame.

— Nu, nu se va întîmpla așa! zise Voronenko.

Noaptea era neagră, norii acoperiseră cerul și nu pătrundea lumina stelelor. Era obscură de la întunericul pămîntesc. Hitleriștii erau marele neadevăr al vieții. Pretutindeni unde călca piciorul lor ieșeau la suprafață din beznă

lașitatea, trădarea, setea crimei întunecate, răzbunările împotriva celor slabi. Chemau la suprafață tot ce e întunecat, cum formula de magie neagră chema în vechea poveste duhurile răului. În noaptea aceea orașelul se sufoca din cauza întunericii și a răului, din cauza a ceva respingător și scîrbos; se zvîrcolea și se frămînta, zgîndărit de venirea hitleriștilor, se tîrîia în întîmpinarea lor. Din pivnițe și văgăuni ieșeau trădătorii, cei slabi din fire; se rupeau și se ardeau în sobe cărțile lui Lenin, carnetele de partid, scrisorile, se coborau de pe perete portretele fraților. În cei cu suflet mărunț se coceau vorbele slugarnice ale dezicerii, se zămisleau gînduri de răfuială pentru o ceartă de muieri în piață, pentru un cuvînt spus întîmplător; insensibilitatea, egoismul, indiferența molipseau inimile. Temîndu-se pentru sine, lașii ticluiau denunțuri împotriva vecinului, ca să-și salveze propria viață. Și așa era în toate orașele mari și mici, în toate statele mari și mici; pretutindeni unde călca piciorul hitleriștilor, o pîclă întunecată se ridica de pe fundul rîurilor și lacurilor, broaștele rîioase ieșeau la suprafață, ciulinii se împînzeau acolo unde creștea grîul.

Rosenthal nu a putut dormi în noaptea aceea. I se părea că dimineața nu se va ridica soarele, că negura întunecată va atîrna în veci deasupra orașului. Dar soarele s-a înălțat la ora hărăzită lui, cerul era albastru și fără nori, iar păsărelele cîntau.

Un bombardier german trecu la joasă înălțime, lent, parcă toropit de insomnia din timpul nopții. Tunurile antiaeriene n-au tras, orașul și cerul de deasupra orașului deveniseră germane. Clădirea se trezea.

Iașka Mihailiuk coborî din pod. Se plimba prin curte. Se așeză pe banca pe care ieri stătuse bătrînul profesor. Îi zise Dașei Voronenko, care aprindea focul în plită:

— Ei, hai, unde-i apărătorul patriei, bărbatu-tău? Au fugit soldații roșii și nu l-au luat cu ei?

Frumoasa Dașa, zîbind cu un zîmbet trist, zise:

— Să nu-l denunți, Iașka, doar a plecat mobilizat, ca toți.

După îndelunga ședere în întuneric, Iașka Mihailiuk ieși la căldură, trase în piept aerul dimineții, se uită la ceapa verde din grădină. Se bărbierise și îmbrăcase o cămașă brodată.

— Bine, zise leneș, dar aș bea ceva, nu știi de unde să fac rost?

— Îți aduc eu niște horilcă, zise Dașa, are un cunoscut de aici. Numai vezi, Iașka, e vai de capul lui, mutilat. Să nu-l torni.

Apoi ieși în curte agronomul, iar femeile șoptiră:

— Ia te uită, parcă e-n prima zi de Paște.

Agronomul vorbi puțin cu Iașka, îi șopti ceva la ureche și începură să rîdă amîndoi.

Intrară la agronom și se apucară de băut acolo. Bătrîna Mihailiuk le aduse slănină și murături. Varvara Andreevna, cea mai rea de gură și veninoasă dintre bătrîne, care avea cinci copii în Armata Roșie, îi spuse:

— Acum, Mihailiucika, o să fii femeie de vază a țării sub nemți: bărbatu-tău e-n lagăr de concentrare pentru agitație, băiatul e dezertor, casa asta e proprietatea ta. O să te-aleagă nemții căpetenia orașului.

Șoseaua trecea pe la cinci kilometri est de oraș, de aceea trupele germane trecură pe lîngă orașel, ocolindu-l. Abia pe la miezul zilei apărură pe strada principală motocicliști negri de soare, cu bonete, în chiloți și tîrlici. Fiecare avea la mînă ceas-brățară. Cînd îi văzură, bătrînele ziseră:

— Ah, Doamne sfinte, n-au nici un pic de rușine, goi pe stradă. Pînă unde poate ajunge blestemăția!

Motocicliștii scotociră prin curți, luară un curcan care ieșise să se fălească pe bălegarul cailor. Era curcanul popii. Pe urmă mîncară în grabă două kilograme și jumătate de miere de la starostele bisericesc, băură o vadră de lapte și plecară mai departe, spunînd că peste două ore va veni comandantul. În timpul zilei veniră la Iașka încă

doi prieteni dezertori. Erau toți beți și cântau în cor *Trei tanchiști, trei prieteni veseli*. De bună seamă că ar fi cântat vreun cântec nemțesc, dar nu știau. Agronomul umbla prin curte și le întreba pe femei, rînjind viclean:

— Unde sînt evreii noștri? Toată ziua nu se văd nici copii, nici moșnegi, nimeni, parcă nici nu mai sînt pe lume. Și ieri în bazar cărau coșuri de cinci puduri.

Însă femeile ridicau din umeri și nu răspundeau nimic. Agronomul se mira. Avea impresia că femeile vor întîm-pina cu totul altfel vorbele lui.

Pe urmă, Iașka – beat – se hotărî să facă puțină „cură-țenie” în locuință, căci pînă în ’36 tot catul de jos fusese ocupat de familia Mihailiuk. După ce a fost deportat tatăl lui, două camere au fost ocupate de Voronenko împreună cu soția, iar în timpul războiului sovietul orășenesc a instalat într-o a treia cameră familia sublocotenentului Weissman, evacuată din Jitomir.

Prietenii îl ajutară pe Iașka „să curețe” casa. Katea Weissman și Vitali Korolenko ședeau în curte și plîngeau. Bătrîna Weissman scotea afară vesela, oalele de bucătărie și, trecînd pe lîngă copiii care scînceau, le spunea în șoaptă:

— Șșșșt, copii, mai încet, nu e voie să plîngeți.

Însă șuvițele de păr cărunt, lipite pe tîmple și pe obraji, îi făceau fața transpirată atît de cumplită, încît copiii, cînd se uitau la ea, se speriau și plîngeau mai amarnic.

Dașă voi să-i aducă aminte lui Iașka de discuția de dimineață, dar acesta o repezi:

— Nu mă cumperi pe mine cu o juma’ de kil! Crezi că oamenii au uitat că Vitka al tău a deschiaburit lumea?

Lida Weissman, văduva sublocotenentului, își ieșise puțin din minți după ce primise într-o singură zi vestea morții soțului și a unui frate. Privea la fetița care plîngea și îi spunea:

— Azi nu era nici o picătură de lapte la bazar, plîngi, nu plîngi, lapte nu este.

Iar Viktor Voronenko zîmbea, șezînd pe un sac gol și bocănind cu cîrja în pămînt.

Bătrîna Mihailiuk stătea tăcută: înaltă, cu păr cărunt, cu ochi trufași. Se uita la copiii care plîngeau, la fiul ei care umbla de ici-colo, la bătrîna Weissman, la șchiopul care zîmbea.

— Mamă, ce stai ca mireasa la pețit? o întrebă Iașka. După ce o întrebă a treia oară, zise: Uite, am ajuns și noi ziua aceea.

Cei dați afară au stat tăcuți pe boccele pînă seara; cînd a început să se întunece, profesorul a ieșit și le-a spus:

— Vă rog foarte mult pe toți să veniți la mine.

Femeile, care stăteau împietrite, începură să plîngă imediat. Luînd două boccele de pe jos, profesorul intră în casă. Umplură toată camera cu pachete, oale, valize legate cu sîrmă și sfoară. Copiii adormiră pe pat, femeile pe podea, iar Rosenthal și Voronenko discutau cu jumătate de glas.

— Am visat la multe în viață, spunea Viktor Voronenko, ba voiam să am Ordinul Lenin, ba voiam o motocicletă cu ataș, ca să merg cu soția în zilele libere la Donețk; am fost pe front, visam să-mi revăd familia, să-i aduc băia-tului o „Cruce de Fier“ și lapte praf. Acum însă visez un singur lucru: să am grenade, așa aș putea să-i fac să se agite puțin!

Dar profesorul zise:

— Cu cît cugeți mai mult la viață, cu atît o înțelegeți mai puțin. În curînd voi înceta să cuget, dar asta se va întîmpla cînd îmi vor sparge țeasta. Deocamdată tancurile nemțești sînt neputincioase în a mă împiedica să cuget. Mă gîndesc la lume.

— La ce să mai cugetăm? spuse Voronenko. Niște grenade de mînă și, cît oi mai fi în viață, să fac cît mai mult tărăboi împotriva lui Hitler!

II

Agronomul Koreako aştepta să fie primit la comandantul oraşului.

Se spunea că acest comandant este un om în vîrstă, care cunoaşte limba rusă. Se aflase nu se ştie de unde că a învăţat în anii tinereţii la un gimnaziu din Riga. Comandantului i se raportase deja, iar agronomul umbla agitat prin anticameră, holbîndu-se la portretul imens al lui Hitler discutînd cu nişte copii. Pe chipul lui Hitler se vedea un zîmbet, iar copiii, foarte dichisiţi, cu feţe serioase şi încordate, priveau la el de jos în sus, de la mica înălţime a vîrstei lor.

Koreako era agitat fiindcă în urmă cu cîţiva ani alcătuisese planul de colectivizare pe raion, iar acum apăruse un denunţ în această chestiune. Era frămîntat şi pentru că trebuia să vorbească pentru prima dată în viaţă cu fasciştii. Mai era agitat fiindcă se afla în clădirea şcolii de agricultură, unde predase cu un an în urmă cultura plantelor. Îşi dădea seama că va face un pas decisiv şi că nu va putea reveni niciodată la situaţia dinainte. Îşi înăbuşea tot zbuciumul sufletului cu o singură frază, pe care o spunea neconţinut:

— Trebuie jucată ultima carte, trebuie jucată ultima carte!

Din biroul comandantului se auzi un ţipăt plin de durere, răguşit, înăbuşit.

Koreako se îndreptă spre ieşire. „Doamne, ce caut eu aici; mai bine stau cuminte, ca nimeni să nu mă atingă“, se gîndi el cu o tristeţe neaşteptată. Uşa se dădu în lături şi în anticameră dădură buzna şeful poliţiei, care venise nu demult de la Viniţa, şi tînărul aghiotant al comandantului, care în ziua în care se ţinea bazar făcea razii pentru depistarea partizanilor. Aghiotantul spuse ceva în germană cu glas tare furierului, iar acesta sări de pe

loc, se repezi la telefon, iar cînd îl văzu pe Koreako șeful poliției strigă la el:

— Repede, repede! Unde găsim un doctor? Comandantul are o criză.

— În casa de vizavi stă cel mai bun doctor din oraș, arată Koreako prin fereastră. Numai că, scuzați, e Weintraub – evreu!

— *Was? Was?*¹ întrebă adjutantul.

Șeful poliției, care începuse deja să o rupă pe nemțește, zise:

— *Hier, ein gut doctor, aber er ist jud.*²

Aghiotantul dădu din mîna și se năpusti pe ușă afară, iar Koreako alergă după el și-i arătă:

— Aici, aici, uite, în căsuța asta.

Maiorul Werner avea o criză cumplită de angină pectorală. Doctorul pricepu imediat, după ce puse cîteva întrebări adjutantului. Intră în grabă în camera vecină. Își îmbrățișă de rămas-bun soția și fiica, înșfăcă în fugă o seringă, cîteva fiole de camfor și ieși în urma tînărului ofițer.

— O clipă... Trebuie să-mi pun banderola, zise Weintraub.

— Nu-i nevoie, mergeți așa, rosti adjutantul.

Cînd intrară în clădirea comendurii, tînărul ofițer îi spuse lui Weintraub:

— Vă previn: imediat va veni medicul nostru, am trimis o mașină după el. Va verifica toate metodele și medicamentele dumneavoastră.

Weintraub îi spuse cu un zîmbet în colțul gurii:

— Tinere, aveți nevoie de un doctor; dar dacă nu aveți încredere în mine, eu pot să plec.

— Haideți, repede, repede! strigă aghiotantul.

Werner, un bărbat slab, cu păr cărunț, ședea întins pe o canapea. Avea fața transpirată și palidă. Ochii plini de groaza morții priveau înfricoșat. Werner rosti rar:

---

1. Ce? Ce? (în germ., în orig.)

2. Este aici un doctor bun, dar este evreu (în germ., în orig.).

— Doctore, de dragul sărmanei mele mame și al soției bolnave, fără mine n-au să supraviețuiască.

Și îi întinse lui Weintraub o mână moale cu unghii albite. Furierul și aghiotantul suspinară în același timp.

— În astfel de clipe oamenii își aduc aminte de mamă, rosti cu evlavie furierul.

— Doctore, nu pot să respir, mi se face negru înaintea ochilor, zise stins comandantul, implorînd din priviri ajutor.

Și doctorul îl salvă.

Voluptatea dulce a vieții îi reveni lui Werner. Vasele inimii, slobozite de spasm, pompau liber sîngele, respirația îi deveni ușoară. Cînd Weintraub vru să plece, Werner îl apucă de mână.

— Nu, nu, nu plecați, mă tem că se poate repeta.

Începu să se plîngă cu glas scăzut:

— Groaznică boală! E deja a patra criză. În timpul ei simt hăul morții apropiindu-se. Nu e nimic în lume mai înfricoșător, mai întunecat și mai cumplit decît moartea. Cîtă nedreptate e în faptul că sîntem muritori! Nu-i așa?

Erau singuri în cameră.

Weintraub se aplecă spre comandant și zise, fără să știe nici el de ce, de parcă îl împingea cineva:

— Eu sînt evreu, domnule maior. Aveți dreptate, moartea e înfricoșătoare.

Pentru o clipă ochii lor se întîlniră. Și doctorul cu părul albit văzu buimăceala din ochii comandantului. Neamțul depindea de el, se temea de o nouă criză. Iar bătrînul doctor, cu mișcările-i domoale, dătătoare de încredere, se așezase între el și acel înfricoșător întuneric care era atît de aproape, aproape-aproape, trăind în inima sclerozată a maiorului.

Curînd după aceea se auzi un zgomot de automobil.

Intră aghiotantul și zise:

— Domnule maior, a venit medicul-șef de la spitalul de interne. Acum putem să-i dăm drumul omului ăstuia.

Bătrînul plecă. Trecînd pe lîngă doctorul aşteptat, cu „Crucea de Fier“ la uniformă, zise zîmbind:

— Bună, colega, pacientul e-n ordine.

Medicul se uită tăcut, nemişcat la el.

Weintraub porni către casă, spunînd tare, tărăgănat:

— Un singur lucru vreau: să mă găsească o patrulă şi să mă împuşte în faţa ferestrelor comandantului, sub ochii lui. Alte dorinţe nu mai am. Să nu mergi fără banderolă, să nu mergi fără banderolă.

Rîdea, dădea din mîini, părea că e beat. Soţia îi ieşi în întîmpinare în fugă.

— Ei, cum e, ce-ai făcut? întrebă ea.

— Viaţa scumpului nostru comandant e în afara oricăru-i pericol, zise el zîmbitor şi, intrînd în cameră, se prăbuşi plîngînd cu sughiţuri, începu să se bată cu capul mare, pleşuv de podea.

— Avea dreptate profesorul, zise el, blestemată fie ziua în care m-am făcut medic.

Astfel treceau zilele. Agronomul deveni mandatar pe cartier, Iaşka intră în poliţie, Marusea Varaponova, cea mai frumoasă fată din oraş, cînta la pianină în cafeneaua ofiţerilor şi trăia cu aghiotantul comandantului.

Femeile mergeau la ţară să schimbe tot felul de catrafuse pe grîu, cartofi, mei, ocărîndu-i pe şoferii nemţi care cereau sume uriaşe pentru transport. Oficiul de plasare a forţei de muncă trimitea sute de ordine de chemare, iar în staţii veneau fete şi flăcăi cu desagi şi boccele, să se îmbarce în marfare. În oraş s-a deschis un cinematograf german, case de toleranţă pentru soldaţi şi pentru ofiţeri, în piaţa centrală s-a construit un closet mare din cărămidă cu inscripţia în limbile rusă şi germană: „Numai pentru germani“.

La şcoală, profesoara Klara Franţevna a dat elevilor următoarea problemă: „Două avioane Messerschmitt au lovit opt avioane de vînătoare roşii şi douăsprezece bombardiere, iar un tun antiaerian a distrus unsprezece avioane

de atac bolșevice. Cîte avioane bolșevice s-au distrus în total?“. Celelalte profesoare se temeau să vorbească în prezența Klarei Franțevna despre problemele lor, așteptau pînă ce aceasta ieșea din cancelarie.

Prin oraș au trecut prizonierii. Mergeau împleticit de foame, cu hainele rupte, iar femeile alergau după ei, dîndu-le bucăți de pîine și cartofi fierți. Părea că prizonierii își pierduseră chipul omenesc, atît erau de chinuiți de foame, sete și păduchi. Unii aveau fețele umflate, altora, dimpotrivă, pe obrajii supti le crescuseră bărbi aspre, întunecate, pline de praf. Dar, în ciuda suferințelor cumplite, își duceau crucea și priveau cu ură la polițiștii bine hrăniți și îmbrăcați, la trădătorii care purtau tunici nemțești. Și ura lor era atît de mare, că, dacă ar fi avut cum, mîinile lor nu s-ar fi întins spre pîinea rotundă și caldă, ci spre gîtul trădătorului.

Dimineața, cete de femei sub supravegherea soldaților și a polițiștilor mergeau să lucreze la aerodromuri și poduri, să repare șoselele și terasamentele de cale ferată. Pe lîngă ele treceau dinspre apus eșaloane cu tancuri și proiectile, dinspre răsărit spre apus garnituri cu grîu, cu vite, vagoane de marfă cu pereții bătuți în cuie și pline cu fete și flăcăi.

Femeile, bătrînii, pînă și copiii cei mici înțelegeau limpede ce se petrece în țară, la ce soartă osîndesc poporul nemții și pentru ce poartă ei acest război îngrozitor. Iar cînd odată în curte s-a apropiat de Rosenthal bătrîna Varvara Andreevna și l-a întrebat plîngînd: „Ce se petrece în lumea asta, moșule?“, profesorul s-a întors la el în cameră și a spus:

— Ehei, pesemne că peste o zi-două nemții vor pricinui evreilor o mare suferință. E prea îngrozitoare viața pe care-au sortit-o Ucrainei.

— Dar ce treabă au aici evreii? întrebă Voronenko.

— Cum ce treabă? E vorba de unul din principiile lor. Fasciștii au înființat o ocnă comună paneuropeană și, ca

să-i țină pe ocași în supunere, au construit o uriașă scară a oprimărilor. Olandezii trăiesc mai rău decît danezii, francezii mai rău decît olandezii, cehii mai rău decît francezii; și mai rău trebuie să le fie grecilor, sîrbilor, apoi polonezilor, iar mai jos sînt ucrainenii, rușii. Iată spițele scării ocnei. Cu cît ești mai jos, cu atît este mai mult sînge, robie și oprimare. Ei, și cel mai jos în această uriașă închisoare multietajată se află o prăpastie pe care fasciștii au hărăzit-o evreilor. Soarta lor trebuie să înspăimînte întreaga ocnă europeană, pentru ca cel mai îngrozitor destin să pară o fericire în comparație cu destinul evreilor. Iar acum mi se pare că suferințele rușilor și ucrainenilor sînt atît de mari, că a venit timpul ca fasciștii să arate că există o soartă și mai îngrozitoare decît cea îngrozitoare. Ei vor spune: „Nu mai cîrțiți, fiți fericiți, mîndri, bucuroși că nu sînteți evrei!”. E aici o aritmetică a bestialității, nu o ură elementară.

III

În curtea clădirii în care locuia profesorul s-au petrecut într-o lună multe schimbări. Agronomul a devenit peste măsură de important, se îngrășase. Veneau la el femei cu tot felul de cereri, aduceau horilcă. În fiecare seară agronomul se îmbăta, punea patefonul și cînta *Focul meu luminează în ceață*. În vorbire îi apăruseră cuvinte nemțești. Spunea: „Cînd merg la *nach Hause* sau la *spatzir*, vă rog să nu-mi adresați cereri“. Iașka Mihailiuk venea rar pe acasă, în cea mai mare parte a timpului captura partizani. Venea acasă de obicei cu o căruță țărănească, în care aducea slănină, horilcă, ouă.

Maică-sa, care-l iubea nebunește, îi pregătea mese îmbelșugate. Odată, la o asemenea masă a venit un *unter-ofițer* de la Gestapo, iar bătrîna Mihailiuk i-a zis cu dojană în glas Dașei Voronenko:

— Nici nu ghicești tu, proasto, ce fel de oameni au început să vină pe la noi. Tu doar trăiești cu șchiopul tău în camera jidanului.

Bătrîna nu o putea ierta pe frumoasa Dașa pentru că în '36 aceasta îl refuzase pe băiatul ei și se măritase cu Voronenko.

Iașka i-a zis mamei rînjind misterios:

— Acum o să trăiești mai în larg. Am fost prin alte orașe, totul e curățat delaolaltă... e smulsă și ultima rădăcină.

Dașa povesti despre vorbele acestea în casă. Bătrîna Weissman începu să facă planuri pentru nepoțică.

— Dașa, zise ea, vă las inelul meu de logodnă; pe lîngă asta, puteți scoate din grădina noastră cincisprezece puduri de cartofi, plus dovleac și sfeclă roșie. Fetița va avea ce să mănînce cumva-cumva pînă la primăvară. Mai am o bucată de stofă pentru un palton de damă, se poate schimba pe pîine. Fetița abia ciugulește, nu prea are poftă de mîncare.

— O s-o hrănim cumva, răspunse Dașa, iar cînd o să crească, o s-o mărităm cu Vitali al nostru.

În aceeași zi doctorul Weintraub a venit la profesor. I-a întins acestuia o sticlută acoperită cu un dop de sticlă.

— Soluție concentrată, zise el. Ideile mi s-au schimbat, am început să consider că această substanță este un medicament necesar și folositor.

Profesorul clătină încet din cap.

— Mulțumesc, rosti cu tristețe, dar și ideile mele s-au schimbat în ultimul timp, am decis să renunț la acest medicament.

Weintraub se miră:

— Pentru ce? Eu m-am săturat. Dumneavoastră ați avut dreptate, nu eu. Pe străzile centrale nu am voie să merg, soția mea are interdicție să se ducă la bazar, altfel poate fi împușcată; noi toți purtăm această banderolă. Cînd ies cu ea pe stradă, parcă am pe mîină un inel greu

de fier înroșit. Așa nu se poate trăi, aveți perfectă dreptate. Nici măcar muncile în Germania nu le merităm. Ați auzit cum lucrează acolo nefericitele fete și nefericiții flăcăi? Dar nu este luat tineretul evreu, înseamnă că-l așteaptă – și pe noi toți, de altfel – o caznă cu mult mai rea și mai îngrozitoare. Ce va fi, nu știu. De ce să mai aștept această caznă? Aveți dreptate. Aș pleca la partizani, dar nu se poate, cu astmul meu.

— Însă eu în aceste săptămîni îngrozitoare, în care nu ne-am văzut, am devenit optimist, zise profesorul.

— Ce? întrebă speriat Weintraub. Optimist? Iertați-mă, dar pare că v-ați ieșit din minți. Știți ce fel de oameni sînt ăștia? Am mers azi dimineață la comenduire să cer numai ca fiica mea, după bătaie, să fie învoită într-o zi de lucru. M-au pus pe fugă și încă mulțumesc că m-au pus pe fugă și atît.

— Nu la asta mă refer, zise profesorul, cel mai mult m-am temut de un lucru, chiar mai mult decît m-am temut – m-am îngrozit, mă treceau sudori reci numai cînd mă gîndeam. Mă temeam că socoteala fascistă se va dovedi corectă. Am vorbit despre asta cu Voronenko. Mă temeam, mă îngrozeam, nu voiam să ajung pînă în acea zi, pînă în acel ceas. Credeți oare că fasciștii au pus la cale teribila prigoană și nimicirea a milioane de oameni așa, pur și simplu? Este aici un calcul rece, matematic. Ei deșteaptă în om numai ceea ce este întunecat, aprind ura, trezesc prejudecățile. În asta stă puterea lor. Dezbină-i, ațîță-i și stăpînește! Fă să se înstăpînească întunericul! Instigă fiecare popor împotriva celuilalt, neamurile înrobite împotriva neamurilor care și-au păstrat libertatea, popoarele care trăiesc dincolo de ocean împotriva celor care trăiesc dincoace de ocean și popoarele lumii întregi împotriva poporului evreu. Ațîță și stăpînește! Și cît întuneric, cîtă cruzime nu există în lume, cîte superstiții și prejudecăți! Dar s-au înșelat. Au dezlegat ura și s-a născut compătimirea. Au vrut să întărească răutatea, bestialitatea, să întunece

rațiunea marilor popoare. Însă m-am convins cu ochii mei, am trăit eu însumi sentimentul că destinul înfricoșător al evreilor le provoacă rușilor și ucrainenilor doar compătimire dureroasă, că, suportînd ei înșiși jugul terorii nemțești, sînt gata să ajute cu ce pot. Ni se interzice să cumpărăm piine, să mergem la bazar după lapte, iar vecinii noștri fac ei cumpărături pentru noi. Zeci de oameni au trecut pe la mine și m-au sfătuit cum să mă ascund mai bine și unde este mai puțin periculos. Văd compasiunea multora. Văd, firește, și indiferența. Însă bucuria răutăcioasă în fața nimicirii noastre am văzut-o rareori, de vreo trei-patru ori. Nemții au greșit. Socotelile lor nu au fost corecte. Optimismul meu triumfă. Niciodată nu mi-am făcut iluzii – am știut dintotdeauna că viața e crudă.

— E adevărat ce spuneți, zise Weintraub și se uită la ceas, dar este timpul să plec: ziua evreiască se termină, este trei și jumătate... După cîte se pare, nu ne vom mai vedea.

Se apropie de profesor și îi spuse:

— Aș vrea să ne luăm rămas-bun, doar ne cunoaștem de aproape cincizeci de ani. Nu sînt eu omul care să vă învețe pe dumneavoastră în aceste clipe.

Se îmbrățișară și se sărutară. Femeile, privind la despărțirea lor, plîngeau.

Multe evenimente se petrecură în acea zi. Cu o zi înainte, Voronenko a găsit la niște puștani două grenade de mîină F-1. A dat pe ele un pahar de fasole și două pahare de semințe de floarea-soarelui.

— Ce rost am eu pe lume? îi spuse profesorului, șezînd sub copac și uitîndu-se cum fiul lui Vitali o necăjea pe micuța Katea Weissman. Ce rost am, am venit acasă rănit, dar nu am îndeplinit nimic. Și cît am visat, Doamne, și în tranșee, și în spital! Ce-am găsit? Ocupația germană; cruzimea cu oficiul forțelor de muncă, cu munca de ocnași în Germania, foametea, ticăloșia, mutrele nemțești și polițienești, vînzarea de țară a blestemaților de trădători.

Voronenko strigă supărat spre copil:

— Ce-i faci fetei, fascistule? Îi rupi toate oasele! De ce? Ce știi tu: tatăl ei a murit în lupta pentru apărare și a fost decorat postmortem cu Ordinul Lenin. Iar tu o bați fără milă de dimineață pînă seara! Și ce copilă! Doamne, stă ca o oiță, clipește din ochi și nici măcar nu plinge. Măcar să fi fugit de prostovan, dar ea stă și rabdă...

Nimeni nu a văzut cînd Viktor a plecat pe nesimțite din casă, bocănind cu cîrjele. A stat puțin la răscruce, uitîndu-se la casa în care rămăseseră soția și fiul, apoi s-a îndreptat spre comenduire. Nu și-a mai văzut niciodată soția sau copilul. Nici agronomul nu s-a întors acasă. Grenada aruncată pe fereastră de locotenentul cu un singur picior a căzut în anticamera comandantului, unde erau adunați mandatarii de cartier în așteptarea unor noi instrucțiuni. În acel moment comandantul nu se afla acolo – se plimba prin grădină; așa îl sfătuisese doctorul cu „Crucea de Fier“ la tunică. În fiecare zi o plimbare de patruzeci de minute pe cărarea din grădina cu pomi fructiferi și puțină odihnă pe o bancă.

Dimineața, pe bolnava Lida Weissman o luă un polițist să care cadavrul doctorului Weintraub, al soției sale și al fiicei, care se otrăviseră noaptea.

Unii dintre oamenii aceia sumbri vrură să intre în locuința doctorului. Soția doctorului avusese un mantou karakul și multe alte lucruri de valoare: covoare, lingurițe de argint, cupe de cristal din care beau cînd venea fiul lor, profesor universitar la Leningrad. Dar nemții au pus pază și nu a primit nimeni nimic, nici măcar doctorul Agheev, care ceruse *Marea enciclopedie medicală* și care explicase cu glas rugător că germanii nu au nevoie absolut deloc de asemenea cărți, căci sînt în limba rusă.

Cadavrele celor trei au fost transportate pe toate străzile. Calul slab și ogîrjit se oprea la fiecare colț, de parcă pasagerii lui morți i-ar fi cerut un moment de răgaz, să privească ei la casele dărăpănate, la terasă, la casa cu

glasvand de sticlă albăstrie și galbenă a lui Liubimenko, la foișor.

Foștii pacienți priveau la ultima călătorie a doctorului de la ferestre, din uși, de la porți. Firește că nimeni nu plîngea, nu-și scotea șapca, nu-și lua adio de la el. În aceste vremuri cumplite, sîngele, suferințele și moartea nu mai mișcau pe nimeni, pe oameni îi cutremurau doar bunătatea și iubirea. Orașul nu avea nevoie de doctor. Cui îi mai stătea în gînd să se tămăduiască în această vreme, cînd sănătatea era o veritabilă pedeapsă? Hemoptizia, paralizia, hernia grea, infarcturile, tumorile maligne te salvau de muncile extenuante, de munca silnică în Germania. Astfel că bolile erau visate, chemate, implorate în fața lui Dumnezeu. Pe doctorul decedat îl conduceau priviri ursuze și tăcute. Doar bătrîna Weissman începu să plîngă cînd căruța trecu pe lîngă casă, pentru că în ajun doctorul venit să-și ia rămas-bun de la profesor adusese pentru micuța Katea un kilogram de orez, o pungă de cacao și douăsprezece bucăți de zahăr. Doctorul Weintraub îi făcea bine pe oameni, dar nu îi plăcea să îi trateze gratis. Nimănui și niciodată nu făcuse un cadou atît de costisitor.

Lida Weissman s-a întors abia pe seară. Spuse că doctorul și soția lui s-au dovedit a fi grei, că pămîntul era foarte pietros și tare, dar, din fericire, neamțul le-a dat voie să sape o groapă mai puțin adîncă. Lida se plîngea că și-a rupt un toc cu lopata și că și-a zdrențuit fusta – cînd a sărit din căruță, i s-a prins într-un cui. A avut destulă minte, poate amestecată cu șiretenie, să nu-i spună Dașei că la barieră, la ieșirea din oraș, atîrna spînzurat Viktor Voronenko.

Dar cînd Dașa plecă, ea zise încet și preocupată:

— Viktor atîrnă acolo. Pesemne că vrea grozav să bea apă: are gura deschisă și buzele tare uscate.

În amurg, Dașa află de la bătrîna Mihailiuk despre soarta lui Viktor. Se duse tăcută în spatele curții, unde

erau răsădiți castraveții, și se așeză printre curpeni. La început copiii bănuiră că vrea să fure din grădină și o urmăriră, dar după aceea înțeleseră că stătea pe gânduri. Dașa își mușca buzele și se gîdea. Fără să se tînguie absolut deloc, avea remușcări cumplite. Își aducea aminte prima zi a vieții lor împreună și ultima zi, cea de ieri, își amintea de medicul militar de rangul trei și de cafeaua dulce pe care o făcuse pentru el și o băuse împreună cu acesta, ascultînd discuri. Își amintea cum soțul a întrebato noaptea în șoaptă: „Nu ți-e silă să dormi cu un șchiop?“. Iar ea i-a răspuns: „Va trebui să mă obișnuiesc“. Păcătuisse față de el cu toate păcatele, voia să fugă de oameni. Dar lumea devenise crudă și nu avea cine s-o compătimească – trebuia să se ridice de jos, să meargă din nou în mijlocul oamenilor. În plus, în seara aceea îi venise rîndul să aducă apă de la fîntînă.

Un soldat neamț, care locuia în curtea vecină, fugi spre closet, desfăcîndu-și cureaua din mers, iar la întoarcere o văzu pe Dașa șezînd și se apropie de gard. Stătea în picioare și îi admira în tăcere frumusețea: gîtul ei alb, cosițele, pieptul ei. Femeia simți privirea lui și se gîndi de ce Dumnezeu a pedepsit-o cu atîta frumusețe, căci este imposibil să trăiești curat, fără păcat și frumos în timpuri atît de ticăloase și cumplite.

Apoi veni la ea Rosenthal și zise:

— Dașa, cred că ai vrea să rămîi singură. Am să duc eu apă în locul dumatăle. Șezi cît ai nevoie să te liniștești. I-am dat lui Vitalik cașă de mei rece.

Ea clătină din cap, se uită la el și suspină. Era singurul om care nu se schimbasese absolut deloc în tot acest timp, care a rămas la fel cum a fost – atent, respectuos. Citea din cărțile lui, întreba „Vă deranjez?“, îi ura sănătate celui care strănuta. Însă ceilalți oameni se îndepărtaseră de ceea ce ei îi plăcea atît de mult – de respect, de delicatețe, de bunătate. Pare-se că numai acest bătrîn, din tot orașul, mai spunea: „Cum vă simțiți?“, „În dimineața

asta sînteți tare palidă“, „Mîncăți ceva, aseară aproape că n-ați mîncat nimic“.

Toți ceilalți trăiau ca și cînd nimic nu mai conta: oricum e război, oricum sînt nemți, toate se mistuie, toate se prăpădesc. Iar ea trăia ca toată lumea – neîngrijit, fără să se gîndească la suflet.

Săpă cu repeziciune pămîntul dintre curpeni cu o așchie, iar apoi lucră cu zel să acopere gropițele cu pămînt. Iar cînd se întunecă, plînsese puțin. Acum putea să respire mai bine, voia să mănînce, să bea ceai și voia să meargă la smintita de Lida Weissman și să-i spună: „Uite, acum sîntem amîndouă văduve – și tu, și eu“. Iar după aceea va pleca la călugărițe.

În amurg, Rosenthal așează pe masă un sfeșnic și scoase din dulap două lumînări. Le păstra de mult. Fiecare era înfășurată în hîrtie albastră. Aprinse amîndouă lumînările. Deschise un sertar care pînă atunci nu fusese deschis niciodată, scoase niște pachete cu scrisori vechi și fotografii. Se așează la masă, își puse ochelarii și reciti scrisorile așternute pe hîrtie albastră și roz, decolorate de trecerea timpului, privi cu atenție fotografiile. Bătrîna Weissman se apropie încet de el.

— Ce vor face copiii mei? zise ea.

Bătrîna nu știa să scrie. În întreaga ei viață nu citise nici o carte, era o femeie neștiutoare, însă în locul înțelepciunii din cărți își dezvoltase spiritul de observație și o inteligență a vieții, care pătrundea multe lucruri.

— Pentru cît timp vă ajung lumînările? întrebă ea.

— Cred că pentru două nopți, zise profesorul.

— Astăzi și mîine?

— Da, răspunse el, și mîine.

— Iar poimîine va fi întuneric.

— Cred că poimîine va fi întuneric.

Erau puțini oameni în care se încredea. Dar pe Rosenthal puteai să-l crezi, iar ea îl credea. O tristețe fără de margini se ridică în inima ei. Privi îndelung la chipul nepoțelei și zise cu asprime:

— Spuneți-mi, cu ce este vinovat copilul?

Dar Rosenthal nu o auzea, citea vechile scrisori.

În noaptea aceea făcu ordine într-un teanc mare de amintiri. Îi apăruseră în fața ochilor sute de oameni care trecuseră prin viața lui, elevii și profesorii lui, își aduse aminte de dușmanii și de prietenii lui, își aminti cărțile, disputele din vremea studenției, iubirea nereușită și neîndurătoare pe care o trăise cu șaizeci de ani în urmă și care îl umbrise cu răceală toată viața, își aminti de anii de hoinăreală și de muncă, își aminti nestatorniciile sufletești, de la religiozitatea pătimașă, frenetică, pînă la ateismul rece, limpede, își aminti polemicile fierbinți, fanatice, neîmpăcate.

Toate s-au stins, au rămas în urmă. Firește, trăise o viață cu multe eșecuri. Cugetase mult, dar făcuse puțin. Vreme de cincizeci de ani a fost profesor la o școală într-un orașel neînsemnat și plictisitor. Cîndva a învățat pe copii într-o școală profesională evreiască, pe urmă, după revoluție, a predat vreme de un deceniu algebra și geometria. Ar fi trebuit să locuiască în capitală, să scrie cărți, să publice în gazete, să intre în dispută cu toată lumea.

Dar în această noapte nu regreta că n-a avut o viață reușită. Pentru prima dată, în noaptea aceasta îi erau indiferenți oamenii care au ieșit demult din viața lui. Voia cu patimă doar un lucru – minunea iubirii, pe care nu a putut-o înțelege. Nu o cunoștea. În fragedă copilărie, după moartea mamei, a primit educație în familia unui unchi, iar în tinerețe a cunoscut amarul trădării femeii. A trăit întreaga viață în lumea cugetărilor nobile și a faptelor raționale.

Ar fi vrut să se apropie cineva de el și să-i spună: „Acoperă-ți picioarele cu o broboadă, vine frig de la podea și ai reumatism“. Voia să i se spună: „De ce ai adus azi apă de la fîntînă, doar ai tensiune“. Aștepta ca una dintre femeile care stăteau culcate pe podea să vină la el și să-i spună: „Culcați-vă, nu este bine să stați noaptea atît de

tîrziu la masă“. Însă nimeni, niciodată nu s-a apropiat de patul lui și nu i-a îndreptat plapuma, spunîndu-i: „Așa o să vă fie mai cald, luați și plapuma mea“. Știa că îi este dat să moară într-o vreme în care legile răului, ale forței brutale în numele căreia s-au făcut crime nemai-pomenite, dirijează viața, determinînd nu numai faptele învingătorilor, ci și ale oamenilor care cad sub puterea acestora. Nepăsarea și indiferența sînt mari dușmani ai vieții. În astfel de zile năprasnice i-a fost hărăzit să moară.

Dimineața s-a anunțat că evreii care locuiesc în oraș trebuie să se prezinte a doua zi la șase dimineața în poiana de lîngă moara de aburi. Toți vor fi trimiși în zonele vestice ale Ucrainei ocupate. Acolo, autoritățile Reich-ului amenajează un ghetou special. S-a dat ordin ca lucrurile luate de o persoană să nu aibă toate mai mult de cincisprezece kilograme. Nu era nevoie de mîncare, întrucît pe întreg parcursul drumului comandamentul militar asigura hrană rece și apă fierbinte.

IV

Toată ziua au venit vecinii la profesor să se sfătuiască, să-l întrebe ce crede despre acest ordin. A venit bătrînul cizmar Boruch, duhliu și spurcat la gură, mare meșter de încălțăminte de lux, a venit sobarul Mendel, om tăcut și filosof, a venit tinichigiul Leiba, tată a nouă copii, fierarul Haim Kuliș, om lat în spete, cu mustăți albe. Toți auziseră că nemții au anunțat în multe orașe astfel de trimiteri, dar nimeni, niciodată și nicăieri nu a văzut așa un grup al evreilor, nu a întîlnit coloane pe drumuri, nu a primit știri despre viața în acele ghetouri. Toți auziseră că respectivele coloane de evrei nu merg spre stațiile de cale ferată ori spre șoselele importante, ci în afara orașului, în locuri cu povîrnișuri și rîpe, mlaștini și vechi cariere de piatră. Toți auziseră că, la cîteva zile după

plecarea evreilor, soldații germani luau de la bazar miere, smântînă și ouă, dînd în schimb bluze femeiești, pulovere pentru copii, pantofi. Venind acasă de la bazar, locuitorii își ziceau încet unul altuia: „Neamțul a schimbat puloverul de lînă pe care l-a îmbrăcat vecina Sonia în dimineața cînd au fost duși din oraș“, „Neamțul a schimbat sandalele pe care le purta băiatul alungat din Riga“, „Neamțul a vrut trei kile de miere pentru costumul inginerului nostru Kugel“. Ei știau, bănuiau ce îi așteaptă. Dar în sufletul lor nu credeau așa ceva, prea înspăimîntătoare le părea uciderea poporului. Să omori poporul. Nimeni nu poate să creadă asta în adîncul lui.

Și bătrînul Boruch zise:

— Parcă se poate omorî un om care face asemenea pantofi? Nu se rușinează să-i ducă la Paris la expoziție.

— Se poate, se poate, zise sobarul Mendel.

— Hai, bine, zise tinichigiul Leiba, să zicem că nu au nevoie de ceainicele mele, de oale și de țevile de samovar. Dar nu omori din cauza asta și cei nouă copii ai mei.

Bătrînul profesor Rosenthal tăcea, îi asculta și cugeta: bine a făcut că n-a acceptat otrava. A trăit toată viața cu acești oameni, cu ei trebuie să petreacă și acest ultim și amar ceas.

— Ar trebui să plecăm în pădure, dar n-avem cum să plecăm, zise fierarul Kuliș. Polițiștii sînt pe urmele noastre, de dimineață tot umblă după noi procuratorul. Am trimis băiatul la socru-meu, iar proprietarul s-a luat în urma lui. El e om bun. Mi-a spus: „Am fost avertizat la poliție – dacă un singur copil nu va veni la piață, tu răspunzi cu capul, proprietarul“.

— Ce să-i faci, zise Mendel sobarul, asta-i soarta. O vecină i-a spus băiatului meu: „Iașka, nu semeni deloc cu un evreu, fugi în sat“. Iar Iașka al meu i-a răspuns: „Vreau să semăn cu un evreu; unde o să-l ducă pe tata, acolo am să mă duc și eu“.

— Un singur lucru vreau să spun, bolmoji fierarul, dacă va fi să fie, n-am să mor ca o oaie.

— Bravo, Kuliș, rosti bătrînul profesor, bravo, bine zici.

Seara, Werner îl primi pe Becker, reprezentantul Gestapoului.

— Dacă o să trecem fără probleme de operațiunea de mîine, o să putem răsufla ușurați, zise Becker. M-am chinuit mult cu evreii ăștia. În fiecare zi excese; cinci au fugit – sînt unele informații că la partizani; o familie s-a sinucis; trei au fost reținuți pentru mers fără banderolă; la bazar a fost recunoscută o evreică, cumpăra ouă în ciuda interdicției clare de a merge la bazar; doi au fost arestați pe Berlinerstrasse, deși știau prea bine că e interzis să se deplaseze pe străzile centrale; opt persoane s-au plimbat prin oraș după ora șaisprezece; două fete au încercat să se ascundă în pădure în timpul marșului la lucru și au fost împușcate. Toate astea sînt fleacuri. Înțeleg că pe front trupele noastre au greutăți mult mai serioase, dar nervii sînt nervi. Tot ce-am spus s-a petrecut într-o singură zi, dar în fiecare zi se întîmplă la fel.

— Care este ordinea operațiunii? întrebă Werner.

Becker își șterse lornionul cu o bucată de piele de antilopă.

— Ordinea nu e stabilită de noi. Firește, în Polonia ne-a fost mai ușor să aplicăm măsuri energice. Însă fără ele este imposibil, în fond, să ne descurcăm, căci e vorba de cifre statistice cu un număr mare de zerouri. Aici, desigur, trebuie să acționăm în condiții de campanie. Se face simțită apropierea frontului. Ultimele instrucțiuni permit renunțarea la unele paragrafe și adaptarea la condițiile locale.

— De cîți soldați aveți nevoie? întrebă Werner.

În timpul discuției, Becker era neobișnuit de grav, mai mult decît de obicei. Însuși comandantul Werner simțea o anume șovăială ascunsă, în timp ce vorbeau.

Becker zise:

— Am organizat operațiunea cu două formații – una de tragere și una de pază. Cea de tragere are cincisprezece-douăzeci de oameni, obligatoriu voluntari. Cea de pază trebuie să fie relativ mică, după calcule, un soldat la cincisprezece evrei.

— De ce atît?

— Din ce s-a petrecut pînă acum, cînd coloana vede că traseul trece pe lîngă calea ferată și șosea, încep panica, isteria, mulți încearcă să fugă. În afară de asta, în ultimul timp este interzis să se folosească mitralierele – este foarte mic procentajul loviturilor mortale –, se prescrie să se tragă cu arma din dotare. Asta încetinește mult operațiunea. În plus, se recomandă ca formația de tragere să fie formată dintr-un număr minim de oameni – la o mie de evrei, o formație de maximum douăzeci de oameni. Cît timp se desfășoară operațiunea, formația de pază are destule probleme. Vă dați seama, printre evrei sînt mulți bărbați.

— Cît timp va dura totul? întrebă Werner.

— O mie de oameni, în condițiile unui organizator cu experiență – maximum două ore și jumătate. Cel mai important e să asiguri împărțirea atribuțiunilor, repar-tizarea și pregătirea grupei, să o faci la momentul oportun, iar operațiunea în sine să fie de scurtă durată.

— Totuși, de cîți soldați aveți nevoie?

— Nu mai puțin de o sută, zise decis Becker. Privi pe fereastră și adăugă: Importantă este și vremea. Ne-am interesat, mîine se așteaptă în prima parte vreme înso-rită și liniștită, spre seară este probabil să plouă, dar asta n-are importanță pentru noi.

— Prin urmare? rosti nehotărît Werner.

— Ordinea este următoarea. Dumneavoastră alegeți un ofițer, firește, membru al partidului nazist. El alcă-tuiește formația de tragere în felul următor: „Băieți, am nevoie de cîțiva oameni cu nervii tari“. Asta trebuie să

se petreacă diseară în cazarmă. Trebuie înscriși cel puțin treizeci de oameni, fiindcă vreo zece la sută din ei, se știe din cazuri anterioare, dau chix întotdeauna. Apoi se poartă o discuție cu fiecare, individual: te temi de sânge, ești capabil să rezisti la o mare tensiune nervoasă? Nici un fel de alte explicații nu trebuie date de seara. Totodată, se face o listă cu formația de pază, *unter-ofițerii* se instruiesc de seara. Se verifică armamentul. Formația, echipată cu căști, se aliniaza la ora cinci dimineața în fața birourilor. Ofițerul ia cunoștință în amănunt cu misiunea și interoghează obligatoriu încă o dată pe voluntari. Apoi fiecare primește trei sute de cartușe. La ora șase merg în piața unde s-a ordonat adunarea evreilor. Ordinea de mers: formația de tragere merge înaintea coloanei, la treizeci de metri. În spatele coloanei merg două căruțe, fiindcă întotdeauna există bătrîne ori femei gravide și isterice care leșină pe drum.

Becker vorbea rar, astfel ca maiorului să nu-i scape anumite detalii.

— Propriu-zis, asta-i tot; instructajul ulterior, de la locul operațiunii, îl vor face colaboratorii mei.

Maiorul Werner se uită la Becker și întrebă brusc:

— Mda, dar cu copiii?

Becker tuși nemulțumit. Întrebarea ieșea din cadrul instrucțiunilor de serviciu.

— Vedeți, zise sever și serios, uitându-se direct în ochii comandantului, deși se recomandă să-i despărțim de mame și să procedăm cu ei separat, eu prefer să nu fac asta. Căci, înțelegeți și dumneavoastră, cât de greu e să-l smulgi pe copil de la sânul mamei în asemenea clipe triste.

După ce Becker se scuză și plecă, comandantul îl chemă pe aghiotant, îi transmise instrucțiunile în amănunt și-i spuse cu jumătate de glas:

— Sînt totuși mulțumit că doctorul acela bătrîn s-a sinucis mai devreme: aș fi avut remușcări în ceea ce-l privește; cum-necum, m-a ajutat mult, nu știu dacă aș

fi supraviețuit fără ajutorul lui... În ultimele zile mă simt perfect, dorm mult mai bine, nu mai am probleme cu burta. Deja două persoane mi-au spus că am culoare în obraz. Posibil că îmi spun cuvîntul plimbările zilnice prin grădină. Și aerul din orașelul ăsta e minunat. Se zice că aici erau înainte de război sanatorii pentru bolnavii de plămîni și de inimă.

Și cerul era albastru, și soarele strălucea, și păsărelele cîntau.

*
*   *

Cînd coloana de evrei a trecut calea ferată și, întorcîndu-se de la șosea, s-a îndreptat către rîpă, fierarul Haim Kuliș a luat aer în piept și, întrerupînd vuietul a sute de glasuri, a strigat sonor în evreiește:

— Ei, oameni buni, eu mi-am trăit traiul!

Lovi cu pumnul în tîmplă pe soldatul care mergea alături, îl trînti jos și îi smulse automatul din mîini. Neavînd timp să cunoască cum se folosește arma străină, lovi larg cu toată puterea, așa cum lovea cîndva cu cio-canul, și îi stîlci fața *unter-ofițerului* care venea în fugă din lateral.

În învălmășeala produsă după, micuța Katea Weissman își pierdu mama și bunica și se apucă de haina bătrînului Rosenthal. El o luă cu greutate în brațe și-i zise, apropiindu-și buzele de urechea ei:

— Nu plînge, Katea, nu plînge.

Ținîndu-se cu mîna de gîtul lui, fetița răspunse:

— Nu plîng, domnule profesor.

Îi era greu să o țină, ametea, urechile îi țiuiau, picioarele îi tremurau de drumul neobișnuit de lung, de tensiunea chinuitoare a ultimelor ore.

Mulțimea se dădu înapoi în fața rîpei, proptindu-se în pămînt; mulți cădeau, se tîrîiau. Rosenthal ajunse repede în primele rînduri.

Cincisprezece evrei fură duși la rîpă. Rosenthal îi cunoștea pe unii dintre ei: tăcutul sobar Mendel, tehnicianul dentar Meerovici, bătrînul electrician Apelfeld, mare pișicher de felul lui. Fiul lui preda la Conservatorul din Kiev, iar odinioară, pe cînd era băiețuș, luase lecții de matematică de la Rosenthal. Respirînd cu greu, bătrînul o ținea de mîină pe fetiță. Își concentra gîndul la ea.

„Cum să o mîngîi, cu ce s-o amănesc?“ se gîndea bătrînul și îl cuprinse un sentiment nemărginit de dureros. Uite, și în această ultimă clipă nimeni nu-l încurajează, nimeni nu-i spune un cuvînt pe care l-a dorit și la care a rîvnit întreaga viață, mai mult decît la toată înțelepciunea cărților despre marile cugetări și munci ale omului.

Fetița se întoarse spre el. Fața ei era liniștită; era chipul palid al unui om matur, plin de compătimire îngăduitoare. Și în liniștea ce veni pe neașteptate, el îi auzi glasul:

— Profesore, zise ea, nu te uita în partea aceea, o să-ți fie frică.

Și ea, ca o mamă, îi acoperi ochii cu palmele.

*

*   *

Șeful Gestapoului s-a înșelat. Nu a putut răsufla ușurat după împușcarea evreilor. Seara i s-a raportat că în apropierea orașului a apărut un detașament mare înarmat. În fruntea detașamentului se afla Șevcenko, inginerul-șef de la fabrica de zahăr. O sută patruzeci de muncitori ai fabricii, care nu au reușit să plece cu garnitura, au plecat cu inginerul la partizani. Noaptea avusese loc o explozie la moara cu aburi care lucra pentru intendența germană. Dincolo de stația de cale ferată, au dat foc uriașelor rezerve de fîn adunate de responsabili pentru furaj ai diviziei de cavalerie maghiare. Toată noaptea orășenii nu au dormit – vîntul sufla înspre oraș, incendiul amenința asupra caselor și magaziilor. Pălălăia o flacără cărămizie, apăsătoare,

tîrîndu-se în toate părțile, un fum gros acoperi stelele și luna, iar cerul de vară fără nori era plin de foc și vijelie.

Stînd în curți, oamenii urmăreau în tăcere cum incendiul se împrăștie. Vîntul aduse sunetul clar al unei salve de mitralieră, al cîtorva bufnituri de grenade de mînă.

Iașka Mihailiuk veni alergînd seara acasă. Nu avea nici caschetă, nu adusese nici slănină sau horilcă. Trecînd pe lîngă femeile care stăteau în tăcere în ogradă, Iașka îi zise Dașei:

— Ce zici, am avut dreptate? Trăiești mai în larg acum, că ești singură stăpîină în cameră?

— În larg, în larg! zise Dașa. Într-un mormînt i-au băgat și pe Viktor al meu, și pe copila de șase ani, și pe profesor. Pe toți i-am plîns... Și deodată țipă: Pleacă, nu te uita la mine cu ochii tăi mîrșavi! Cu cuțitul bont te ciutesc, cu satîrul te tai!

Iașka fugi în cameră. Stătu acolo tăcut. Cînd maică-sa voi să închidă obloanele, fiul îi zise:

— Să nu deschizi ușa, sînt toți acolo, ca turbați, vor să arunce cu apă fiartă.

— Iașenka, spuse ea, mai bine să te duci din nou în pod, ai și pat acolo, iar eu am să te închid cu cheia.

În lumina incendiului soldații jucau ca niște umbre. S-a dat alarma și au fost chemați la comenduire. Bătrîna Varvara Andreevna stătea în mijlocul curții. Șuvițele răvășite de păr cărunț păreau rozalii în lumina incendiului.

— Ce? strigă ea. S-a isprăvit cu ei, s-au speriat? Uite cum pălălaiește! Nu mă tem eu de nemți! Ei sînt împotriva bătrînilor și copiilor! Dașka, va veni ziua cînd o să-i ardem în foc pe toți blestemații ăștia.

Și tot cerul se făcu purpuriu, iar oamenilor care stăteau în curte li se păru că în flacăra neagră, fumegăioasă arde tot ce-i rău, ticălos, necurat, cu care nemții infectaseră sufletele.

Iadul de la Treblinka

I

La est de Varșovia, de-a lungul Bugului de Vest, se întind nisipuri și mlaștini, se înalță păduri dese de pin și de foioase. Locurile sînt pustii și apăsătoare, satele sînt rare. Călătorul pe jos sau cu mașina evită drumurile de țară prăfoase și înguste, în care piciorul se împotmolește, iar roata intră pînă la osie în nisipul adînc.

Aici, pe ramificația feroviară Sedleț, se află mica stație retrasă Treblinka, la șaizeci și ceva de kilometri de Varșovia, nu departe de stația Malkinia, unde se întretaie liniile de cale ferată, care vin din Varșovia, Belostok, Sedleț, Łomża.

Probabil că mulți din cei aduși în 1942 la Treblinka s-au nimerit să treacă pe aici pe timp de pace și au urmărit cu privirea absentă peisajul dezolant – pini, nisip, nisip și iar nisip, iarbă-neagră, tufăriș uscat, construcții deprimante de cale ferată, încrucișări de linii ferate... Și, probabil, privirea plictisită a pasagerului a observat pentru o clipă o ramificație cu o singură linie, ce pleca de la stație în pădure, printre pinii deși care o înconjurau. Acea linie secundară ducea la o carieră de unde se scotea nisip alb pentru industrie și construcții.

Cariera se află patru kilometri de stație, într-un loc pustiu, înconjurat din toate părțile de pădure de pin. Pămîntul e aici sărac și nefertil, iar țăranii nu îl lucrează. Terenul golaș așa a rămas – pleșuv. Pe alocuri pămîntul este acoperit cu mușchi, ici-colo se înalță pini piperniciți.

Rareori zboară cîte-o stăncuță sau cîte-o pupăză pestriță cu moț. Acest loc sărăcăcios a fost ales de gestapoviști și aprobat de către Heinrich Himmler, *Reichsführer*-ul SS, pentru construirea unui loc de execuție de nivel mondial, ceva ce n-a cunoscut neamul omenesc din timpurile barbariei primitive pînă în zilele noastre cele mai crunte. Aici s-a construit un eșafod principal SS, asemănător cu Auschwitz, care depășea alte asemenea locuri – Sabibur, Maidanek, Belzyce.

La Treblinka erau două lagăre: lagărul de muncă Nr. 1, unde lucrau deținuți de diferite naționalități, în principal polonezi, și lagărul evreiesc, lagărul Nr. 2.

Lagărul Nr. 1 – de muncă sau disciplinar – se afla chiar lîngă cariera de nisip, nu departe de marginea pădurii. Era un lagăr obișnuit, așa cum gestapoviștii au construit sute în teritoriile răsăritene ocupate. A apărut în 1941. În el existau, ca într-o unitate de monolit, trăsăturile caracterului german, deformat în oglinda îngrozitoare a regimului hitlerist. Tot așa, în delir, se răsfrîng deformat și monstruos gîndurile și sentimentele trăite de bolnav înainte de boală. Tot așa, un nebun care acționează în starea de întunecare a minții denaturează în faptele sale logica faptelor și gîndurilor unui om normal. Tot așa, un criminal își îndeplinește faptele, îmbinînd în lovitura cu ciocanul în fruntea victimei deprinderi învățate – aprecierea din ochi și dibăcia fierarului-ciocănar – cu sîngele rece al neomului.

Simțul gospodăresc, acuratețea, calculul, curățenia pedantă – toate sînt trăsături pozitive, proprii multor nemți. Aplicate în agricultură, în industrie, ele își dau roadele. Hitlerismul a aplicat aceste trăsături la crima împotriva umanității, iar Reich-ul SS a acționat în lagărul polonez de muncă, de parcă era vorba de cultivarea conopidei sau cartofului.

Perimetrul lagărului era tăiat în dreptunghiuri egale, barăcile erau construite la linie, pe alei era presărat nisip,

pe marginea lor erau plantați mesteceni. Fuseseră construite bazine betonate pentru păsările domestice de apă, bazine cu trepte comode pentru spălat rufe, servicii pentru personalul german, o brutărie model, o frizerie, un garaj, o stație de alimentare cu benzină, depozite. Aproape pe același principiu, cu grădinițe, cu stații de alimentare, cu trotuare de beton, a fost construit și lagărul de la Maidanek, pe același principiu s-au amenajat în Polonia de răsărit zeci de alte lagăre de muncă, unde Gestapoul și SS-ul intenționau să se stabilească serios și pe mult timp. În construcția acestor lagăre se oglindeau trăsăturile acurateței germane, ale calcului de chițibușar, ale atracției pedante pentru ordine, iubirea germană pentru program, pentru schema elaborată pînă la cele mai mici amănunte.

Oamenii veneau în lagărul de muncă uneori pe termen foarte scurt – 4-5-6 luni. Erau aduși polonezi care încălcaseră legile guvernoratului general, însă infracțiunile erau neînsemnate, căci pentru cele însemnate nu se prevedea lagărul, ci execuția neîntîrziată. Un denunț, o învinuire nedreaptă, un cuvînt împlîntor scăpat pe stradă, neîndeplinirea livrărilor de produse, refuzul de a da unui neamț căruța sau calul, cutezanța fetei de a respinge propunerile amoroase ale SS-istului, numai bănuiala de posibilitate a sabotajului, nu sabotajul la lucru în fabrică – toate acestea au adus în lagărele de muncă sute și mii de polonezi: muncitori, țărani, intelectuali, băieți și fete, bătrîni și adolescenți, mame de familie. Prin lagăr au trecut în total aproximativ cincizeci de mii de oameni. Evreii nimereau în lagăr numai în cazul în care erau meșteri renumiți – brutari, cizmari, tîmplari de mobilă fină, pietrari, croitori. Aici existau tot felul de ateliere, printre care și unul de mobilă, care aproviziona statele-majore ale armatei germane cu fotolii, mese și scaune.

Lagărul Nr. 1 a existat din toamna lui 1941 și pînă la 23 iulie 1944. A fost lichidat cînd deținuții au auzit bubuitul surd al artileriei sovietice.

La 23 iulie dis-de-dimineată, *vachman*-ii¹ și SS-iștii, după ce au băut pentru învigorare câte un șnaps, au trecut la lichidarea lagărului. Pînă seara au fost omorîți și îngropați toți deținuții. A reușit să se salveze Max Levit, un tîmplar din Varșovia. Acesta a zăcut rănit sub cadavrele tovarășilor săi pînă ce s-a lăsat întunericul și s-a tîrît apoi în pădure. A povestit că, în timp ce zăcea în groapă, a auzit cîntarea a treizeci de copii, care înainte de a fi împușcați intonau *Întinsă e țara mea dragă*, a auzit cum unul dintre copii a strigat „Stalin ne va răzbuna!“, a auzit cum, cînd a căzut în groapă după rafală, conducătorul copiilor, Leib, favoritul lagărului, a rugat abia ridicîndu-se: „Pane, *vachman*, n-ai tras cum trebuie, te rog, pane, încă o dată, încă o dată“.

Acum se poate povesti amănunțit despre ordinea germană din acel lagăr de muncă, există o mulțime de depoziții ale zecilor de martori, polonezi și poloneze, care au fugit și care au fost eliberați la vremea lor din lagărul Nr. 1. Se știe cum se lucra la cariera de piatră, cum cei care nu își făceau norma erau aruncați în groapă de pe marginea rîpei, se știe cantitatea de hrană, 170-200 de grame de pîine și un litru de zoaie, numite supă, s-a aflat despre moartea prin înfometare, despre cei cu tumori, care erau duși în roabe dincolo de sîrmă și împușcați, se știe despre orgiile bestiale, organizate de nemți, despre cum violau fetele și cum le împușcau imediat pe amantele lor forțate, despre cum erau aruncați oameni din foisorul de șase metri. Se știe despre cum o companie beată a ales noaptea dintr-o baracă zece-cincisprezece deținuți și a început pe îndelete să demonstreze pe ei metodele de ucidere, împușcînd în inima, în ceafa, în ochii, în gura, în tîmpla condamnaților. Se cunosc numele SS-iștilor din lagăr, caracterul lor, trăsăturile, se știe șeful lagărului, Van-Eipen, un ucigaș și

---

1. *Vachman* – personal de pază din lagăr (din germ. *Wachmänner*).
Vachman-ii erau recrutați de obicei dintre prizonierii de război.

un desfrînat insațiabil, amator de cai de calitate și de cavalcade, îl știm pe tînărul și masivul Stumpfe, cuprins de accese involuntare de rîs de fiecare dată cînd ucidea vreun deținut sau cînd, în prezența lui, avea loc vreo execuție. Era poreclit „moartea care rîde“. Max Levit a auzit ultimul rîsul acestuia la 23 iulie, cînd, la comanda lui Stumpfe, *vachman*-ii i-au împușcat pe copii. În acest timp, Levit zăcea neîmpușcat la fundul gropii. Îl știm pe Sviderski, un *folkdeutsche*¹ din Odessa, cu un singur ochi, numit „maestrul ciocanului“. Se considera un specialist neîntrecut al uciderii „reci“ – a ucis cu ciocanul, în decurs de cîteva minute, cincisprezece copii cu vîrsta de la opt la treisprezece ani, declarați inapți pentru muncă. Îl știm pe slăbănogul SS-ist Preify, semănînd cu un țigan, taciturn și ursuz, poreclit „bătrînul“. Acesta își risipea depresia prin aceea că, șezînd la groapa de gunoi din lagăr, pîndea deținuții care veneau pe ascuns să mănînce coji de cartofi. Îi forța să deschidă gura și apoi îi împușca în gură.

Cunoaștem numele ucigașilor profesioniști Schwarz și Lüdecke, cei care făceau exerciții de tragere de amuzament la întoarcerea de la lucru pe întunerice a deținuților, uci-gînd cîte douăzeci, treizeci, patruzeci de oameni zilnic.

Toate aceste ființe nu aveau în sine nimic omenesc. Creierii, inimile și sufletele deformate, vorbele, faptele, deprinderile, asemenea unei caricaturi îngrozitoare, aminteau de trăsături, gînduri, obișnuințe și fapte umane. Ordinea din lagăr, documentarea uciderilor, plăcerea glumei monstruoase, care aducea aminte oarecum de glumele unor bătauși beți, de studenții-derbedei nemți, cîntarea în cor a unor cîntece sentimentale printre bălțile de sînge, cuvîntările ținute neconținut în fața condamnaților, învățămintele, rostirile cucernice, tipărite grijuliu pe hîrtii speciale – toate au fost dragoni și reptile care s-au dezvoltat din germenii șovinismului german tradițional, ai

---

1. Germani etnici din altă țară.

aroganței, egoismului, ai înfumurării egocentrice, ai grijii pedante și grețose pentru propriul cuibușor călduț și ai indiferenței reci, metalice față de soarta a tot ce este viu, din germenii credinței furioase și obtuze că știința germană, muzica, versurile, discursul, peluzele, capacele de closet, cerul, berea, casele sînt cele mai bune și mai înălțătoare din întreg universul.

Așa arăta acest lagăr, la fel ca mai micul Maidanek, și s-ar putea spune că nu era nimic altceva mai cumplit în lume. Dar cei care trăiau în lagărul Nr. 1 știau prea bine că există ceva și mai îngrozitor, de o sută de ori mai cumplit decît lagărul lor. La trei kilometri de lagărul de muncă, în mai 1942, nemții au trecut la construirea lagărului evreiesc, lagărul-eșafod. Construirea lui s-a desfășurat în ritm rapid, au lucrat peste o mie de muncitori. În acel lagăr nimic nu a fost prevăzut pentru viață, ci totul pentru moarte. Activitatea sa trebuia să se desfășoare, după planul lui Himmler, în cel mai mare secret, nici un om nu trebuia să iasă viu din el. Și nici un om nu avea permisiunea să se apropie de acel lagăr. Spre cei care treceau întîmplător pe acolo focul se deschidea fără avertisment de la un kilometru. Avioanele germane aveau interdicție să zboare deasupra acestei zone. Victimele, aduse de garnituri de tren pe o ramificație specială a căii ferate, nu știau pînă în ultima clipă de soarta care le așteaptă. Paza care însoțea garniturile nu era admisă nici măcar în perimetrul exterior al lagărului. La apropierea vagoanelor, paza era primită de SS-iștii din lagăr. Garnitura, formată de obicei din șaizeci de vagoane, se dezmembra în pădure, înaintea lagărului, în trei părți, iar locomotiva împingea pe rînd cîte douăzeci de vagoane spre platforma lagărului. Locomotiva împingea vagoanele din spate și se oprea la gardul de sîrmă. În acest fel, nici mecanicul, nici fochistul nu treceau dincolo de limita lagărului. După ce vagoanele erau descărcate, *unter-ofițerul* de serviciu al trupelor SS chema cu ajutorul fluierului

celelalte douăzeci de vagoane, ce așteptau la două sute de metri. Când erau descărcate toate cele șaiszeci de vagoane, comenduirea lagărului chema prin telefonul stației o nouă garnitură, iar cea descărcată mergea mai departe pe linie, spre carieră, unde vagoanele erau încărcate cu nisip și plecau la stațiile Treblinka și Małkinia cu o nouă încărcătură.

Se făcea simțit avantajul poziției lagărului Treblinka: trenurile cu victime veneau din toate cele patru părți ale lumii, din est și vest, din sud și nord. Erau garnituri de tren din orașele poloneze Varșovia, Międzyrzec, Cestohowa, Sedleț, Radom, din Łomża, Belostok, Grodno și din multe orașe ale Bielorusiei, din Germania, Cehoslovacia, Austria, Bulgaria, din Basarabia.

Garnituri au mers la Treblinka în decurs de treisprezece luni, în fiecare garnitură fiind șaiszeci de vagoane, iar pe fiecare vagon fiind scrise cu creta cifre, 150-180-200. Numerele arătau câți oameni se aflau în vagon. Lucrători feroviari și țărani au ținut în secret calculul acestor garnituri. Un țăran din satul Vulka (cea mai apropiată așezare de lagăr), Kazimir Skardzinski, de șaiszeci și doi de ani, mi-a spus că uneori erau zile când pe lângă Vulka treceau numai pe linia ramificației Sedleț șase garnituri și aproape că nu a fost zi în decursul acestor treisprezece luni, în care să nu treacă măcar o garnitură. Însă linia Sedleț era doar una din cele patru căi ce aprovizionau Treblinka. Un muncitor de reparații feroviare, Lucian Tzukov, mobilizat de nemți pentru a lucra la linia ce ducea de la Treblinka la lagărul Nr. 2, spune că pe perioada serviciului său, din 15 iunie 1942 și pînă în august 1943, au trecut zilnic pe linia din stația Treblinka de la una la trei garnituri. În fiecare garnitură erau cîte șaiszeci de vagoane, iar în fiecare vagon minimum o sută cincizeci de oameni. Am adunat zeci de astfel de mărturii. Lagărul, cu împrejmuirea exterioară, cu depozitele pentru lucrurile celor uciși, cu platforma feroviară și cu alte dependințe, ocupă o suprafață

foarte mică – șase sute optzeci pe șase sute de metri. Dacă pentru o clipă ne îndoim de soarta oamenilor aduși aici și dacă pentru o clipă presupunem că nemții nu i-au ucis imediat după sosire, atunci se pune întrebarea: unde sînt ei, acești oameni capabili să formeze populația unui mic stat sau a unei mari capitale europene? Treisprezece luni, trei sute nouăzeci și șase de zile, garniturile au plecat încărcate cu nisip sau goale, nici un om din cei veniți în lagărul Nr. 2 nu s-a întors. A venit timpul să ne punem groaznica întrebare: „Cain, unde sînt cei pe care i-ai adus aici?”.

Fascismul nu a reușit să păstreze secretul mării sale crime. Însă nu pentru că mii de oameni au fost martori involuntari ai acestei crime. Convins de nesancționare, Hitler a luat decizia de lichidare a milioane de nevinovați în perioada succesului trupelor fasciste. Convinși de nepe-depsirea lor, fasciștii au arătat de ce sînt capabili. O, dacă Adolf Hitler ar fi învins, ar fi reușit să ascundă toate urmele crimelor, i-ar fi făcut să tacă pe toți martorii, fie și dacă aceștia ar fi fost zeci de mii, nu mii. Nici unul din ei n-ar fi rostit vreun cuvînt. Și îmi vine să mă închin din nou în fața acelora care, în toamna lui 1942, în condițiile în care lumea, azi atît de zgomotoasă și victorioasă, tăcea, au dus lupta de la Stalingrad pe malul abrupt al Volgăi împotriva armatei germane, în spatele căreia fume-gau și fierbeau rîuri de sînge nevinovat. Armata Roșie, iată ce l-a împiedicat pe Himmler să păstreze taina de la Treblinka.

Astăzi martorii au început să vorbească, au țipat pietrele și pămîntul. Și astăzi în fața conștiinței publice a lumii, în fața ochilor umanității, putem să trecem succesiv, pas cu pas, prin cercurile iadului de la Treblinka, în comparație cu care iadul lui Dante este un joc în gol, inocent al Satanei.

Tot ce este scris în continuare s-a alcătuit pe baza relatărilor martorilor în viață, din depozitiile oamenilor

care au lucrat la Treblinka din prima zi a existenței lagărului și pînă în ziua de 2 august 1943, cînd condamnații la moarte răsculați au dat foc lagărului și au fugit în pădure, din depozițiile *vachman*-ilor arestați, care au confirmat cuvînt cu cuvînt și în multe locuri au completat relatările martorilor. I-am văzut personal pe acești oameni, am discutat cu ei îndelung, amănunțit, mărturiile lor scrise stau pe masă în fața mea. Și aceste nenumărate mărturii, venite din diverse surse, coincid în toate detaliile, începînd cu descrierea năravurilor lui Bary, ciinele comandantului, și sfîrșind cu relatarea tehnologiei uciderii victimelor și a construirii eșafodului pe bandă rulantă.

Să trecem prin cercurile iadului de la Treblinka.

Cine erau oamenii duși în garnituri la Treblinka? În principal erau evrei, apoi polonezi, țigani. În primăvara lui 1942, aproape toată populația evreiască din Polonia, Germania, raioanele occidentale ale Bielorusiei a fost mutată în ghetouri. În aceste ghetouri – din Varșovia, din Radom, Cestohowa, Lublin, Belostok, Grodno și alte zeci de orașe mai mărunte – au fost adunate milioane de muncitori, meseriași, medici, profesori, arhitecți, ingineri, învățători, artiști, oameni de profesii nelucrative, toți cu familii, cu soții, cu fiice, cu fii, cu mame și tați. Numai în ghetoul din Varșovia se găseau aproape cinci sute de mii de oameni. După cîte se pare, închiderea în ghetou a fost prima parte, prealabilă, a planului hitlerist de nimicire a evreilor. În vara lui 1942 – un timp de izbîndă militară a fascismului – s-a afirmat că a venit vremea pentru derularea celei de-a doua părți a planului: lichidarea fizică. Se știe că în acest timp Himmler a sosit la Varșovia, să dea dispozițiile corespunzătoare. Zi și noapte s-a lucrat la pregătirea locului de execuție de la Treblinka. În iulie primele garnituri plecau deja de la Varșovia și Cestohowa spre Treblinka. Oamenii erau anunțați că sînt duși în Ucraina pentru a lucra în agricultură. Se dădea voie să fie luate douăzeci de kilograme de bagaj și alimente. În

multe cazuri nemții obligau victimele să cumpere bilete de tren pînă la stația Ober-Maidan. Prin această denumire convențională nemții numeau Treblinka. Problema era că zvonul despre acel loc îngrozitor a străbătut curînd întreaga Polonie, astfel că rostirea cuvîntului „Treblinka” a fost evitată de SS-iști în timpul îmbarcării oamenilor în garnituri. Însă felul în care erau tratați cei îmbarcați nu lăsa îndoieli în privința soartei care-i aștepta pe pasageri. În vagonul de marfă erau înghesuiți minim o sută cincizeci de oameni, de obicei o sută optzeci-două sute. Tot drumul, care dura cîteodată două-trei zile, deținuților nu li se dădea apă. Suferințele din cauza setei erau atît de mari, încît oamenii își beau propria urină. Cei din pază cereau pentru o gură de apă o sută de zloti și, după ce primeau banii, de obicei nu dădeau apa. Oamenii mergeau lipiți unii de alții, uneori chiar în picioare, și în fiecare vagon, îndeosebi în zilele de arșiță ale verii, mureau la sfîrșitul călătoriei cîțiva bătrîni și din cei bolnavi de inimă. Fiindcă ușile nu se deschideau niciodată pînă la sfîrșitul călătoriei, cadavrele începeau să intre în putrefacție, stricînd aerul din vagoane. Dacă din vagoane cineva aprindea pe timpul nopții un chibrit, paza deschidea imediat foc prin pereții vagonului. Frizerul Abram Cohen a povestit cum în vagonul lui erau mulți răniți și cinci morți în urma deschiderii focului de către pază prin pereții vagonului.

Cu totul altfel soseau la Treblinka trenurile din țările occidentale. Acolo oamenii nu auziseră de acel loc și credeau pînă în ultima clipă că sînt duși la muncă; în plus, nemții zugrăveau în fel și chip comoditățile și minunățiile noii vieți care îi așteaptă pe coloniști. Unele garnituri veneau cu oameni convinși că vor fi duși peste graniță în țări neutre: pe sume mari de bani căpătau de la autoritățile germane vize de intrare și pașapoarte străine.

Odată a venit la Treblinka un tren cu evrei-cetățeni ai Angliei, Canadei, Americii și Australiei, care rămăseseră

pe timpul războiului în Europa și Polonia. După îndelungi demersuri însoțite de darea unei mite consistente, au obținut vize de intrare în țări neutre. Toate trenurile din țările europene veneau fără pază, cu personalul de serviciu obișnuit, iar în componența acestor trenuri erau vagoane de dormit și vagoane-restaurant. Pasagerii cărau cu ei cufere și geamantane voluminoase, rezerve mari de alimente. Copiii pasagerilor fugeau în stațiile intermediare și întrebau dacă mai e mult pînă la Ober-Maidan.

Soseau cîteodată grupuri de țigani din Basarabia și din alte zone. De cîteva ori au sosit tineri polonezi, țărani și muncitori, care se implicaseră în răscoale și în detașamentele de partizani.

E greu de spus ce era mai îngrozitor: să mergi la moarte în chinuri cumplite, știind despre apropierea ei, sau, în deplină necunoaștere a morții, să privești de la fereastra vagonului comod, în timp ce din stația Treblinka se telefonează deja în lagăr și se comunică datele despre trenul ce va veni și despre numărul de oameni din el.

Pentru o ultimă înșelare a celor ce veneau din Europa, chiar linia moartă din lagăr era amenajată asemenea unei stații de pasageri. La halta în care debarcau cei din obișnuitele douăzeci de vagoane se afla clădirea gării cu case de bilete, o încăpere pentru păstrarea bagajului, o sală de restaurant. Pretutindeni erau săgeți indicatoare: „Direcția Belostok“, „Spre Baranovici“, „Direcția Volkovîsk“ etc. La sosirea garniturii, în clădirea gării cînta orchestra, toți instrumentiștii erau bine îmbrăcați. Un feroviar în uniformă lua biletele pasagerilor și îi lăsa pe un platou. Trei-patru mii de oameni, încărcăți cu saci și valize, dînd sprijin bătrînilor și bolnavilor, ieșeau pe platou. Mamele țineau copiii de mîini, copiii mai mari se plîngeau părinților, privind curioși peronul. Ceva îngrijorător și înfiorător plutea pe acest platou călcat de milioane de picioare. Privirea pătrunzătoare a oamenilor surprindea repede amănunte îngrijorătoare. Pe suprafața grabnic dereticată,

pesemne cu cîteva minute înainte de plecarea lotului, rămăseseră obiecte aruncate din pachete cu îmbrăcăminte, valize deschise, pămătufuri de bărbierit, vase emailate. Cum au ajuns ele acolo? Și de ce dincolo de perimetrul gării se termină calea ferată, crește iarbă gălbejită și se întinde un gard de sîrmă de trei metri? Unde sînt drumurile către Belostok, către Sedleț, către Varșovia, Volkovîsk? Și de ce rîd atît de straniu noii gardieni, privind la bărbații care își îndreaptă cravatele, la bătrînicile curățele, la băieții în costumaș de marinar, la fetele slăbuțe care izbutiseră să-și păstreze în această călătorie hainele îngrijite, la tinerele mame care așază cu dragoste plăpumioarele pe pruncii lor. Toți acești *vachman*-i în mundire negre și *unter-ofițeri* SS-iști aduceau a văcari care mîna cireada pe poarta abatorului. Pentru ei un lot nou-venit nu era format din oameni vii. Zîmbeau involuntar, privind la manifestarea sfielii, a iubirii, a temerii, a grijii pentru cei apropiați, pentru lucruri; era caraghios pentru ei că mamele își certau copiii care se depărtau la cîtiva pași și le aranjau hăinuțele, că bărbații își ștergeau frunțile cu batiste și fumau, că fetele își netezeau părul și își îndreptau speriate fustele cînd sufla o pală de vînt. Era caraghios pentru ei că bătrîinii încercau să stea pe un colț de valiză, că unii țineau sub braț cărți, ori că bolnavii își înfășurau mai bine gîturile. Pînă la douăzeci de mii de oameni treceau zilnic prin Treblinka. Zilele în care din gară ieșeau șase-șapte mii erau socotite pierdute. Platoul se umplea zilnic de patru-cinci ori. Și toate aceste mii, zeci de mii, sute de mii de oameni care întrebau cu glas speriat, toate aceste chipuri tinere și bătrîne, frumoasele cu plete negre sau cu cosițe blonde, bătrîinii pleșuvi, gîrboviți și aduși de spate, adolescenții timizi – toți se amestecau într-un singur șuvoi, care înghițea rațiunea, minunata știință omenească, iubirea feciorelnică, inocența copiilor, tusea bătrînilor și inima omului.

Cei nou-veniți simțeau cu spaimă ciudățenia privirii sătule, batjocoritoare, posedate, privirea superioară a animalului viu față de omul mort. Și iarăși în acele clipe cei ieșiți pe platou surprindeau fleacurile, lucrurile de neînțeles care nelinișteau.

Ce este acolo, după acest gard imens de șase metri, acoperit compact de plăpumi și de crengi de pin ce începuseră să se îngălbenească? Iar plăpumile inspirau neliniște: matlasate, multicolore, de mătase și învelite cu stambă, ele aminteau de cele din lenjeria de pat a nou-veniților. Cum au ajuns aici? Cine le-a adus? Și unde sînt posesorii lor? De ce nu mai au nevoie de plăpumi? Și cine sînt oamenii cu banderole albastre? Revin în minte toate cele chibzuite îndelung în ultimul timp, neliniștile, zvonurile transmise în șoaptă. Nu, nu, nu poate fi! Și omul alungă gîndul îngrozitor. Îngrijorarea durează pe platou cîteva clipe, poate că două-trei minute, pînă ce toți cei veniți reușesc să coboare pe peron. Coborîrea este însoțită totdeauna de poticniri: în fiecare lot sînt invalizi, șchiopi, bătrîni și bolnavi, care abia își pot mișca picioarele. Însă pînă la urmă toți ajung pe platou. Un *unterschführer*¹ ordonă cu glas sonor și răs-picat celor veniți să lase lucrurile pe platou și să meargă la „baie“, avînd cu ei doar documentele personale, valorile și pachetele cît mai mici cu articole de baie. Oamenilor le vin în minte zeci de întrebări: să ia schimburi, pot să deschidă boccelele, lucrurile nu se amestecă, nu se vor pierde? Dar o putere stranie, necunoscută îi silește să pășească prin intrarea din gardul de sîrmă înalt de șase metri, mascat de crengi: grăbit, în tăcere, fără să pună întrebări, dar uitîndu-se în urmă. Trec pe lîngă niște arici antitanc, pe lîngă sîrmă ghimpată înaltă de trei staturi de om, pe lîngă un șanț antitanc de trei metri, din nou pe lîngă grămezi de sîrmă de oțel împrăștiată, în care picioarele celui care fuge se împotmolesc,

---

1. Sergent din trupele SS.

aidoma labelor de muscă într-un păienjeniș, și iarăși pe lângă un gard compact de sîrmă ghimpată, înalt de cîțiva metri. Și sentimentul cumplit, sentimentul fatalității, sentimentul neputinței îi cuprinde: nu pot fugi, nu se pot întoarce înapoi, nu pot lupta. Din niște foișoare de lemn joase îi urmăresc țevile unor mitraliere de mare calibru. Să cheme după ajutor? Însă de jur-împrejur sînt SS-iștii și *vachman*-ii cu automate, cu grenade de mîină, cu pistoale. Ei sînt puterea. În mîinile lor sînt tancurile și aviația, pămînturile, orașele, cerul, căile ferate, legea, ziarele, radioul. Întreaga lume tace, strivită, aservită bandei brune care a pus mîina pe putere. Numai undeva, la multe mii de kilometri, bubuie artileria sovietică pe malul îndepărtat al Volgăi, vestind dîrz voința poporului rus de a lupta pînă la moarte pentru libertate, agitînd, chemînd la luptă popoarele lumii.

Iar pe platoul din fața gării două sute de lucrători cu banderole albastre-azurii („grupul celeștilor“) dezleagă legăturile, deschid pachetele și valizele, scot curelele ce țineau strînse pledurile: în tăcere, repede, cu pricepere. Se face sortarea și evaluarea lucrurilor lăsate de lotul abia sosit. Ajung pe pămînt lenjerie cîrpită, așezată cu grijă, gheme, chiloței de copil, cămăși de noapte, prosoape de baie, pulovere, foarfece, aparate de ras, pachetele de scrisori, fotografii, degetare, sticlute de parfum, oglinzi, bonețici, pantofi, pîslari croiți din plapumă vătuită în caz de ger, pantofiori de damă, ciorapi, dantelă, pijamale, pachete cu unt, cafea, borcane de cacao, veșminte de rugăciune, sfeșnice, cărți, pesmeți, viori, cuburi de joc. Trebuie să fii calificat ca să sortezi în cîteva minute mii de obiecte, să le estimezi – pe unele să le alegi pentru trimiterea în Germania, pe celelalte, de mîina a doua, vechi, cîrpite – pentru ardere. Era vai și amar de lucrătorul care greșea punînd un geamantan vechi din carton presat în grămada genților de voiaj alese pentru trimiterea în Germania, sau de cel care se grăbea să pună în grămada ciorapilor

vechi și cîrpiți o pereche de ciorapi franțuzești de firmă. Lucrătorul putea greși doar o singură dată. De două ori nu avea voie să greșească. Patruzeci de SS-iști și șaizeci de *vachman*-i lucrau „la transport“, așa se numea la Treblinka primul stadiu, pe care tocmai l-am descris: primirea garniturii, intrarea lotului în „gară“ și pe platou, supravegherea lucrătorilor care sortau și evaluau lucrurile. În timpul trierii, fără să-i vadă cei de la pază, sortatorii băgau în gură bucăți de pîine, de zahăr, bomboane găsite în pachetele cu alimente. Asta nu se permitea. Era însă voie ca după terminarea lucrului să-ți speli mîinile și fața cu apă de colonie și parfum. La Treblinka nu era apă suficientă, numai nemții și *vachman*-ii o foloseau pentru spălat. Și în timp ce pasagerii, încă vii, se pregăteau de „baie“, împărțirea lucrurilor lor se apropia de sfîrșit. Cele de valoare se duceau în depozit, iar scrisorile, fotografiile nou-născuților, ale fraților, ale mireseilor, invitațiile la nuntă îngălbenite de vreme, toate aceste mii de obiecte neprețuite, infinit de scumpe pentru deținătorii lor și care reprezintă doar nimicuri pentru stăpînii de la Treblinka, se adunau în grămezi și erau duse la o groapă uriașă, pe fundul căreia zăceau sute de mii de astfel de scrisori, cărți poștale, cărți de vizită, fotografii, hîrtii cu mîzgăliturile copiilor și cu primele, stîngacele desene făcute cu creionul colorat. Platoul era măturat cum-necum, fiind gata pentru primirea unui nou lot de condamnați. Iar întotdeauna primirea lotului se petrecea așa cum am descris-o. Cînd deținuții știau unde sînt duși, izbucneau revolte. Țăranul Skardzinski a văzut cum din două trenuri au năvălit afară cîțiva oameni, după ce au forțat ușile. Au trîntit la pămînt paza și s-au repezit spre pădure. În ambele cazuri au fost uciși toți cu automatele. Bărbații fugiți aveau cu ei patru copii cu vîrste de la patru la șase ani. Inclusiv copiii au fost omoriți. Despre asemenea cazuri de luptă cu paza a povestit și țăranca Mariana Kobus. Odată, sub ochii ei, cînd lucra în cîmp, au fost uciși șaizeci de oameni care fugiseră din tren spre pădure.

Apoi lotul trece pe un nou platou, de-acum în interiorul celei de-a doua curți a lagărului. Pe platou este o baracă imensă, în dreapta sînt încă trei barăci, două din ele sînt destinate depozitării de îmbrăcăminte, a treia – de încălțăminte. Mai departe, spre vest, sînt barăcile SS-iștilor, barăcile *vachman*-ilor, depozitele de alimente, ocolul de animale, se află automobilele și camioanele, o mașină blindată. Impresia este de lagăr obișnuit, la fel ca lagărul Nr. 1.

În colțul de sud-est al curții există un spațiu îngrădit cu crengi, în fața căruia se află o cabină cu inscripția „Infirmierie“. Toți cei neputincioși și grav bolnavi sînt scoși afară din mulțimea care așteaptă „baia“ și duși pe tărgi la „infirmierie“. În întâmpinarea bolnavilor iese din cabină un „doctor“ cu șorț alb și cu o banderolă de Crucea Roșie pe mîneca stîngă. Vom prezenta mai încolo ce se petrecea în „infirmierie“.

A doua fază a „prelucrării“ lotului se caracterizează prin strivirea voinței oamenilor prin intermediul unor ordine neîntrerupte, scurte și rapide. Ele se rostesc cu acel celebru timbru al glasului cu care se mîndrește armata germană, timbru care este unul din argumentele apartenenței germanilor la rasa stăpînilor. Sunetul „r“, în același timp graseiat și aspru, lovește ca un cnut. „*Achtung!*“¹ fulgeră deasupra mulțimii. În liniștea de plumb, glasul *scharführer*-ului pronunță cuvintele învățate, repetate de cîteva ori pe zi, multe luni la rînd: „Bărbații rămîn pe loc, femeile și copiii se dezbracă în barăcile din stînga“. Aici, după relatările martorilor oculari, încep de obicei scene crîncene. Mărețul sentiment al iubirii materne, conjugale, filiale le șoptește oamenilor că se văd unii cu alții pentru ultima oară. Strîngerii de mîini, binecuvîntări, lacrimi, cuvinte scurte rostite concis, în care oamenii cuprind toată dragostea, toată durerea, toată mîngîierea, toată

---

1. Atenție! (în germ., în orig.)

disperarea lor... Psihiatrii SS-iști ai morții spun că astfel de sentimente trebuie înăbușite, curmate imediat. Psihiatrii morții cunosc legile simple care acționează în toate abatoarele lumii, legi pe care la Treblinka animalele le-au aplicat oamenilor. Acesta este unul din momentele cruciale: separarea fiicelor de tați, a mamelor de fii, a bunicii de nepoți, a soților de soții.

Și iar se aude deasupra platoului: „*Achtung! Achtung!*“. Exact în acel moment trebuie să se tulbure din nou rațiunea oamenilor cu speranța, cu regulile morții date drept reguli ale vieții. Același glas zice cadentat:

— Femeile și copiii își scot încălțăminte la intrarea în baracă. Ciorapii se pun în pantofi. Ciorăpeii copiilor se pun în sandale, ghetuțe și pantofiori. Procedați cu atenție.

Și imediat:

— Se merge la baie, având lucrurile de valoare, documentele, banii, prosopul și săpunul... Repet...

Înăuntrul barăcii femeilor se află o frizerie; femeile goale sînt tunse cu mașina, se scot perucile bătrînelor. Un moment psihologic bizar: din depozițiile frizerilor, tundera părului le convinge pe femei mai presus de orice că vor fi duse la baie. Pipăindu-și capul, fetele veneau uneori cu rugămintea: „Uitați-vă, aici nu-i drept, mai tundeți, vă rog!“. De obicei, după tunsoare femeile se linișteau, aproape fiecare ieșea din baracă avînd la ea o bucățică de săpun și un prosop împăturit. Unele tinere plîngeau, fiindcă le părea rău după pletele frumoase. Pentru ce le tundeau pe femei? Ca să le înșele? Nu, părul era folosit pentru nevoile Germaniei. Era materie primă... Am întrebat pe mulți oameni ce făceau nemții cu acest păr de pe capul unor moarte vii. Toți martorii spun că grămezile uriașe de șuvițe de păr, de bucle și cosițe negre, blond-aurii sau roșcate se dezinfectau, se presau în saci și se trimiteau în Germania. Toți martorii au afirmat că părul se expedia în saci la adrese germane. La ce se

folosea? La această întrebare nimeni nu poate răspunde. Doar în depozițiile scrise ale lui Cohn se afirmă că părul ajungea la departamentul de marină militară, fiind folosit la umplerea saltelelor, la aparatura tehnică, la împletirea parîmelor pentru submarine.

Cred că această mărturie are nevoie de o confirmare suplimentară, pe care o va da omenirii Gross Admiral-ul Erich Raeder¹, aflat în 1942 în fruntea Flotei militare germane.

Bărbații se dezbrăcau afară. Din primul lot de dimineață se alegeau 150-300 de oameni, ce păreau mai puternici. Ei urma să fie folosiți pentru îngroparea cadavrelor și erau uciși de obicei a doua zi. Bărbații trebuiau să se dezbrace foarte repede, dar cu grijă, așezînd în ordine încălțările, ciorapii, rufăria, hainele și pantalonii. De sortarea lucrurilor se ocupa o a doua echipă, „cea roșie“, diferențiată de cea de la „transport“ printr-o banderolă roșie pe mîneacă. Obiectele identificate ca meritînd să fie trimise în Germania luau imediat drumul către depozit. Se ștergeau cu meticulozitate de pe ele mărcile firmei de metal sau de pînză. Celelalte lucruri se ardeau ori se îngropau.

Sentimentul de teamă creștea. Dădea de gîndit mirosul îngrozitor, precum și atenuarea lui cu clorură de var. Nu se putea explica sumedenia de muște grase, sîcîitoare. De unde au apărut aici, unde sînt pini și pămînt bătătorit? Oamenii respirau neliniștit și sonor, tresărind la vederea oricărui lucru cît de mărunț ce putea să explice, să sugereze, să ridice perdeaua misterului în privința destinului care-i așteaptă pe condamnați. Și de ce acolo, înspre sud, duduie niște excavatoare gigantice?

Începea o nouă procedură. Oamenii goi erau duși la un ghișeu și li se ordona să predea documentele și valorile.

---

1. Gross Admiral nazist. A fost condamnat inițial la moarte, ulterior i-a fost comutată pedeapsa și a fost eliberat în 1955.

Și iarăși striga glasul înfricoșător, care hipnotiza: „*Achtung! Achtung!* Pentru ascunderea lucrurilor de valoare se acordă pedeapsa cu moartea! *Achtung!*“.

În cabina mică, încropită din scînduri, stătea *scharführer*-ul. Lîngă el se aflau SS-iști și *vachman*-i. Alături de cabină se aflau lăzi, în care se aruncau lucrurile de valoare: una pentru bancnote, alta pentru monede, a treia pentru ceasuri de mîină, pentru inele, broșe cu pietre prețioase și brățări. Iar documentele erau aruncate – nimeni pe lume nu mai avea nevoie de documentele unor morți vii, care peste o oră vor fi aruncați în groapă. Dar aurul și bijuteriile se sortau minuțios, zeci de bijutieri determinau marca metalului, valoarea pietrei, puritatea apei briliantelor.

Ce lucru uimitor: animalele foloseau totul – pielea, hîrtia, țesătura care îl serveau pe om, toate erau necesare și folositoare animalelor, numai valoarea cea mai de preț a lumii – viața omului – era strivită de acestea. Și ce minți mărețe și tari, ce suflete curate, ce ochi sublimi de copil, ce chipuri blînde de bătrîni, ce semețe creștete de fecioare, la care natura a lucrat întru crearea lor în marele întuneric al veacurilor, în șuvoiul tăcerii epocilor, coborau acum în bezna neființei! A fost nevoie doar de cîteva secunde ca să nimicească ceea ce lumea și natura au creat printr-un efort al vieții urieșesc și chinuitor.

Aici, la „ghișeu“, se petrecea cotitura, aici se încheia tortura înșelăciunii ce îi ținuse pe oameni în hipnoza neștiinței, în febra care-i arunca în cîteva minute de la speranță la disperare, de la nălucirea vieții la nălucirea morții. Această tortură prin înșelare era unul din atributele eșafodului pe bandă rulantă, ea îi ajuta pe SS-iști să lucreze. Iar cînd a venit ultimul act al tilhăririi morților vii, nemții au schimbat brusc felul relației față de victimele lor. Au frînt degetele femeilor ca să scoată inelele, au smuls cerceii, au sfîșiat lobii urechilor.

În ultima etapă, eșafodul pe bandă rulantă cerea un nou principiu pentru buna și rapida sa funcționare. De

aceea cuvîntul „*Achtung*“ s-a schimbat cu altul șfichiuitor, șuierător: „*Schneller! Schneller! Schneller!*“. Mai repede, mai repede, mai repede, fuga în neîntîlnire!

Din practica ultimilor ani se știe că omul dezbrăcat își pierde imediat puterea de împotrivire, încetează să lupte împotriva destinului, își pierde deodată cu îmbrăcămîntea și forța instinctului vital, acceptă soarta ca fatalitate. Doritorul îndîrjit să trăiască devine pasiv și indiferent. Dar, ca să se asigure, SS-iștii aplicau suplimentar în ultima etapă a lucrării la eșafodul pe bandă rulantă metoda buimăcirii extreme, aducîndu-i pe oameni în stare de șoc psihic.

Cum se proceda?

Prin folosirea bruscă, pe neașteptate, a cruzimii absurde, fără noimă. Oamenii goi, cărora le fusese luat totul, dar care continuau cu îndîrjire să rămîna oameni de o mie de ori mai mult decît jivinele în mundire ale armatei germane din jur, respirau încă, priveau, gîndeau, inimile lor încă băteau. Le smulseră din mîini bucățile de săpun și prosoapele. Îi aranjară în rînduri de cîte cinci oameni.

— *Hande hoch! Marsch! Schneller! Schneller!*¹

Intrară pe o alee dreaptă flancată de flori și brazi, lungă de o sută douăzeci de metri și lată de doi, ce ducea la locul de execuție. Pe ambele laturi ale aleii era întinsă sîrmă; *vachman*-i în uniforme negre și SS-iști în haine cenușii stăteau umăr la umăr. Aleea era acoperită cu nisip alb, iar cei care mergeau în față cu mîinile ridicate vedeau pe nisipul afinat urme proaspete de picioare goale: mici – de femeie, mici de tot – de copil, tălpi grele de om bătrîn. Urmele nedeslușite erau tot ce a rămas din miile de oameni care au trecut nu demult pe acest drum, la fel cum trec acum pe el alte patru mii de oameni, cum vor trece după aceste patru mii, peste două ore, alte mii și mii ce-și așteaptă rîndul pe linia ferată din pădure.

---

1. Mîinile sus! Marș! Mai repede! Mai repede! (în germ., în orig.)

Au trecut tot ca ieri ori cu zece zile în urmă, cum vor trece mâine și peste cincizeci de zile, cum au trecut oameni în toate cele treisprezece luni de existență a iadului de la Treblinka.

Aleea a fost numită de nemți „drumul fără întoarcere“.

O ființă schimonosită, pe nume Suhomil, striga strîmbîndu-se, stîlcind intenționat cuvintele germane și evreiești:

— Copilași, copilași, *schneller, schneller*, apa în baie se răcește! *Schneller*, copilași, *schneller*! și hohotea, se lăsa pe vine de rîs, țopăia.

Oamenii ținînd mîinile ridicate mergeau tăcuți între cele două rînduri compacte de pază, sub lovituri de pat de pușcă și de bastoane de cauciuc. Copiii fugeau, abia putîndu-se ține din urma celor maturi. În această ultimă și îndurerată trecere, toți martorii au remarcat o creatură cu față umană, SS-istul Zapf. Acesta se specializase în uciderea de copii. Avînd o forță uriașă, el înhăța prin surprindere un copil din mulțime și, învîrtindu-l prin aer ca pe o ghioagă, îl lovea cu capul de pămînt sau îl spinteca în două.

Cînd am auzit despre această creatură, născută pare-se dintr-o femeie, mi s-au părut lucruri lipsite de noimă și incredibile cele povestite despre el. Dar cînd am auzit personal de la martori direcți relatări repetate, am văzut că ei le povestesc ca pe-un detaliu ce nu se evidențiază cu nimic de sistemul general al iadului de la Treblinka. Am crezut atunci în existența acestei creaturi.

De acțiunile lui Zapf era nevoie, ele contribuiau la șocul psihic al condamnaților, erau expresia cruzimii ilogice, strivitoare de voință și conștiință. El era un mic șurub folositor, necesar în uriașa mașină a statului fascist.

Nu trebuie să ne îngrozească faptul că natura naște astfel de degenerați. Sînt destui monștri în lumea organică – și ciclopii, și ființele cu două capete, și monstruo-zitățile, și anomaliile spiritului corespunzătoare lor. Îngrozitor este altceva. Aceste ființe, care sînt izolate și

studiate ca fenomene ale științei psihiatrice, există într-un oarecare stat ca cetățeni, activi și „în funcțiune“. Ideologia lor delirantă, psihicul lor patologic, crimele lor stupefiantе sînt elementul absolut necesar al statului fascist. Mii, zeci de mii, sute de mii de astfel de ființe sînt stîlpii fascismului german, reazemul, temelia Germaniei hitleriste. În uniforme, înarmate, cu ordine ale Reich-ului, aceste ființe au fost ani întregi stăpîne cu drepturi depline ale vieții popoarelor Europei. Nu trebuie să ne îngrozim de aceste ființe, ci de statul care le scoate din crăpăturile pămîntului, din întuneric și le face necesare, folositoare, indispensabile la Treblinka, lîngă Varșovia, la lagărul Maidanek de la Lublin, la Belzec, la Sabibur, la Auschwitz, la Babii Iar, la Domanovka și Bogdanovka de la Odessa, la Trostianet de lîngă Minsk, la Ponari în Lituania, în zeci și sute de închisori, de lagăre de muncă și de pedeapsă, lagărele morții. Un astfel de stat nu coboară din cer între oameni, relațiile materiale și spirituale ale popoarelor zămislesc regimul statal. Și în legătură cu asta chiar trebuie să cugetăm și să ne îngrozim cu adevărat...

Calea de la „ghișeu“ pînă la locul supliciului dura cîteva minute. Biciuiți, asurziți de strigăte, oamenii intrau pe al treilea platou și se opreau brusc.

În fața lor se afla o clădire frumoasă de piatră, placată cu lemn, construită ca un templu antic. Cinci trepte largi, din beton, coborau către o ușă joasă, nu foarte largă, masivă, împodobită frumos. La intrare erau flori și glastre. În jur stăpînea haosul: pretutindeni se vedeau munți de pămînt proaspăt săpat, un excavator gigantic arunca afară, scrișnind din cleștii de oțel, tone de pămînt galben, nisipos, iar praful ridicat se interpunea între sol și soare. Duduitul mașinii colosale, care săpa de dimineța pînă seara uriașe gropi-morminte, se amesteca cu lătratul înverșunat al zecilor de cîini ciobănești-germani.

Pe ambele părți ale clădirii mergeau linii cu ecartament mic, pe care oameni în combinezoane largi împingeau vagonete autobasculante.

Ușa largă a clădirii morții se deschidea lent, iar cele două ajutoare ale lui Schmidt, șeful combinatului, apăreau la intrare. Erau doi sadici și maniaci. Unul era înalt, de treizeci de ani, lat în umeri, brunet, cu fața negricioasă, schimonosită a veselie; celălalt era mai tânăr, mic de statură, șaten, cu obraji palizi-gălbui, exact ca după o doză forte de acrichină. Sînt cunoscute numele acestor trădători ai neamului omenesc, ai patriei și ai jurămîntului militar.

Cel înalt ținea în mîini o țevă de gaze masivă și o cravașă, al doilea era înarmat cu săbii.

În acel moment SS-iștii dădeau drumul la cîini antrenati, care năvăleau în mulțime și rupeau cu dinții trupurile goale ale condamnaților. SS-iștii loveau cu paturile armelor urlînd, mîinînd femeile înțepenite de frig.

Înăuntrul clădirii acționau ajutoarele lui Schmidt, gonind oamenii prin ușile deschise ale camerelor de gazare.

Atunci în clădire apărea Kurt Franz, unul dintre comandanții de la Treblinka, ducîndu-l de zgardă pe cîinele său Bary. Stăpînul îl antrenase special ca, repezindu-se la condamnați, să le smulgă organele sexuale. Kurt Franz a făcut în lagăr o carieră strălucită, începînd de la gradul de *unter-ofițer* inferior al trupelor SS și ajungînd la gradul relativ înalt de *unter-sturmführer*. Acest SS-ist de treizeci și cinci de ani, înalt și slab, avea nu doar dar organizatoric, ci pur și simplu își adora serviciul și nu se putea închipui în afara Treblinkăi, unde totul se petrecea sub supravegherea sa neobosită. Era într-o anume măsură un teoretician căruia îi plăcea să explice sensul și însemnătatea muncii sale. Ar fi trebuit ca în acele clipe înspăimîntătoare în clădirea „de gaze” să fi venit ocrotitorii cît se poate de umaniști ai hitlerismului, să fi venit, firește, în calitate de privitori. Și-ar fi putut completa predicile umanitariste, cărțile și articolele cu noi argumente.

Mare este puterea omeniei! Omenia nu moare atîta timp cît nu moare omul. Iar cînd vine timpul scurt, dar înfricoșător al istoriei, timpul biruinței animalului asupra

omului, omul ucis de jivină își păstrează pînă la ultima suflare puterea sufletului său, limpezimea minții și ardoarea iubirii. Iar dobitocul biruitor, ucigaș de om, rămîne dobitoc în continuare. În nemurirea puterii sufletești a oamenilor este un martiriu sumbru, un triumf al omului care pierе asupra animalului care viețuiește. În cele mai grele zile ale lui 1942 au răsărit zorii victoriei rațiunii asupra nebuniei de fiară, a binelui asupra răului, a luminii asupra obscurității. Zorile înfricoșate peste valea de sînge și lacrimi, asupra noianului de suferințe, zorile care se înalță în țipetele mamelor și pruncilor ce pier, în horcăitul din urmă al bătrînilor.

Vitele și filosofia lor au prezis apusul lumii, al Europei, dar sîngele roșu nu a fost culoarea asfințitului, ci a fost sîngele umanității care pierе și biruie prin moartea sa. Oamenii au rămas oameni, n-au acceptat morala și legile fascismului, luptîndu-se cu ele prin toate mijloacele, luptîndu-se cu moartea lor omenească.

Te cutremură pînă în adîncul sufletului, îți răpesc somnul și liniștea relatări despre morții vii de la Treblinka, care și-au păstrat pînă în ultima clipă nu chipul și asemănarea de om, ci sufletul omenesc! Relatări despre femei care au încercat să-și salveze fiii și care au purces de dragul lor la fapte eroice deznădăjduite, despre tinere mame care-și ascundeau copiii mici în grămezi de pelinci și îi acopereau cu trupul lor. Nimeni nu știe și nu va afla vreodată numele acestor femei. Se povestește despre fetițe de zece ani care-și mîngîiau cu înțelepciune divină părinții ce plîngeau în hohote, despre băiețelul care a strigat la intrarea în camera de gazare: „Rușii ne vor răzbuna, mamă, nu plînge!“. Nimeni nu știe și nu va afla niciodată cum îi chema pe acești copii. Se povestește despre zeci de oameni sortiți pieirii, care porneau la luptă împotriva unei haite uriașe de SS-iști înarmați cu puști automate și grenade – și care mureau stînd în picioare, cu pieptul sfredelit de zeci de gloanțe. Se vorbește despre

un tânăr bărbat care a împlîntat un cuțit într-un ofițer SS-ist, despre un tânăr adus din ghetoul răsculat de la Varșovia, care a izbutit printr-o minune să ascundă de nemți o grenadă. Pe cînd era deja în pielea goală, a aruncat grenada în gloata de călăi. Se vorbește despre lupta ce a durat întreaga noapte între lotul de condamnați răsculat și detașamentele de *vachman*-i și SS-iști. Pînă dimineața s-au auzit împușcături și explozii de grenade. Cînd a răsărit soarele, întreg platoul era acoperit de cadavrele luptătorilor morți, iar lîngă fiecare zăcea arma lui – pari rupti din gard, cuțite, brice. Nimeni nu va afla niciodată, cît va fi pămîntul, numele celor uciși. Se relatează despre o fată înaltă care, pe „drumul fără întoarcere“, a smuls o carabină din mîinile unui *vachman* și a luptat cu zeci de SS-iști, care trăgeau în ea. Două bestii au fost ucise în această luptă, unei a treia i s-a fărîmat mîna. Au fost îngrozitoare batjocoririle și execuția la care au supus-o pe fată. Numele ei nu se știe și nimeni nu i-l venerează.

Dar oare așa este? Hitlerismul le-a luat acestor oameni casa, viața, a vrut să le șteargă numele din memoria lumii. Însă toți – mamele care-și acopereau copiii cu trupul, copiii care ștergeau lacrimile din ochii părinților, cei care s-au bătut cu cuțite și au aruncat grenade, cei care au căzut în măcelul de noapte, fata goală care, ca o zeiță din miturile grecești, s-a luptat singură împotriva a zeci de bestii –, toți aceștia plecați în neființă și-au păstrat pe veci cel mai frumos nume, pe care nu l-au putut face una cu pămîntul haita de hitleriști-himmleriști: numele de om. Pe epitafele lor, istoria va scrie: „Aici doarme un om!“.

Oamenii din satul Vulka, cel mai apropiat de Treblinka, povestesc că uneori țipătul femeilor ucise era atît de înfricoșător, încît tot satul își pierde capul și fugea departe în pădure, ca să nu mai audă strigătul pătrunzător ce străpungea bușeanul, cerul și pămîntul. Pe urmă țipătul se stinge pe neașteptate și iarăși, la fel de surprinzător, se ridica: înfricoșător, sfredelind oasele, craniul, sufletul...

L-am chestionat pe Ș., unul dintre călăii prinși, despre aceste țipete. Mi-a explicat că femeile țipau cînd se dădea drumul la cîini și întregul lot al condamnaților era gonit în clădirea morții. „Ei vedeau moartea. În afară de asta, acolo era foarte strîmt, *vachman*-ii îi loveau cumplit și cîinii îi rupeau“.

O liniște surprinzătoare se așternea cînd se închideau ușile camerelor de gazare. Cînd țipătul femeilor izbucnea iarăși, era semn că în camera de gazare fusese adus un nou lot, fapt ce se repeta de două, trei, patru, uneori de cinci ori pe zi. Căci eșafodul de la Treblinka nu era unul simplu. Era un eșafod pe bandă rulantă, organizat pe ideea fluxului de producție din industria modernă.

La fel ca un combinat industrial autentic, Treblinka nu a apărut deodată așa cum o descriem aici. A crescut treptat, s-a dezvoltat, s-au construit noi secții. La început au fost construite trei camere de gazare, mici. Pe cînd încă se construiau, au venit cîteva garnituri de tren și, fiindcă încăperile nu erau gata, toți cei veniți au fost uciși cu arme albe – topoare, ciocane, bîte. SS-iștii nu voiau ca împușcăturile să dea în vileag locuitorilor din împrejurimi activitatea de la Treblinka. Primele trei camere betonate au fost mici, 5 metri pe 5, douăzeci și cinci de metri pătrați fiecare. Înălțimea camerei era de o sută nouăzeci de centimetri. Fiecare cameră avea două uși – prin una intrau oamenii vii, a doua servea pentru scoaterea afară a cadavrelor gazate. A doua ușă era foarte largă, de circa doi metri și jumătate.

Dar aceste trei camere nu corespundeau ordinului unui eșafod pe bandă rulantă dat de Berlin.

Imediat s-a trecut la construirea clădirii descrise mai sus. Conducerea de la Treblinka se mîndrea cu faptul că a lăsat în urmă cu mult capacitatea de deservire și cvadratura camerelor din multe fabrici ale morții: și Maidanek, și Sabibur, și Belzec.

Șapte sute de deținuți au lucrat timp de cinci săptămîni la ridicarea noului combinat al morții. Pe la mijlocul

perioadei, din Germania a venit un maestru cu brigada lui și a început montajul. Noile camere, zece în total, erau dispuse simetric pe ambele laturi ale coridorului larg din beton. Fiecare încăpere, ca și cele trei precedente, avea două uși: pe prima – dinspre coridor – intrau oamenii vii; a doua era făcută în zidul opus, servind pentru scoaterea afară a cadavrelor gazificate. Aceste uși dădeau înspre o platformă specială – erau, de fapt, două platforme, situate simetric pe ambele laturi ale clădirii. La fiecare platformă ajungeau linii cu ecartament îngust. Astfel, cadavrele rostogolite pe platforme se încărcau imediat în vagonete și se cărau la șanțurile uriașe, săpate zi și noapte de excavatoarele-colos. Podeaua din camere era construită cu o înclinație mare de la coridor spre platforme, fapt ce grăbea munca de descărcare a camerelor. În vechile camere cadavrele se descărcau primitiv: se cărau cu târgile ori se tîrau cu niște curele. Suprafața fiecărei noi camere era de 7 metri pe 8, adică cincizeci și șase de metri pătrați. Suprafața totală a celor zece camere era, deci, de cinci sute șaiszeci de metri pătrați, dar, considerînd și suprafața celor trei camere vechi, ce continuau să funcționeze la primirea de loturi mici, Treblinka dispunea cu totul de o suprafață a morții la scară industrială de șase sute treizeci de metri. Într-o cameră se încărcau odată șase sute de oameni. Așadar, la o încărcare completă a celor zece camere, la o singură primire, se lichidau în medie patru-cinci mii de oameni. La un transport mediu, camerele iadului de la Treblinka se încărcau de cel puțin două-trei ori pe zi (erau zile cînd se încărcau de cîte șase ori).

Durata morții în cameră era de zece pînă la douăzeci și cinci de minute. Prima dată cînd au fost puse în funcțiune noile camere, iar călăii nu au putut să regleze corect emisia de gaze și s-au făcut experiențe pentru dozarea diferitelor substanțe toxice, victimele au fost chinuite îngrozitor, rămînînd în viață cîte două-trei ore. În primele zile au funcționat prost echipamentele de pompare și de

evacuare a gazelor, iar atunci chinurile nefericiților au durat opt-zece ore. Se aplicau diferite procedee: unul a fost pomparea gazelor folosite de la motorul unui tanc greu, ce servea ca motor al centralei de la Treblinka. Acest gaz folosit conține două-trei procente de oxid de carbon, care are proprietatea de a lega hemoglobina din sânge într-un compus rezistent, așa-numita carboxihemoglobină. Această carboxihemoglobină este de multe ori mai stabilă decât compusul (oxihemoglobină) format prin contactarea în alveolele plămînilor a sîngelui cu oxigenul din aer. În decurs de cincisprezece minute hemoglobina sîngelui uman stabilește legături strînse cu oxidul de carbon, iar omul respiră „în gol” – oxigenul încetează să pătrundă în organism, apar semnele insuficienței de oxigen: inima funcționează cu o putere nebunească, transportă sângele în plămîni, dar sângele, intoxicat de oxidul de carbon, nu are putere să absoarbă oxigenul din aer. Respirația devine horcăită, apare sufocarea chinuitoare, omul își pierde cunoștința și moare, așa cum moare un asfixiat.

Al doilea procedeu aplicat la Treblinka, folosit mai mult timp, a fost evacuarea aerului din camere cu ajutorul unor pompe speciale. În acest caz, moartea venea aproximativ din aceleași cauze ca la intoxicarea cu oxid de carbon: omului i se ia oxigenul. Și, în fine, al treilea procedeu, mai puțin acceptabil, totuși aplicat, a fost uciderea cu abur, procedeu bazat tot pe privarea organismului de oxigen, fiindcă aburul elimină aerul din camere. S-au folosit diverse substanțe toxice, dar numai sub formă de experiment. Primele două despre care am vorbit mai sus au fost însă mijloace industriale de ucidere în masă.

Așadar, întregul proces al funcționării conveierului de la Treblinka s-a redus la faptul că fiara i-a luat omului succesiv toate cele de care se bucură de cînd este lumea, după legea sfîntă a vieții.

La început i-a luat omului libertatea, casa, patria și l-a dus în desîșul unei păduri fără nume. Apoi, pe peronul

gării, i-a luat lucrurile, scrisorile, fotografiile rudelor, după care pe platoul lagărului i-a luat mama, soția, copilul. Apoi omului gol i-a luat documentele și le-a aruncat în foc: omului i-a luat numele. L-a gonit într-un coridor cu tavan scund de piatră – i s-a luat cerul, stelele, vîntul, soarele.

Și vine ultimul act al tragediei omenești – omul trece în ultimul cerc al iadului de la Treblinka.

Se trîntește ușa camerei de beton. Încuietori perfecționate, un zăvor masiv, cleme și cîrlige țin această ușă ce nu poate fi spartă.

Vom avea oare puterea să cugetăm la ceea ce au simțit și au suferit în ultimele minute oamenii aflați în aceste camere? Se știe că tăceau... În îngrozitoarea strîmtoare, în care se frîngeau coastele și se comprima coșul pieptului, nu se putea respira, oamenii stăteau în picioare lipiți unul de altul, ca un singur om, scăldați în broboanele ultimei sudori lipicioase, de moarte. Cineva, poate un bătrîn înțelept rostește tare: „Liniștiți-vă, acesta este sfîrșitul“. Cineva strigă un cumplit cuvînt de blestem... Oare nu se va înfăptui acel sfînt blestem? Cu o putere supraomenească, o mamă încearcă să lărgească locul pentru copilul ei – fie ca respirația lui de moarte să fie ușurată cu o milionime dintr-o clipă de grija de mamă. O față încremenită de groază întreabă: „De ce îmi iau suflarea, de ce nu pot să iubesc și să am copii?“. Dar începi să ametești, te sufoci. Ce tablouri se perindă acum prin ochii sticloși ai celor care mor? Copilăria, zilele pașnice și fericite, ultima călătorie de groază? În mintea cuiva a fulgerat imaginea feței batjocoritoare a SS-istului de pe platoul din fața gării. „Iată pentru ce a rîs.“ Conștiința se scufundă și vine clipa ultimului, cumplitului chin... Nu, nu se poate imagina ce s-a petrecut în cameră... Cadavrele se răceau treptat. Copiii respirau mai mult timp, spun martorii. După douăzeci sau douăzeci și cinci de minute, adjuncții lui Schmidt se uitau prin vizor. A venit timpul să se

deschidă acele uși care duceau la platformă. În combinazoane, zoriți de SS-iști, deținuții treceau la descărcare. Întrucât podeaua era alunecoasă în partea platformei, multe cadavre se rostogoleau singure. Oamenii care au lucrat la descărcarea camerelor mi-au povestit că fețele morților erau foarte galbene și că la aproape 70% dintre cei uciși le cursese puțin sânge din nas și din gură. Fiziologii pot explica faptul. În timp ce discutau, SS-iștii examinau cadavrele. Dacă se dovedea că cineva este viu, geme sau se mișcă, era împușcat cu pistolul. Apoi echipe dotate cu clești de stomatologie smulgeau din gura celor uciși dinții de platină și aur. Aceștia se sortau în funcție de valoare, se împachetau în cutii și se trimiteau în Germania. SS-iștii nu se gîndeau prea mult dacă era vorba să smulgă dinți oamenilor vii, la fel cum smulgeau părul de la femei vii. Dar, după cîte se pare, era mai comod și mai lesnicios să smulgă dinți de la morți.

Cadavrele se încărcau în vagonete și erau duse la uriașele șanțuri-morminte. Acolo se clădeau pe rînduri, compact, lipite unul de altul. Șantul rămînea neacoperit, aștepta. Iar cît timp era descărcată camera de gazare, *scharführer*-ul care lucra la transport primea prin telefon un ordin scurt. *Scharführer*-ul dădea un semnal pentru mecanicul de locomotivă și alte douăzeci de vagoane veneau încet către platforma pe care se afla macheta de gară a stației Ober-Maidan. Alte trei-patru mii de oameni, cărînd geamantane, legături, pachete cu mîncare, intrau pe platoul gării.

Mamele duceau copiii de mînă. Cei mai măricei scînceau și se uitau cu atenție în jur. Ceva neliniștitor se simțea pe acest platou călcat de milioane de picioare. Și de ce imediat după platforma gării se termină calea ferată, crește iarba aceea gălbejită și se întinde un gard de sîrmă înalt de trei metri?

Recepția noului lot are loc conform cu un plan strict, în așa fel ca nou-veniții să intre pe „drumul fără întoarcere” în momentul în care ultimele cadavre din camerele de

gazare au fost cărate la șanțuri. Șantul era neacoperit, aștepta.

Și, iată, după cîtva timp răsună din nou fluierul *scharführer*-ului și ies din nou din pădure douăzeci de vagoane, care se deplasează încet către platformă. Alte mii de oameni, ducînd geamantane, legături, pachete cu mîncare, ies pe platou, se uită în jur. Ceva cumplit de neliniștitor se simte pe acest platou, călcat de milioane de picioare...

Iar comandantul lagărului, șezînd la dispeceratul tapetat cu hîrtii și scheme, telefonează la stația Treblinka, iar pe liniile de rezervă, scrișnind și huruind, o garnitură de șaiszeci de vagoane, avînd o escortă de SS-iști cu mitraliere și automate de mînă, se tîrîie pe o linie cu ecartament mic, între două rînduri de pin.

Excavatoarele lucrează, hîrîie, sapă zi și noapte șanțuri noi, uriașe, de sute de metri lungime și adînci de mai mulți metri. Și șanțurile rămîneau neacoperite. Așteptau. Nu așteptau mult timp.

II

La sfîrșitul iernii 1942-1943, la Treblinka a venit Himmler, însoțit de un grup de înalți funcționari de la Gestapo. Grupul lui Himmler a venit în zona lagărului cu avionul, iar apoi a ajuns la poarta principală cu două autoturisme. Cei mai mulți dintre veniți purtau uniformă militară; cîtiva, probabil experții, erau civili cu șube și căciuli. Himmler a inspectat personal lagărul, iar unul din cei care l-au văzut ne-a relatat că ministrul morții s-a apropiat de șanțul uriaș și a privit mult timp în tăcere. Persoanele care-l însoțeau stăteau la oarecare distanță și așteptau ca Heinrich Himmler să contemple mormîntul uriaș, plin deja pe jumătate cu cadavre. Treblinka era cea mai mare fabrică din concernul lui Himmler. În aceeași zi, avionul *Reichsführer*-ului SS a plecat. După ce a părăsit

Treblinka, Himmler a dat un ordin comendurii lagărului care i-a iritat pe toți – pe *Hauptsturmführer*-ul Baron von Pfein, pe Korol, loțtiitorul lui, pe căpitanul Franz: să se treacă neîntârziat la arderea cadavrelor îngropate și să se ardă toate pînă la ultimul, cenușa și zgura să se scoată din lagăr, să se împrăștie pe cîmpuri și drumuri. În pămînt se aflau deja sute de mii de cadavre, iar sarcina părea neobișnuit de complicată și de grea. În afară de asta, s-a ordonat ca cei nou-gazați să nu fie îngropați, ci arși imediat. Ce anume a provocat venirea în inspecție a lui Himmler și ordinul său categoric, căruia i s-a dat o mare importanță? Cauza era una singură – biruința de la Stalingrad a Armatei Roșii. Se vede că a fost cumplită forța loviturii rusești de pe Volga, dacă la doar cîteva zile după aceea, la Berlin, s-au gîndit pentru prima dată la responsabilitate, la răzbunare, la răsplată, dacă însuși Himmler a zburat la Treblinka și a ordonat să se șteargă imediat urmele crimelor săvîrșite la șazezi de kilometri de Varșovia. Un asemenea ecou a fost provocat de lovitura dată de ruși pe Volga.

La început, problema arderii cadavrelor nu a mers deloc cum trebuie. Corpurile nu voiau să ardă: ce-i drept, s-a observat că trupurile femeilor ard mai bine... S-a consumat o mare cantitate de benzină și de ulei pentru arderea cadavrelor, dar ele costau scump, iar efectele erau infime. Se părea că problema intră într-un impas. Dar s-a găsit o ieșire. A venit din Germania un SS-ist, un bărbat solid sub cincizeci de ani, specialist și „meșter“. Cîți astfel de „meșteri“ nu a zămislit regimul hitlerist: pentru uciderea copiilor mici, pentru asfixiere, pentru construcția de camere de gazare, pentru distrugerea organizată științific în decurs de o zi a unor mari orașe. S-a găsit și un specialist de dezgropare și ardere a cadavrelor umane.

Sub conducerea lui s-a trecut la construirea unor cuptoare de tip special, căci nici crematoriul de la Lublin, nici cel mai mare crematoriu din lume nu ar fi fost în stare să

ardă rapid un număr gigantic de cadavre. Un excavator a săpat o groapă de fundație cu lungimea de 250-300 de metri, cu o lățime de 20-25 de metri și cu o adâncime de șase metri. La fundul gropii, pe toată suprafața acesteia, au fost instalați stâlpi de beton armat pe trei rînduri, la distanțe egale între ei. Înălțimea fiecărui stîlp deasupra nivelului fundului gropii era de 100-120 de centimetri. Acești stâlpi au servit drept bază pentru grinzi de oțel așezate de-a lungul întregii gropi. Pe grinzi au fost puse de-a curmezișul șine, la distanță de cinci-șapte centimetri una de alta. În acest mod s-au construit grătarele gigantice ale unui cuptor ciclopic. S-a construit o nouă linie cu ecartament îngust, ce ducea de la șanțurile-morminte la groapa cuptorului. Curînd după aceea au construit un al doilea cuptor, apoi și pe al treilea, de aceleași dimensiuni. În fiecare cuptor-grătar se încăreau în același timp 3.500-4.000 de cadavre.

A fost adus un al doilea „bagger“ – un excavator-colos, iar curînd după el și un al treilea. Se lucra zi și noapte. Cei care au participat la arderea cadavrelor povestesc că acele cuptoare aminteau de niște vulcane gigantice, focul ardea fețele celor care lucrau, flacăra erupea la o înălțime de 8-10 metri, trîmbele de fum negru și dens stăteau pe cer ca un acoperămînt greu, nemișcat. Noaptea, locuitorii din satele din jur vedeau flacăra de la 30-40 de kilometri, cum se ridica deasupra pădurilor de pin ce înconjurau lagărul. Mirosul de carne omenească arsă se răspîndea în toată zona. Cînd vîntul bătea spre lagărul polonez, situat la trei kilometri, oamenii se sufocau acolo din cauza mirosului greu. La arderea trupurilor lucrau opt sute de deținuți, cifră care depășea numărul de muncitori din orice oțelărie sau secție de furnale a oricărui gigant metalurgic. Această secție monstruoasă a funcționat zi și noapte în decurs de opt luni și nu a putut face față sutelor de mii de cadavre. Ce-i drept, tot timpul soseau noi loturi pentru gazare, iar acestea erau arse în cuptor.

Au venit eșaloane din Bulgaria; SS-iștii și *vachman*-ii s-au bucurat de venirea lor: înșelați de nemți și de guvernul bulgar fascist de atunci, oamenii, fără să-și ghicească soarta, au adus multe lucruri de valoare, multe produse alimentare, pâine albă. Apoi au început să sosească eșaloane din Grodno și Belostok, apoi eșaloane din ghetoul varșovian răsculat, a venit și un eșalon cu insurgenți polonezi – țărani, muncitori, soldați. A mai venit un lot de țigani din Basarabia – două sute de bărbați și opt sute de femei și copii. Țiganii au venit pe jos, cu ei sosind convoaie de căruțe; și ei au fost înșelați, mia de oameni sub escortă era însoțită de doar doi polițiști. Nici măcar însoțitorii nu știau că-i mînă pe oameni la moarte. Se povestește că țigăncile au plesnit din palme de entuziasm cînd au văzut frumoasa clădire a camerelor de gazare și nu au ghicit pînă în ultima clipă soarta ce-i așteaptă, ceea ce îi distra tare pe nemți. SS-iștii i-au batjocorit crunt pe cei aduși de la ghetoul răsculat din Varșovia. Le scoteau din lot pe femeile cu copii și nu le duceau la camerele de gazare, ci la locul de ardere a cadavrelor. Pe mamele înnebunate de groază le forțau să-și bage copiii printre grătarele încinse, unde se chirceau în foc și fum mii de morți. Cadavrele se zvîrcoleau și se îndoiau de parcă ar fi fost vii, femeilor moarte gravide le crăpau burțile de la foc și copiii morți înainte de naștere ardeau în pîntecele deschis al mamei. Priveliștea putea să întunece mintea celui mai călit om, dar nemții socoteau că ea va acționa de o sută de ori mai mult asupra mamelor, care încercau să acopere cu palmele ochii copiilor lor. Copiii se năpusteau înspre mame cu strigăte înfiorătoare: „Mamă, ce-o să fie cu noi, o să ne ardă?“. Dante nu a văzut în iadul său astfel de tablouri.

Desfătîndu-se de priveliște, nemții chiar îi ardeau pe copii.

Este infinit de greu chiar să citim aceste lucruri. Citi-torul să mă creadă: este la fel de greu să le scriu. Poate

că cineva va întreba: „De ce să scriem, de ce să amintim toate acestea?”.

Datoria scriitorului este să spună adevărul cumplit, datoria cetățenească a cititorului este să-l afle. Cine va întoarce capul, cine va închide ochii și va trece pe lângă, va răni memoria celor morți. Cine nu va afla întregul adevăr, nu va înțelege niciodată cu ce vrăjmaș, cu ce monstru a intrat într-o luptă pe viață și pe moarte măreața și sfânta noastră Armată Roșie.

Și „infirmieria” a fost echipată pentru noile standarde. Mai înainte bolnavii erau duși într-un spațiu îngrădit cu crengi, unde îi întâmpina falsul „doctor” și îi uciea. Cadavrele bătrînilor și bolnavilor uciși erau transportate pe târgi la gropile comune. Acum, a fost săpată o groapă rotundă. În jurul ei, ca în jurul unui stadion, se aflau băncuțe joase, atît de apropiate de margine, încît cei care stăteau pe ele se găseau chiar deasupra gropii. La fundul ei erau instalate grătare, pe care ardeau cadavre. Bolnavii și bătrînii neputincioși erau aduși la „infirmierie”, iar după aceea „sanitarii” îi așezau pe băncuțe, cu fața spre focul ce mistuia cadavre. Amuzîndu-se de priveliște, criminalii loveau în cefele cărunte și în spinările încovoiate ale celor de pe bănci: cei uciși sau răniți cădeau în foc.

Cunoșteam umorul greoi nemțesc și l-am apreciat întotdeauna prea puțin. Dar poate cineva dintre oamenii care trăiesc pe pămînt să-și imagineze ce este acela umor SS-ist la Treblinka, distracții SS-iste, glume SS-iste?

Erau organizate întreceri fotbalistice ale condamnaților la moarte, erau siliți să se joace „de-a prinsă”, se organizase un cor al condamnaților. În apropierea căminului nemților se amenajase o menajerie, în cuști existînd fiare prea puțin primejdioase – lupi, vulpi. Iar cele mai îngrozitoare animale de pradă pe care le îndura pămîntul umblau libere, ședeau pe bănci de mesteacăn, ascultau muzică.

A fost scris imnul *Treblinka*, special pentru condamnați, în care se spunea:

*Fur uns giebt heute nur Treblika,
Da unser Schicksal ist*¹

Cu câteva minute înainte de moarte, oamenii însingerați erau obligați să intoneze în cor cîntece germane sentimentale și idioate:

*... Ich brach das Blumlein
Und schenkte es dem Schonsten
Geliebten Madlein...*²

Comandantul-șef al lagărului selecta cîțiva copii dintr-un lot, le ucidea părinții, îi îmbrăca pe copii în haine elegante, le dădea dulciuri, se juca cu ei, iar apoi, după câteva zile, cînd această distracție îl plictisea, ordona uciderea micuților.

Cele mai apreciate distracții erau violul și batjocorirea tinerelor femei și fete frumoase, pe care le alegeau din fiecare lot al condamnaților. A doua zi dimineată înșiși violatorii le duceau la camerele de gazare. Era divertismentul major al SS-iștilor de la Treblinka, bastionul regimului hitlerist și mîndria Germaniei fasciste.

Se cuvine să remarcăm că aceste creaturi nu erau deloc niște executante mecanice ale unei voințe străine. Toți martorii subliniază trăsături comune ale lor: plăcerea raționamentelor teoretice, filosofarea. Toți aveau slăbiciunea de a rosti în fața condamnaților cuvîntări, de a se lăuda în fața lor, de a lămuri mărețul sens și semnificația

-
1. Pentru noi a rămas numai Treblinka, / Acesta este destinul nostru (în germ., în orig.).
  2. ... Am rupt o florică / Și am dăruit-o / Frumoasei iubite... (în germ., în orig.)

pentru viitor ale celor ce se petrec la Treblinka. Toți erau profund și sincer convinși că îndeplinesc o cauză dreaptă și necesară. Explicau amănunțit superioritatea rasei lor asupra celorlalte, rosteau tirade despre sîngele german, despre caracterul german, despre misiunea germană. Credința lor era enunțată în cărțile lui Hitler, ale lui Rosenberg, în broșurile și articolele lui Goebbels.

Muncind și distrîndu-se după cum am descris, ei dormeau somnul celor drepți, nu erau tulburați de coșmaruri. Conștiința nu-i chinua niciodată, pentru că nici unul din ei nu avea conștiință. Făceau gimnastică, aveau grijă de sănătatea lor, dimineața beau lapte, erau preocupați în mod deosebit de propriul confort, își amenajau în jurul locuințelor grădinițe, răzoare de flori, pergole. Deseori, de cîteva ori pe an, mergeau în concediu în Germania, întrucît conducerea considera că „secția” lor este foarte nocivă, de aceea trebuia să le fie menajată sănătatea. Acasă mergeau cu capul sus, mîndri. Treceau sub tăcere munca lor – nu pentru că se rușinau de ea, ci pentru că, disciplinați, nu cutezau să încalce jurămîntul militar. Iar cînd serile, braț la braț cu soțiile, mergeau la cinema și rîdeau în hohote, bocănind în podea cu blacheurile cizmelor, era greu să-i deosebești de cei mai obișnuiți locuitori. Dar ei erau animale în sensul cel mai profund al acestui cuvînt – animale SS-iste.

Vara lui 1943 a fost neobișnuit de caldă pe aceste meleaguri. Nici ploaie, nici nori, nici vînt în decurs de multe săptămîni. Munca la arderea cadavrelor era în toi. De aproape șase luni cuptoarele duduiau zi și noapte, dar fuseseră arși doar puțin peste jumătate dintre cei uciși.

Deținuții care lucrau la arderea cadavrelor nu rezistau la groaznicele chinuri morale și trupești, zilnic se sinucideau 15-20 de oameni. Mulți căutau moartea și încălcau intenționat regulile de disciplină.

„Să primești un glonț în ceafă era un lux“, mi-a spus un brutar din Kossuvski, care a fugit din lagăr. Oameni

spuneau că a fi condamnat pe viață la Treblinka era cu mult mai îngrozitor decît a fi condamnat la moarte.

Zgura și cenușa erau cărate dincolo de perimetrul lagărului. Țăranii din satul Vulka, mobilizați de germani, le încărcau în căruțe și le împrăștiau de-a lungul drumului ce pleca pe lângă lagărul morții spre lagărul polonez de pedeapsă. Copiii-deținuți împrăștiau cu lopata uniform această cenușă. Uneori găseau în ea monede de aur topite, coroane de aur topite. Acești copii erau numiți „copiii de pe drumul negru”; calea devenise neagră de la cenușă, era ca o panglică mortuară. Roțile mașinilor foșneau cumva deosebit pe acest drum; cînd mergeai pe el, se auzea tot timpul de sub roțile mașinilor un fișîit trist, încet, ca o tînguire sfioasă.

Panglica neagră, mortuară, de cenușă, care ducea prin păduri și peste cîmpuri de la lagărul morții la lagărul polonez, parcă era un simbol tragic al destinului cumplit ce a unit popoarele ajunse sub satîrul Germaniei hitleriste.

Țăranii au cărat cenușă și zgură din primăvara lui 1943 și pînă în vara lui 1944. Zilnic mergeau la lucru douăzeci de căruțe, iar fiecare din ele încărcă șapte-opt puduri de cenușă de cîte șase-opt ori pe zi.

În cîntecul *Treblinka* (nemții îi forțau pe cei opt sute de oameni care lucrau la arderea cadavrelor să-l cînte) există niște versuri, unde deținuții erau chemați la supunere și ascultare; după care li se făgăduiește „o mică, mică fericire, care va străluci un minut”. Și un lucru uimitor e că în viața iadului de la Treblinka a existat într-adevăr o zi fericită. Însă nemții s-au înșelat, nu supunerea și ascultarea au adus această zi pentru condamnații la moarte de la Treblinka. Nebunia unor oameni curajoși a dat naștere acestei zile. Nu aveau ce pierde. Toți erau condamnați la moarte, fiecare zi a vieții lor era plină de suferințe și de chinuri. Pe nici unul dintre ei, martori ai crimelor îngrozitoare, nemții nu i-ar fi cruțat – pe toți îi aștepta camera de gazare; erau trimiși la gazare după

cîteva zile de lucru, fiind înlocuiți cu alții din noile loturi. Doar cîteva zeci de oameni nu trăiau cîteva zile și ore, ci săptămîni și luni: maiștrii calificați, tîmplarii, pietrarii, slujitorii nemților, brutarii, croitorii, frizerii. Ei au înființat un comitet al răscoalei. Desigur, numai niște condamnați la moarte și inși stăpîniți de un aprig sentiment de răzbunare și de ură devoratoare au putut alcătui un asemenea plan nebunesc al revoltei. Ei nu voiau să fugă înainte de a distruge Treblinka. Și au distrus-o. În barăcile de lucru au început să apară arme: topoare, cuțite, bîte. Cu ce preț, cu cît risc era însoțită obținerea fiecărui topor și cuțit! Cîtă răbdare, șiretenie și dibăcie trebuia, ca să le ferească pe toate de perchiziții și să le ascundă în barăci! S-au făcut rezerve de benzină, ca să incendieze construcțiile lagărului. Cum s-a obținut această benzină și cum a dispărut fără urmă, de parcă s-a evaporat? Au trebuit eforturi supraomenești, încordare a minții, a voinței, o dîrzenie deosebită. În final, s-a săpat o galerie subterană sub baraca-arsenal a nemților. Și aici dîrzenia i-a ajutat pe oameni, Dumnezeu curajului a stat de partea lor. Din arsenal s-au scos douăzeci de grenade de mînă, o mitralieră, carabine, pistoale. Toate au dispărut în ascunzători săpate de complotiști. Conspiraționiștii s-au împărțit în grupe de cîte cinci. Un plan complex al răscoalei a fost elaborat pînă în ultimele amănunte. Fiecare grupă de cinci avea o misiune precisă. Și fiecare misiune matematic exactă era o nebunie. O grupă a primit ordin să ia cu asalt foisoarele în care stăteau *vachman*-i cu mitraliere. A doua trebuia să atace prin surprindere santinelele care se aflau la trecerea dintre platourile lagărului. A treia trebuia să atace mașinile blindate. A patra să taie legătura telefonică. A cincea să atace clădirea cazarmei. A șasea să facă treceri în sîrma ghimpată. A șaptea să facă poduri peste șanțurile antitanc. A opta să toarne benzină pe clădirile lagărului și să le dea foc. A opta să distrugă tot ce se poate distruge ușor.

S-a prevăzut chiar și acordarea de bani pentru fugari. Un medic din Varșovia, care strîngea bani, era cît pe ce să dea în vileag toată cauza. Un *scharführer* a văzut odată că din buzunarul pantalonilor lui se vede un teanc mare de bancnote. Era suma obișnuită de bani furați de la „casă“, pe care doctorul intenționa să-i ducă la ascunzătoare. *Scharführer*-ul s-a făcut că nu observă nimic și a raportat imediat despre asta chiar lui Kurt Franz. Era, firește, un eveniment extraordinar. Franz personal a mers să-l interogheze pe medic, fiindcă a suspectat imediat că e ceva necurat la mijloc. La urma urmei, de ce are nevoie de bani un condamnat la moarte? Franz și-a început interogatoriul fără să se grăbească și sigur pe el. Mai era oare vreun om pe lume care să știe să tortureze ca el? Și era convins că nu există pe lume vreun individ care să reziste torturilor renumitului *hauptmann* Kurt Franz. Dar medicul din Varșovia l-a păcălit pe *hauptmann*-ul SS. A luat otravă. Unul dintre participanții la răscoală mi-a povestit că niciodată la Treblinka nu s-au făcut atîtea eforturi ca să se salveze viața unui om. Pesemne că Franz simțea că doctorul muribund duce cu sine un secret important. Dar otrava germană a acționat bine și secretul a rămas ascuns.

La sfîrșitul lui iulie a venit o arșiță înăbușitoare. Cînd se deschideau mormintele, năvăleau vapori grei, ca din niște căldări gigantice. Mirosul urît, terifiant și cuptoarele încinse îi omorau pe oameni. Epuizați, cei care tîrau cadavre cădeau ei înșiși morți pe grătarele cuptoarelor. Miliarde de muște grele, ghiftuite, se tîrîiau pe pămînt, bîzîiau gros în aer. Se ardea ultima sută de mii de cadavre.

Răscoala s-a stabilit pe 2 august. Semnalul a fost dat de un foc de revolver. A fost semnul izbînzii unei cauze sfinte. Pe cer s-a ridicat o nouă flacără, nu flacăra cadavrelor arse – apăsătoare, plină de fum gros –, ci vîlvătaia unui incendiu – curată, dogoritoare, năprasnică. Ardeau construcțiile lagărului, iar răsculaților li se părea că însuși

corpul soarelui a explodat și arde deasupra Treblinkăi, conducând alaiul de sărbătoare al libertății și onoarei.

Șuierau gloanțele, melițau mitralierele în foișoarele cucerite de răsculați. Exploziile grenadelor de mână bufneau solemn, ca niște clopote ale adevărului. Aerul se clătina de bubuituri, de răpăitul mitralierelor, se năruiau zidurile, șuieratul gloanțelor înăbușea bîzîitul muștelor de cadavru. În văzduhul limpede și curat sclipeau topoarele roșii de sînge. În ziua de 2 august, în pămîntul iadului de la Treblinka a curs sîngele stricat al SS-iștilor, iar cerul albastru, radiind de lumină, a sărbătorit triumful clipei răzbunării. Și în acest moment s-a repetat o istorie veche, de cînd lumea: creaturile care se purtau ca exponente ale unei rase superioare, creaturile care ordonau cu glas de tunet „*Achtung! Mutzen ab!*”¹, creaturile care chemau cu bubuitoare glasuri de stăpîni pe varșovieni să iasă la execuție, afară din casele lor, „*Alle r-r-r-raus! Unter-r-r-r!*”² – aceste creaturi, atît de încrezătoare în atotputernicia lor cînd era vorba de uciderea a milioane de femei și copii, s-au dovedit a fi de o lașitate demnă de dispreț, niște tîritoare jalnice, implorînd îndurare. Derutați, se zvîrcoleau ca niște șobolani. Au uitat de sistemul diavolesc de apărare de la Treblinka, de salvele ucigătoare pregătite dinainte, de armamentul propriu. Dar merită oare să vorbim despre acestea și mai mira ele pe cineva?

După două luni și jumătate, la 14 octombrie 1943, a avut loc o răscoală la fabrica morții de la Sabibur, organizată de prizonierul sovietic Alexandr Pecerski, instructor politic din Rostov. Și aici s-au repetat cele petrecute la Treblinka: oameni de jumătate de metru din cauza inaniției au reușit să o scoată la capăt cu sute de nemernici SS-iști, îngrășați de sînge nevinovat. Răsculații s-au descurcat împotriva călăilor cu topoare făcute de ei, călite la

---

1. Atenție! Scoateți căciulile! (în germ., în orig.)

2. Toți afară! (în germ., în orig.)

fierăriile lagărului. Drept armă mulți au folosit nisipul cel mai fin. Pecerski a dat ordin ca oamenii să-și umple din vreme buzunarele cu nisip și să-l arunce în ochii santinelor... Dar trebuie oare să ne mirăm de asta?

Cînd Treblinka ardea și răsculații, luîndu-și rămas-bun de la cenușa celor uciși, au trecut dincolo de sîrmă, s-au năpustit pe urmele lor din toate colțurile unități SS și de poliție. Sute de cîini polițiști adulmecau urmele răsculaților. Nemții au mobilizat aviația. S-au dus lupte în păduri, în mlaștini. Puțini răsculați au mai rămas în viață pînă în zilele noastre.

După ziua de 2 august, Treblinka a încetat să mai existe. Nemții au ars cadavrele rămase, au dărîmat construcțiile din piatră, au dat foc barăcilor de lemn neincendiate de răsculați. Au fost aruncate în aer, îngropate ori duse utilajele clădirii morții, au fost distruse cuptoarele, au fost transportate excavatoarele. Șanțurile uriașe au fost astupate cu pămînt, a fost desființată pînă la ultima piatră clădirea gării. În fine, s-au scos șinele, s-au cărat traversele. Pe teritoriul lagărului s-a semănat lupin, un colonist pe nume Streben își construise acolo o casuță. Acum nu mai există nici această casuță, a ars. Ce au vrut să obțină nemții prin toate aceste măsuri? Să ascundă urmele crimelor de la Treblinka? Dar este oare posibil așa ceva? E posibil să oblige să tacă miile de oameni care dau mărturie că eșaloanele de condamnați la moarte veneau din întreaga Europă la locul execuției, pe bandă rulantă? E posibil să ascunzi flacăra grea, moartă și fumul care au stat opt luni pe cer, vizibile zi și noapte de locuitorii zecilor de sate și cătune din preajmă? Oare este posibil să le scoți din suflete, să-i silești să uite vaietele înspăimîntătoare ale femeilor și copiilor auzite vreme de treisprezece luni și care au rămas în urechile țăranilor din satul Vulka?

Oare este posibil să-i forțezi să uite pe țăranii care au cărat vreme de un an cenușă omenească din lagăr pe

drumurile din preajmă? Oare este posibil să-i forțezi să tacă pe martorii rămași în viață ai lucrărilor de la eșafodul de la Treblinka, de la primele zile ale apariției acestuia și pînă pe 2 august 1943, ultima zi de existență? Ei relatează într-un ton și exact despre fiecare SS-ist și *vachman*, restabilesc pas cu pas, ceas cu ceas mersul zilelor la Treblinka. Nu mai strigă nimeni la ei „*Mutzen ab*“, nu mai sînt duși în camera de gazare. Și Himmler nu mai este stăpîn peste ajutoarele sale, care își apleacă în pămînt capetele, care își răsucesc cu degete tremurînde colțurile hainelor și povestesc cu glas șters și monoton istoria crimelor lor, ce pare nebunie și delir. Un ofițer sovietic, avînd panglica verde a medaliei de la Stalingrad, notează foaie cu foaie depozițiile ucigașilor. Iar la ușă stă cu buzele strînse o santinelă, cu aceeași medalie de la Stalingrad. Are chipul slab, înnegrit de vînturi și aspru. Este chipul justiției populare. Nu este un simbol uimitor că la Treblinka, lîngă Varșovia, a venit una din armatele victorioase de la Stalingrad? Degeaba s-a agitat Heinrich Himmler în februarie 1943, degeaba a venit cu avionul la Treblinka, degeaba a ordonat să se construiască cuptoarele, să se ardă și să se distrugă urmele. Da, degeaba a șters urmele! Luptătorii de la Stalingrad au venit la Treblinka, ce scurtă a fost calea de la Volga la Vistula! Iar acum însuși pămîntul de la Treblinka nu vrea să fie complice la crimele săvîrșite de răufăcători, el aruncă afară oasele și lucrurile celor uciși, pe care hitleriștii au încercat să le ascundă.

Am venit în lagărul de la Treblinka la începutul lui septembrie 1944, adică după treisprezece luni de la răscoală. Tot treisprezece luni a funcționat eșafodul. Nemții au încercat să ascundă urmele crimei lor tot treisprezece luni... E liniște. Abia freamătă vîrfurile pinilor ce se află de-a lungul căii ferate. La acești pini, la acest nisip, la această veche buturugă au privit milioanele de ochi ome-nești din vagoanele ce se îndreptau încet spre peron. Cenușa și zgura fișiau încet pe drumul negru, împodobit

pe margini meticulos, nemțește, cu pietre albe. Intrăm în lagăr, călcăm pe pământul de la Treblinka. Păstăile de lupin crapă la cea mai mică atingere, crapă cu un sunet uscat. Milioanele de bobite se împrăstie pe pământ. Sunetul bobitelor care cad și sunetul tecilor care se deschid se împletesc într-o melodie tristă și molcomă. Pare că din adâncul pământului se aude sunetul funebru al unor clopoței, abia auzit, trist, întins și liniștit. Iar pământul se clatină sub picioare, afinat, gras, parcă impregnat abundent cu ulei de in. Pământul fără fund de la Treblinka, mișcător, ca un abis marin! Acest teren înconjurat cu sîrmă a înghițit mai multe vieți omenești decît toate oceanele și mările globului, de cînd există neamul omenesc.

Pământul aruncă afară oase fărîmate, dinți, lucruri, documente – el nu vrea să păstreze secretele.

Și lucrurile ies la iveală din crăpăturile pământului, din rănile lui neînchise. Iată-le: cămăși pe jumătate putrezite ale celor uciși, pantaloni, pantofi, portțigarete coclite, roțițe de la mecanismul ceasului, cuțitașe, pămătufuri de bărbierit, sfeșnice, pantofiori de copil cu pompoane roșii, prosoape cu cusătură ucraineană, rufărie de dantelă, foarfeci, degetare, corsete, bandaje. Și mai departe, din crăpăturile pământului ies la suprafață mormane de vase: tigăi, căni de aluminiu, cești, cratițe, crăticioare, olițe de noapte, bidoane, sosiere, ceșcuțe din plastic pentru copii. Iar mai departe, din hăul fără fund al pământului ies la suprafață, de parcă mîna cuiva le trage la lumină, pașapoarte sovietice, agende în limba bulgară, fotografii de copii din Varșovia și Viena, scrisori de copii cu litere tremurate, o plachetă de versuri, o rugăciune scrisă pe o hîrtiuță galbenă, cartele de alimente din Germania... Și peste tot sute de flacoane și sticlute de parfum – verzi, roz, albastre... Peste toate apasă un miros îngrozitor de putreziciune, pe care nu l-a putut birui nici focul, nici soarele, nici ploaia, nici zăpada, nici vîntul. Și sute de musculițe de pădure se cațără pe lucrurile, hîrțiile și fotografiile pe jumătate putrezite.

Mergem mai departe prin pământul fără fund, mișcător de la Treblinka și deodată ne oprim. Plete dese, vâlvurite, bălaie și arzînd ca arama, plete subțiri, ușoare, minunate de codană, bătucite în pământ, iar alături, la fel, bucle blonde, pe urmă cosițe negre grele în nisipul galben, și tot așa. Este ceea ce cuprinde un sac de păr netransportat, șuvițe dintr-un singur sac! Toate acestea sînt adevărate. Ultima speranță stupidă că totul e un vis se prăbușește. Iar păstăile de lupin sună uscat, se aude sunetul bobițelor căzute pe pământ, de parcă de sub pământ răzbate sunetul funerar al unor nenumărați clopoței. Și pare că inima se va opri, închircită de atîta mîhnire, de atîta amar, durere, pe care omul nu le mai poate îndura...

Savanții, sociologii, criminaliștii, psihiatrii, filosofi cugetă: ce a fost asta? O moștenire, educație, mediu, condiții exterioare, predestinare istorică, voința criminală a conducătorilor? Ce este asta? Cum de s-a întîmplat? Trăsăturile embrionare ale rasismului, ce păreau comice în gura unor profesori șarlatani de joasă speță și a unor bieți teoreticieni provinciali din Germania secolului trecut, disprețul neamțului pentru „porcul rus“, „vita poloneză“, „nețesălutul jidan“, pentru „franțuzul desfrînat“, pentru „negustorașul de englez“, pentru „fandositul grec“, „nătărăul de ceh“, tot acest buchet de ifose meschine, de „superioritate“ ieftină a neamțului asupra celorlalte popoare ale planetei, de care rîdeau binevoitor publiciștii și scriitorii umoriști, toate acestea s-au transformat pe nesimțite, în decurs de cîțiva ani, din trăsături „copilărești“ într-o amenințare de moarte a omenirii, a vieții și libertății ei, au devenit izvorul unor suferințe și crime incredibile, nemaivăzute. Aici avem la ce să reflectăm!

Sînt îngrozitoare războaiele precum cel actual. A curs mult, mult sînge nevinovat din pricina nemților. Dar astăzi să vorbim mai puțin despre responsabilitatea Germaniei pentru cele întîmplate. Astăzi trebuie să vorbim despre responsabilitatea tuturor popoarelor și a fiecărui cetățean al lumii pentru viitor.

Astăzi fiecare om este obligat față de conștiința sa, față de fiul și mama sa, față de patrie și față de omenire să răspundă cu toată puterea sufletului și a minții sale la întrebarea: ce a născut rasismul, ce trebuie ca nazismul, fascismul, hitlerismul să nu învie niciodată, nici pe această parte, nici pe cealaltă a Oceanului, niciodată, în veacul vecilor!

Ideea imperialistă a exclusivismului național, rasial și de oricare alt fel i-a condus logic pe hitleriști la crimele de la Maidanek, Sabibur, Belzec, Auschwitz, Treblinka.

Trebuie să ținem minte că rasismul, fascismul iese din acest război nu numai cu amarul înfrîngerii, ci și cu dulcea amintire a ușurinței crimei în masă. Iar acest lucru trebuie să ni-l reamintim zi de zi toți cei cărora ne sînt scumpe cîntea, libertatea, viața pentru toate popoarele, pentru omenire.

Septembrie 1944¹

---

1. Broșura *Iadul de la Treblinka* s-a transmis din mînă în mînă la procesul de la Nürnberg, în calitate de document acuzator. Peste cîțiva ani, în romanul *Viață și destin* și în povestirea „Panta Rhei“, Grossman și-a îndreptat privirile și spre cealaltă parte – a puterii sovietice, a „Armatei Roșii sfînte“ etc. –, punînd-o pe același plan cu fascismul german.

Madona Sixtină

1

Trupele biruitoare ale Armatei Roșii, după ce au zdrobit armata Germaniei fasciste, au adus la Moscova tablourile galeriei de la Dresda. La Moscova tablourile au stat închise circa zece ani.

În primăvara lui 1955, Guvernul sovietic a luat hotărîrea de a trimite tablourile înapoi la Dresda. S-a luat decizia și ca, înainte de îndeplinirea acestui fapt, să se permită accesul la ele timp de nouă luni.

Într-o dimineată rece, pe 30 mai 1955, trecînd pe Volhonka, pe lîngă cordoanele miliției moscovite care regularizau circulația a mii de oameni ce voiau să vadă tablourile marilor maeștri, am intrat în Muzeul Pușkin, am urcat la primul etaj și am mers la Madona Sixtină.

De la prima privire, imediat și mai presus de orice, devine de netăgăduit că ai în față o creație nemuritoare.

Am înțeles că, înainte de a vedea Madona Sixtină, m-am folosit în mod superficial de puterea grozavă a cuvîntului „nemurire“, că am confundat viața grandioasă a unor opere deosebit de mărețe ale omului cu nemurirea. Plin de admirație în fața lui Rembrandt, Beethoven, Tolstoi, am înțeles, că din tot ce s-a creat cu penelul, cu dalta sau cu pana, uluindu-mi inima și mintea, doar acest tablou al lui Rafael nu va muri atîta timp cît vor trăi oameni. Dar poate că, dacă vor muri oamenii, alte creaturi ce vor rămîne în locul lor pe pămînt – lupii, șobolanii și urșii, rîndunelele – vor veni pe jos sau în zbor și vor privi Madona...

La acest tablou s-au uitat douăsprezece generații – o cincime din neamul omenesc trecut pe pământ de la începutul numărării anilor și pînă în zilele noastre.

Au privit la el bătrîne sărmane, împărați ai Europei și studenți, miliardari de peste Ocean, papi și cneji ruși, au privit la el fecioare curate și prostituate, colonei de Stat Major, hoți, genii, țesători, piloți de bombardiere, profesori, au privit la el răi și buni. De cînd există acest tablou s-au ridicat și s-au prăbușit imperii europene și coloniale, au apărut poporul american, uzinele din Pittsburgh și Detroit, s-au desfășurat revoluții, s-a schimbat structura socială a lumii... În acest răstimp omenirea a lăsat în urmă superstițiile alchimiștilor, furcile de tors, corăbiile cu pînze și poștalioanele, muschetele și halebardele, a pășit în secolul generatoarelor, electromotoarelor și al turbinelor, a pășit în secolul reactoarelor atomice și al reacțiilor termonucleare. În acest răstimp, contribuind la cunoașterea Universului, Galilei a scris *Dialogul* său, Newton – *Principiile*, Einstein – *Asupra electrodinamicii corpurilor în mișcare*. În acest răstimp, Rembrandt, Goethe, Beethoven, Dostoievski și Tolstoi au adîncit profunzimile sufletești și au înfrumusețat viața.

Am văzut o tînără mamă ținînd în brațe un copil. Cum să redai splendoarea merișorului firav, subțiratic, ce a făcut primul măr greu, cu coaja albă; a păsăruicii care scoate primii puișori; a tinerei căprioare mame... maternitatea și neajutorarea unei adolescente, aproape a unui copil.

În Madona sa, Rafael a destăinuit taina frumuseții materne. Dar nu în asta stă viața ineputabilă a tabloului lui Rafael. Viața stă în faptul că trupul și chipul tinerei femei sînt sufletul ei – de aceea Madona este atît de minunată. În această reprezentare vizuală a sufletului matern rămîne ceva inaccesibil conștiinței.

Știm că în reacțiile termonucleare materia se convertește într-o cantitate mai mare de energie, dar încă nu

ne putem astăzi imagina procesul invers, al materializării energiei. Totuși aici forța spirituală, maternitatea se cristalizează, se convertesc în blînda Madonă.

Frumusețea Madonei este puternic legată de viața pămîntească. Este democratică, umană; este proprie maselor – oamenilor cu fețe galbene, cu ochi oblici, gîrbovitelor cu nasuri alungite și palide, celor cu fețe negre, cu părul creț și buze groase. Este atotomenească. Ea este sufletul și oglinda umanității și toți cei ce se uită la Madonă văd în ea omenescul. Ea este icoana sufletului matern. De aceea frumusețea ei este împletită, contopită în eternitate cu frumusețea care se ascunde, invincibilă și profundă, pretutindeni unde se naște și există viață – în subterane și în poduri, în palate și în cocioabe.

Îmi pare această Madonă expresia cea mai ateistă a vieții, a omenescului fără participarea divinității.

Mi s-a părut cîteva clipe că Madona exprima nu doar omenescul, ci și ceea ce există în cercurile mai largi ale vieții pămîntești, în lumea viețuitoarelor, pretutindeni unde în ochii căprui ai calului care paște, ai vacii, ai cîinelui se poate ghici și vedea umbra inefabilă a Madonei.

Și mai pămîntesc mi se pare copilul din brațele ei. Chipul său pare mai matur decît al mamei. Printr-o astfel de privire tristă și serioasă, îndreptată în același timp înainte și înapoi, se poate cunoaște, vedea destinul.

Fețele lor sînt liniștite și triste. Poate văd dealul Golgotei, calea prăfuită și pietroasă către el, crucea grea, grosolană, necioplită, care va sta pe umerii mici ce simt acum căldura sînului mamei...

Iar inima se strînge nu de neliniște, nu de durere. E un simțămînt nou, nicidec încercat de om, e un simțămînt parcă ieșit la suprafață dintr-un abis marin sărat și amar, iar inima tresaltă de stranietatea și noutatea lui.

În aceasta constă încă o trăsătură specială a tabloului.

El zămislește noul, ca și cum la cele șapte culori ale spectrului se adaugă o a opta, necunoscută ochiului.

De ce nu există teamă pe chipul mamei și degetele sale nu se împletesc în jurul corpului fiului cu putere, astfel ca moartea să nu le desfacă, de ce ea nu vrea să-l îndepărteze pe fiu de destin?

Ea îl întinde pe copil în întâmpinarea destinului, nu își ascunde copilașul.

Iar copilul nu își ascunde fața la pieptul mamei. Uite, acum va coborî din brațele ei și va porni în întâmpinarea destinului cu piciorușele goale.

Cum să explici asta, cum să înțelegi?

Ei sînt unul și tot ei sînt despărțiți. Văd, simt și gîndesc laolaltă, sînt contopiți unul cu altul, însă totul ne spune că sînt separați unul de altul, nu pot să nu se separe, că esența unității, a contopirii lor constă în faptul că ei se despart unul de altul.

Există clipe grele și amare, cînd tocmai copiii depășesc pe maturi în rațiune, în netulburare, în împăcare. Le-au manifestat copiii de țăran într-un an de foamete, fără recoltă, copiii băcanilor și meseriașilor evrei în timpul pogromului de la Chișinău, copiii minerilor, cînd vuietul sirenei minei vestea localității înnebunite de durere o explozie subterană.

Omenescul din om întâmpină destinul său. Pentru fiecare epocă acest destin este deosebit, diferit de ceea ce a fost în epoca precedentă. Destinul are în comun doar faptul că este mereu greu...

Dar omenescul din om a continuat să existe cînd acesta a fost răstignit pe cruci și chinuit în închisori.

Omenescul din om a viețuit în carierele de piatră, la cincizeci de grade sub zero, în exploatările forestiere din taiga, în tranșeele pline cu apă de la Peremîșl și Verden. El a viețuit în existența monotonă a salariaților, în sărăcia spălătoreșelor, a menajerelor, în lupta lor extenuantă și în zadar cu nevoia, în munca lipsită de fericire a muncitoarelor din fabrici.

Madona cu pruncul în brațe este omenescul din om, în asta constă nemurirea ei.

Epoca noastră, privind Madona Sixtină, recunoaște în ea destinul propriu. Fiecare epocă privește la această femeie cu pruncul în brațe și o fraternitate blîndă, mișcătoare și tristă se leagă între oamenii din diferite generații, popoare, rase, secole. Omul devine conștient de sine, de crucea lui, înțelege deodată legătura minunată dintre vremuri, legătura a ceea ce trăiește azi, cu ce a fost și cu ce va fi.

2

Cînd am ieșit în stradă, uluit și tulburat de puterea impresiei surprinzătoare, n-am încercat să pun ordine în conglomeratul de sentimente și idei. N-am comparat văl-mășagul de sentimente nici cu zilele de lacrimi și fericire pe care le-am trăit la cincisprezece ani, cînd am citit *Război și pace*, nici cu ceea ce am simțit cînd am ascultat muzica lui Beethoven în zilele grele și deosebit de sumbre ale vieții mele. Și am înțeles: nu cartea și nu muzica au apropiat de mine imaginea tinerei mame cu copilul în brațe, ci Treblinka... „La acești pini, la acest nisip, la această veche buturugă au privit milioanele de ochi omenеști din vagoanele ce se îndreptau încet spre peron. Cenușa și zgura fișiau încet pe drumul negru, împodobit pe margini meticulos, nemțește, cu pietre albe. Intrăm în lagăr, călcăm pe pămîntul de la Treblinka. Păstăile de lupin crapă la cea mai mică atingere, crapă cu un sunet uscat. Milioanele de bobite se împrăstie pe pămînt. Sunetul bobitelor care cad și sunetul tecilor care se deschid se împletesc într-o melodie tristă și molcomă. Pare că din adîncul pămîntului se aude sunetul funebru al unor clopoței, abia auzit, trist, întins și liniștit...

Iată-le: cămăși pe jumătate putrezite ale celor uciși, pantaloni, pantofi, portțigarete coclite, roțițe de la mecanismul ceasului, cuțitașe, pămătufuri de bărbierit, sfeșnice,

pantofiori de copil cu pompoane roșii, prosoape cu cusătură ucraineană, rufărie de dantelă, foarfeci, degetare, corsete, bandaje. Și mai departe, din crăpăturile pământului ies la suprafață mormane de vase: tigăi, câni de aluminiu, cești, cratițe, crăticioare, olițe de noapte, bidoane, sosiere, ceșcuțe din plastic pentru copii...

Mergem mai departe prin pământul fără fund, mișcător de la Treblinka și deodată ne oprim. Plete dese, vălurite, bălaie și arzînd ca arama, plete subțiri, ușoare, minunate de codană, bătucite în pământ, iar alături, la fel, bucle blonde, pe urmă cosițe negre grele în nisipul galben, și tot așa...

Și pare că inima se va opri, închircită de atîta mîhnire, de atîta amar, durere, pe care omul nu le mai poate îndura...¹

Amintirile despre Treblinka mi s-au ridicat în suflet, dar la început nu am înțeles acest lucru...

Ea mergea cu picioarele ei ușoare și desculțe pe pământul mișcător de la Treblinka, de la locul de descărcare a garniturii spre camera de gazare. Am recunoscut-o după expresia chipului și a ochilor. I-am văzut fiul și l-am recunoscut după expresia necopilărească, ciudată. Așa erau mamele și copiii cînd pe fondul verdelui întunecat al pinilor vedeau zidurile albe ale camerei de gazare de la Treblinka, așa erau sufletele lor. De cîte ori mi-am ațintit privirile prin pîcla deasă spre cei care coborau din garnitura de tren! Dar îi vedeam întotdeauna neclar – ba chipurile omenești păreau deformate de o groază nemărginită și totul se stingea într-un țipăt cumplit, ba neputința fizică și sufletească, disperarea așternea pe fețe o nepăsare obtuză și îndărătnică, ba zîmbetul lipsit de griji al nebuniei se așternea pe fața oamenilor care coborau din tren și mergeau la camera de gazare.

---

1. Vasili Grossman, fragment din studiul „Iadul de la Treblinka”, apărut inițial în culegerea *Anii războiului*, OGHIZ, 1946.

Și, iată, am văzut adevărul acestor chipuri, pictat de Rafael cu patru veacuri în urmă: așa merge omul în întîmpinarea soartei sale.

Capela Sixtină... Camera de gazare de la Treblinka...

Tînăra mamă și-a născut fiul în timpul nostru. Este cumplit să-ți porți la sîn fiul și să ascuți mugetul gloatei care îl salută pe Adolf Hitler. Mama privește atent fața nou-născutului, ascultă vuietul mulțimii și trosnetul sticlei sparte, vacarmul sirenelor de automobil, un cor ca de lupi cîntă tărăgănat pe străzile Berlinului marșul lui Horst Wessel. Iată lovitura surdă a toporului moabit.

Mama dă piept pruncului, iar gloatele construiesc ziduri, întind sîrmă ghimpată, ridică barăci... Iar în birouri liniștite se proiectează camere de gazare, automobile pentru gazare, crematorii...

A venit vremea lupilor, a fascismului. O vreme în care oamenii trăiesc viață de lupi, lupii trăiesc cu viața oamenilor.

În acest timp tînăra mamă a născut și și-a crescut copilul. Iar pictorul Adolf Hitler stătea în fața ei în clădirea galeriei din Dresda – el îi decidea soarta. Dar stăpînul Europei nu putea să-i întîlnească ochii, nu-i putea întîlni privirea fiului, căci ei erau oameni.

Puterea lor omenească a triumfat asupra violenței. Madona a mers cu picioarele ei desculțe, ușoare, în camera de gazare, și-a dus fiul pe pămîntul mișcător de la Treblinka.

Fascismul german a fost înfrînt. Războiul a răpit zeci de milioane de oameni, orașe mari s-au ruinat.

În primăvara lui 1945, Madona a văzut cerul nordului. Ea a venit la noi nu ca oaspete, nu ca o călătoare străină, ci cu soldații și șoferii pe șoselele sparte ale războiului, ea este parte a vieții noastre, contemporana noastră.

Ea cunoaște totul – și ninsoarea noastră, și glodurile reci ale toamnei, și gamela soldățească turtită, cu o zeamă lungă și tulbure, și ceapa veștejită, cu o coajă de pîine neagră.

Ea a mers laolaltă cu noi, a mers cu garnitura de tren scîrîitoare, a căutat păduchi în părul moale și nespălat al fiului.

Ea este contemporana timpului colectivizării generale.

Uite-o, desculță, cu copil mic, în garnitura de tren. Ce lung drum stă în fața ei! Din Oboian, de lîngă Kursk, din ținuturile cernoziomice ale Voronejului merge în taiga, în mlaștinile păduroase de dincolo de Ural, în nisipul Kazahstanului.

Dar unde îți este tatăl, în ce accident aviatic, în ce deplasare în exploatările forestiere din taiga, în ce baracă de dizenterici a pierit?

Vanicika, Vania, de ce este atît de trist chipul tău? Destinul a pus obloanele pe casa rămasă pustie a ta și a mamei tale. Ce cale lungă vă stă în față? Veți ajunge pînă la capăt? Sau veți pieri extenuați undeva pe drum, la o stație a unei linii cu ecartament îngust, în pădure, pe malul mlaștinos al unui rîușor de dincolo de Urali?

Da, ea este. Am văzut-o în anul 1930 la stația Konotop, s-a apropiat de trenul rapid, înnegrită de suferință, și a ridicat ochii ei minunați, zicînd fără glas, numai cu buzele: „Pîine...”.

L-am văzut pe fiul ei, deja în vîrstă de treizeci de ani, cu bocanci soldățești uzați, luați de la morți care nu mai au nevoie de ei, într-o pufoaică ruptă la umărul alb ca laptele. Pășea pe o cărare prin mlaștină, un nor de musculițe i se aduna deasupra, iar el nu putea alunga nimbul viu de mușițe care pîlpîia asupra-i, mîinile lui țineau pe umeri o bîrnă grea, nefasonată. Iată-l, a ridicat capul aplecat și i-am văzut fața, barba mică, creață, întinsă egal de la o ureche la alta, buzele întredeschise, i-am văzut ochii și i-am recunoscut imediat – sînt ochii care privesc din tabloul lui Rafael.

Am întîlnit-o în 1937, stătea în odaia ei, ținîndu-și de mîină pentru ultima dată fiul, luîndu-și rămas-bun; i-a privit fix chipul, iar pe urmă a coborît pe scările pustii

ale blocului mut... La ușa odăii ei este pus sigiliu, jos o așteaptă o mașină militară... Cît de ciudată și apăsătoare este liniștea la acest ceas gri, de cenușă, al răsăritului, cît de mute sînt clădirile înalte!

Iar din semiîntunericul răsăritului se ivește noul ei prezent – eșalonul, închisoarea de etapă, santinelele din foișoarele de lemn ale lagărului, sîrma ghimpată, lucrul de noapte în ateliere, apa clocotită, priciurile, priciurile, priciurile...

Stalin se apropie de tablou cu pas molcom, în cizme de șevro cu toc mic. Netezindu-și mustățile sure, privește mult, mult timp fața mamei și a fiului.

A recunoscut-o el oare, a întîlnit-o în anii deportărilor de la Vostocino-Sibirsk, Novodvinsk, Turuhansk, a întîlnit-o la etapele de transfer dintr-o închisoare în alta? A cugetat oare la ea în timpul măreției sale?

Noi, oamenii, am recunoscut-o, i-am recunoscut fiul. Ea sîntem noi. Destinul lor sîntem noi. Ei sînt omenescul din om. Și dacă viitorul o va duce pe Madonă în China sau în Sudan, oamenii o vor recunoaște pretutindeni, așa cum astăzi facem noi.

Puterea minunată și calmă a acestui tablou stă în faptul că ne vorbește despre bucuria de a fi ființă vie pe pămînt.

Lumea – întreaga imensitate a Universului – este o robie supusă materiei ne-vii, numai viața aduce minunea libertății.

Iar acest tablou spune cît de prețioasă, cît de minunată trebuie să fie viața, și că nu există în lume putere care poate sili viața să se transforme în altceva care nu ar fi viață numai prin asemănarea exterioară cu viața.

Puterea vieții, puterea omenescului din om este foarte mare; nici cea mai mare, cea mai perfecționată silnicie nu o poate înrobi, ci doar ucide. Iată de ce sînt atît de liniștite chipul mamei și al fiului – ei sînt invincibili. În această epocă de fier, pierderea vieții nu înseamnă înfrîngerea ei.

Stăm în fața Madonei, oameni tineri ori cu păr cărunt care trăim în Rusia. Stăm într-un timp tulbure... Nu s-au închis rănilor, mai fumegă incendiile, încă nu s-au înălțat gorgane peste mormintele milioanelor de soldați, ale fiilor și fraților noștri. Încă stau morți în picioare plopii și cireșii în satele arse de vii, cresc bălării triste peste trupurile arse ale bunicilor, mamelor, flăcăilor și fetelor din satele de partizani. Încă se mișcă, se frământă pământul deasupra șanțurilor în care zac trupuri de copii și mame evreice. Noaptea, încă se mai aude tânguitul văduvelor într-un număr fără de sfârșit de izbe rusești, belaruse și ucrainene. Madona le-a trăit pe toate cu noi, pentru că ea sîntem noi, pentru că fiul ei sîntem noi.

Și e îngrozitor, rușinos și dureros! De ce a fost atît de cumplită viața, nu este aici și vina mea și a ta? De ce sîntem în viață? Înfricoșătoare, grea întrebare – o pot pune celor vii numai morții. Dar morții tac, nu pun întrebări.

Și liniștea postbelică este întreruptă cînd și cînd de bubuitul exploziilor, iar ceața radioactivă se întinde pe cer.

S-a zguduit pământul pe care trăim cu toții – în locul armei sciziunii atomice vine arma termonucleară.

Curînd o vom conduce la plecare pe Madona Sixtină.

Cu ea a trecut viața noastră. Judecați-ne – pe toți oamenii laolaltă cu Madona și cu fiul ei. Noi curînd vom părăsi viața, capetele ne sînt deja ninse. Dar ea, tînăra mamă, ducîndu-și fiul în brațe, va pleca în întîmpinarea destinului și va vedea pe cer, cu o nouă generație de oameni, prima explozie puternică și orbitoare a bombei cu hidrogen, care va vesti declanșarea unui nou război mondial.

Ce putem spune noi, oamenii epocii fascismului, în fața judecății trecutului și viitorului? Nu avem nici o justificare.

Vom spune că nu a fost timp mai greu ca al nostru, dar că nu am lăsat să piară omenescul din om.

Uitîndu-ne în urma Madonei Sixtine, păstrăm credința
că viața și libertatea sînt unite, că nu este nimic mai
presus de omenescul din om.

Acesta va trăi etern, va birui.

1955

La odihna veșnică

1

Alături de cimitirul Vagankovskoe sînt căile de acces ale ramificației bieloruse. De după trunchiurile arțarilor din cimitir se văd cum trec în goană trenurile spre Varșovia și Berlin, cum sticlesc geamurile vagoanelor-restaurant, cum se năpustesc trenurile-rapid albastre Moscova-Minsk, cum șuieră trenurile electrice urbane; se cutremură pămîntul de la marfarele grele.

Alături de cimitir se află șoseaua Zvenigorod. Aleargă pe ea automobile, taxiuri de mărfuri cu boarfe pentru case de vacanță. Tot alături de cimitirul Vagankovskoe este piața. Zbîrniit de elicoptere vine din cer, în văzduh răsună glasul clar al dispecerului care dirijează formarea trenurilor.

Iar în cimitir este odihnă veșnică, pace eternă.

În duminicile de primăvară este greu să urci în autobuzele care merg la cimitirul Vagankovskoe; mulțimi pedestre se deplasează de la bariera Presnenskaia pe Strada 1905, pe lîngă șantiere și dărăpănături de lemn, pe lîngă școala de radiotehnică și pe lîngă lăzile cu capac ale pieței Vagankovskoe. Oamenii merg cu lopeți, stropitori, fierăstraie, cu găleți de vopsit, pensule și cu sacoșe pline cu de-ale gurii – a început perioada reparațiilor de primăvară, a vopsirii grilajelor, a sădirii florilor pe mormînt.

La poarta cimitirului se adună rîuri de oameni; Babilonul viu îi împiedică pe noii locatari să intre cu mașinile de funeralii în curtea cimitirului. Cît de mult soare de primăvară este aici, cîtă prospețime, verdeață, cîte fețe însuflețite, discuții vii și cît de puțină tristețe! Cel puțin așa pare.

Miroase a vopsea, bat ciocane, scîrîie roabe și cărucioare care duc nisip, brazde de iarbă, ciment – cimitirul lucrează. Oameni cu mînecuțe de satin muncesc cu trudă și entuziasm. Unii cîntă încetișor, alții schimbă vorbe cu vecinii.

Mama vopsește gârduțul tăticului, iar fetița sare într-un picior, încearcă să sară peste mormînt fără să atingă pămîntul cu al doilea picior.

— Uită-te la fetița asta, e plină de vopsea pe mîneacă!

Iar dincolo au terminat treaba. Grilajul și monumentul au fost acoperite cu un auriu stupid, pe o bancă se pune o pînză, oamenii iau o gustare, dar, este limpede, nu e numai gustare: vocile sînt deja foarte însuflețite, fețele fruste capătă culoare, răsună deodată un hohot năvalnic. Își amintesc oare de mormînt? Nu, nu-și amintesc. Răposatul n-o să se supere: e mulțumit de lucrare.

E frumos să lucrezi în aer liber, să sădești flori, să smulgi din rădăcină buruienile care au năpădit mormîntul.

Unde să mergi duminica? La grădina zoologică, în parcul Sokolniki? La cimitir e mai plăcut să lucrezi fără grabă, să respiri aer curat.

Viața e puternică, a pătruns în spațiul cimitirului, iar cimitirul s-a supus, devenind parte a vieții.

Agitația vieții, patimile ei nu sînt aici cu mult mai mici decît la serviciu, în locuința la comun sau în piața de alături.

„Firește, Vagankovskoe al nostru nu este Novodevicie, dar nici aici nu odihnesc ultimii oameni: pictorul Surikov, alcătuitorul dicționarului Dali, profesorul Timireazev, Esenin... Sînt și generali, vechi bolșevici, Bauman la noi e înmormîntat, un întreg raion al capitalei îi poartă numele... comandantul de divizie Kikvidze, legendarul erou al războiului civil, tot la noi e înmormîntat. Iar în timpul țarismului nu s-au înmormîntat aici numai negustori, ci și arhierii.“

E greu să primești un loc la cimitirul Vagankovskoe, la fel de greu cum un provincial primește domiciliul permanent la Moscova.

Și argumentele pe care rudele decedatului le aduc bărbatului roșu-întunecat la obraz, cu cizme, kubankă și scurtă de piele cu fermoar, sînt aceleași auzite zilnic de funcționarii de la secția de eliberare a buletinelor de la miliția Moscovei.

— Tovarășe director, doar aici e bătrîna lui mamă, fratele cel mare. Cum se poate, cum să-l ducem la Vostriakovo?

Și directorul răspunde la fel cum se face la secția de eliberare a buletinelor din capitală:

— Nu pot. Am indicații speciale de la Sovietul Moscovei, înțelegeți. Limita s-a depășit. Doar nu trebuie să fie toți la Vagankovskoe, se poate merge și la Vostriakovo.

Deosebit de strict a fost la Vagankovskoe înainte de Festivalul mondial al tineretului din 1957. A umblat zvonul că participanții credincioși ai Festivalului vin la Vagankovskoe. Lucrătorii de la cimitir cădeau din picioare de oboseală, ca să facă ordine pentru Festival.

A fost tare greu în aceste zile pentru nevoiași: pentru milogii care cîntă, cocoșați, bîlbîiți, cei apucați de tremurici, invalizi din Marele Război pentru patrie, orbi, cretini... Miliția i-a dus cu mașinile de acolo. Aveau indicații speciale.

În acele zile, la biroul cimitirului li se spunea solicitorilor:

— Să trecem de Festival, veniți după.

A trecut Festivalul și viața cimitirului a intrat pe făgașul normal.

Directorului și ajutoarelor sale li se cere iarăși:

— Un locșor măcar...

Dar ce să-i faci! La Vagankovskoe sînt locuri puține, iar morții „vin și vin“. Și nimeni nu vrea la Vostriakovo.

Oamenii încearcă să convingă, amenință, plîng.

Unii aduc adevăruri de la instituții, de la organizații obștești – răposatul e un specialist de neînlocuit, un minunat

activist pe tărîm social, un pensionar de importanță republicană, are merite în război, stagiul în partid încă înainte de revoluție. Unii umblă cu vicleșuguri, caută să inducă în eroare, iar biroul îi dă în vileag:

— Ați arătat că vreți s-o înmormîntați alături de soț, dar reiese că ăsta-i primul ei soț, ea mai fiind căsătorită de două ori după aceea. Totuși, un pic de rușine!

Alții caută pe cineva căruia să-i dea șperț, să-i dea de băut cît încape. Alții vor să dea mită celor din conducere, alții vor să-i „ungă” pe cei cu lopata. Alții vor să-l înmormînteze pe om nerușinat, impertinent: intră fără bon în cameră, iar pe urmă obțin chitanță de plată.

Există indicații – mormintele abandonate să fie lichidate și să se facă morminte noi pe locul lor. În jurul acestui detaliu se iscă multe pasiuni, cu nimic mai prejos decît cele din cazul spațiului locativ, deloc domolite de viața unui bătrîn părăsit.

În fine, decizia pentru mormîntul abandonat este obținută, dar se întîmplă că mormîntul stă pe un alt mormînt, iar după al doilea este și un al treilea. Se întîmplă să zacă unul peste altul: un negustor al cărui nume s-a pierdut, un romantic comunard, necruțător față de burghezii, cu fundă roșie pe jumătate descompusă – și acesta uitat de toți – , și un lucrător „de la cadre”, șeful unei unități secrete. Cine va fi al patrulea?

De ce multor oameni le place să meargă la cimitir?

Desigur, chestiunea nu stă numai în verdeața de la cimitir și în faptul că trebuie să planteze flori, să dea cu rindeaua și să vopsească. Acestea sînt cauze colaterale, de suprafață; cauza principală, la fel ca majoritatea cauzelor principale, este ascunsă, zace în adînc.

... Îndurerați, chinuiți de nopțile nedormite, adesea cu muștrări de conștiință insuportabile, oamenii vin la cimitir, fac demersuri pentru un loc de înmormîntare, demersuri obositoare și înjositoare. În anumite clipe se naște un sentiment nesuferit față de mort: lui îi este

indiferent, dar eu, noi am suferit atîta, n-am dormit nopțile cînd el se apropia de moarte. De cîte ori am fugit noaptea la farmacie după pungi cu oxigen? Apoi chemările la Salvare, medicamentele, fructele... Și nu se vede capătul: omul a murit, dar chinurile continuă.

Iar la cimitir, unii înțelepți zic:

— Nu vă faceți probleme, totul se va aranja. Oricîți birocrați ar fi, înmormîntarea tot se face. Nu s-a întîmplat ca cineva să nu fie înmormîntat.

Și, cu adevărat, înmormîntarea se face.

Și, iată, în inimile întristate intră, odată cu sunetul stins al pămîntului pe capacul sicriului, raza mică a unui sentiment de liniște și ușurare. L-au înmormîntat...

Micul, firavul sentiment de ușurare este germenul din care se dezvoltă noi relații – relațiile dintre vii și morți. Uite, din această mică rază se naște simțămîntul care însuflețește mulțimile ce calcă poarta cimitirului, munca veselă pentru împodobirea și plantarea mormintelor.

Cum se dezvoltă acest germen?

Ca să urmărim evoluția lui, ca să înțelegem cum despărțirea sfișietoare, pe veșnicie, de omul apropiat se convertește în mici bucurii ale cimitirului, trebuie să plecăm pentru o vreme din cimitir în oraș.

Relațiile dintre oamenii apropiați sînt rareori limpezi, vădite, liniare, cum ar veni, cu un singur etaj. Clădirea lor are ziduri groase, subterane adînci, dormitoare întunecate și sufocante, încăperi supraetajate și acareturi adiacente.

Cîte nu se întîmplă în aceste cămăruțe, subsoluri, coridoare obscure și poduri! Cîte nu au văzut și nu au auzit zidurile necorporale ale construcțiilor ascunse în inimi: lumina, reproșurile necruțătoare, aspirația eternă, dezgustul sufocant, adevărul, dorința violentă de a se elibera, lîncezeala trivială de ani de zile, socoteala fiecărui bănuț, ura înfricoșătoare ascunsă, încăierările, firea aprinsă, blîndețea.

Uneori totul se cutremură, cînd auzi de fiu și noră care și-au omorît mama, ca să-și extindă spațiul de locuit. Ca s-o tîlhărească, două fiice și-au trîntit mama pe canapea și au început să-i toarne apă clocotită în gură. Un muncitor a cîștigat la obligațiuni douăzeci și cinci de mii de ruble, a alergat să-i comunice soției marea bucurie, iar cînd au intrat amîndoi în casă, au văzut că fetița lor de trei ani dăduse foc și făcuse scrum obligațiunea cîștigătoare; cu mintea întunecată de disperare turbată, tatăl a luat un topor și i-a tăiat copilului mîna. Sînt monstruo-zități cumplite și rare, dar și monstruo-zitățile sînt germinate de viață.

Uneori pare că apele line ale vieții sînt și mai înfri-coșătoare.

Soțul și soția trăiesc de decenii în aceeași casă, și tot de decenii el pleacă ba ziua, ba seara, ba în ziua liberă, ba noaptea. Are o a doua familie. Soția tace, soțul tace, dar cît de grele sînt reproșul ei tăcut, zîmbetul ei jalnic, încercările ei de a minți copiii, cunoscuții, grija ei supusă pentru el! Cîteodată pe el îl cuprinde groaza, dar ce poate face cu inima lui, căci acolo unde este iubirea lui se află de asemenea un zîmbet jalnic, vinovat și neputincios, reproșul, socoteala fiecărui bănuț.

Între o soacră și o noră sînt relații bune, liniștite, fără frecuşuri. Liniștea se bazează pe faptul că bătrîna le-a dat tinerilor camera ei, mutîndu-se în culoarul de trecere, pe urmă le-a dat patul ei, ea dormind pe patul pliant; și-a scos lucrurile din șifonier și le-a pus în dulapul de placaj de pe coridor, iar șifonierul l-a dat nurorii; nurorii nu-i plac florile, aerul e greu din cauza lor, astfel că bătrîna s-a despărțit de nenumăratele ei agave și de ficuși; nurorii i s-a spus că Svetocika poate face viermi intestinali din cauza pisicii și a trebuit ca bătrîna să se despartă de bătrînul motan, atît de bătrîn, că tatăl lui Svetocika era micul Andriușa cînd în casă a apărut pisoiașul. Bunica l-a înfășurat într-o broboadă curată și l-a dus la ecarisaj.

Avea sufletul sfișiat cînd motanul, plin de încredere în ea, picotea liniștit în brațele sale, în ultima lui călătorie. Bătrîna tace și fiul tace. Ea vede că el se teme să rămînă cu ea între patru ochi, el vede neajutorarea ei, iar ea înțelege neputința jalnică a fiului său și, cu capul alb tremurînd împăciuitor, ascultă ceasuri întregi tonul lui indulgent, conciliant, adresat soției: „Milocika, Milocika, Milocika...”.

Un bătrîn a tras toată viața familia după el, a lucrat ore suplimentare, lua compensație bănească în loc de concediu, făcea de serviciu de sărbători și în zilele libere pentru a primi retribuție dublată, chiar și de Anul Nou, refuza să iasă cu colegii, să bea o halbă. „Se vede treaba, ai nevoie de mai mult ca toți”, îi spuneau colegii. „Familia”, răspundea el vinovat. Într-adevăr, familia era mare, dar toți au fost hrăniți, îmbrăcați, au terminat institute, au intrat în rîndul oamenilor. Pe urmă bătrînul a paralizat. Oriunde au scris fiii și fiicele, nu au primit ajutor. Nimeni nu lua în spital un cronic paralizat. Fiii l-au hrănit cu lingurița, i-au strîns patul, i-au dus plosca. El stătea nemișcat, nu putea vorbi, dar păstrîndu-și auzul și vederea, privea fețele și asculta conversațiile copiilor săi. Un nepoțel l-a întrebat pe tatăl său, fiul bătrînului: „De ce îi curg tot timpul bunicului lacrimi pe obraz?”. „Are ochii bolnavi.” Bătrînul se ruga fără grai să moară, dar moartea nu venea.

Familia unui muncitor are un singur fiu – debil mintal. Are șaisprezece ani, însă nu știe încă să se îmbrace, pronunță neclar și cu greutate cele mai simple cuvinte și zîmbește tot timpul blînd, liniștit. Cît de cumplit este pentru părinți gîndul că fiul lor le va supraviețui! Ce se va face cu el, cu Sașenka, de care nimeni nu are nevoie? Dar imediat se îngrozesc la gîndul că jalnica făptură pe care ei o iubesc cu amărăciune și tandrețe se va depărta pe vecie de ei. Și, în același timp, doresc moartea lui, se tem să-l lase singur pe lume. Dar totodată se îngrozesc de această dorință.

O familie trăiește liniștită și îndestulată, dar cîte lucruri nu sînt în viață complicate, încurcate, în impas! Pe tată îl supără pragmatismul copiilor: mulțumirea de sine a fiului, relațiile lui și cunoștințele cu oameni de vază și „utili“, indiferența lui față de carte, față de natură, cugețările lui despre lucrurile profitabile și neprofitabile din viață; cîtă înjosire este în măritișul rațional, calculat al fiicei, în lumea bine rînduită a aristocrației sovietice, în care ea a intrat. Cît de banală, cît de profitoare se dovedește fiica în noua ei familie, în învîrtelile lor cu apartamente, cu vile, cu automobile; iar el o numea în copilărie Alionușka, bănuia în ea conștiința furtunoasă a Sofiei Perovskaia. Dar, poftim, soția este entuziasmată de succesele fiului și ale fiicei. „Mi-ai otrăvit viața cu prostiile tale, însă acum văd – copiii noștri trăiesc ca toți oamenii adevărați și normali.“ Dar el vede totul, înțelege totul, iar viața lui a intrat parcă într-o fundătură, nici nu mai vrea să trăiască.

Ce pereche minunată, amîndoi lucrează în domeniul științei, conduc mașina, fac alpinism, trăiesc în bună înțelegere și aparte!

Ea este doctor în științe, el este candidat în știință – în invitația la recepția de la Kremlin se spune „cu soțul“. Au rîs; și prietenii au rîs. Președintele Academiei a felicitat-o într-o telegramă cu ocazia zilei de naștere. Peste tot unde sînt împreună, oamenii manifestă interes față de ea, interes față de el prin intermediul ei. Pînă la urmă, încrederea ei față de sine a început să-l irite, deși ea, se pare, este convinsă că el este fericit trăind cu ea. Se simțea jignit, însă, firește, nu de aceea a pornit o idilă cu o fată drăguță, aspirantă. Apoi pe el l-a prins pasiunea cu adevărat! Soția nu observa nimic, avea încredere în devotamentul lui. Dar, Doamne, ce s-a petrecut cu ea cînd a citit un bilețel uitat de el! Cît a plîns, a vrut să se otrăvească cu luminal. Și el a plîns, și-a cerut iertare, iar în acel moment ea a început să spună: „Am înțeles, am înțeles, sînt o proastă,

nu sînt nici la degetul tău cel mic, tu ești mai important ca orice în viața mea“. Dar, desigur, ea a considerat că el nu poate iubi pe alta, că doar s-a răzbunat pe ea pentru umilința lui. Era clar că pe ea o chinuia gîndul cum el, atît de insignifiant, a putut înșela o asemenea femeie, ca ea. Și cît l-a iubit! La început, el era confuz, se căia, dar pe urmă se vedea că în suferința ei era ceva mizerabil, ofensator pentru el. Nu se întrevedea nimic bun în viitor, plutea aceeași confuzie.

Ea are un al doilea soț, primul fusese ucis în război. Crește o fată din prima căsnicie. Tatăl vitreg este ostil față de fetiță. În prezența ei tace. Trec anii, fata se face mare, se mărită, are un copil. Tatăl vitreg îi interzice soției să se vadă cu fiica, cu nepoțelul. Bănuiește că ea îl iubește pe nepoțel pentru că seamănă cu bunicul ucis; cînd pleacă de acasă, el nu spune cînd se întoarce, ca să-și surprindă soția în caz că își cheamă fiica și nepotul să doarmă la ei. Este gelos, se chinuie, chinuie și pe alții. Dar sînt tot mai fără puteri, au albit și situația rămîne la fel, complicată, fără ieșire.

Repet, însă: nu întotdeauna relațiile sînt atît de complicate, de contradictorii. Dar, Doamne Dumnezeule, ce urîțenie nemiloasă roade uneori sufletul în simplitatea liniștită și limpede a familiei!

Un cap de familie, soț, tată, vine spre casă. Iată scările mizere, treptele sparte, semiîntunericul din coridor, mirosul greu de casă veche și mirosul de cod prăjit în ulei de floarea-soarelui, cojița de săpun de la lavoar, prosopul umed din cuier. Cei ai casei iau prînzul, într-un ritual neschimbat, totul păstrînd aceeași ordine: mușamaua de pe masă, farfuria cu banala zeamă de culoare vinetie, furculița știrbă. Nu se ceartă niciodată cu soția, nu se mint unul pe altul, privesc viața la fel. Dar, Doamne, Doamne, cît sînt de plictisiți! Tac ceasuri întregi, nu le vine să vorbească, nici n-au ce vorbi. Le este urît să se gîndească unul la altul cînd sînt despărțiți, iar cînd merg

să se plimbe, florile de pe bulevard sau norii la asfințit devin insuportabil de plicticoși din cauza faptului că merg alături unul de celălalt. Plictisitor este și noaptea, când se trezesc și aud sforăitul și fornăitul celui de alături.

„Ce ai mâncat aseară, toată noaptea ai stricat aerul.“

„N-am mâncat nimic de felul ăsta.“

„Așa zic și eu, că nimic deosebit.“

Oare venirea morții eterne poate fi mai ușoară decât plictisul etern?

Și iată movilița mormîntului, soția plantează flori de nu-mă-uita la mormîntul soțului. Acum el nu va mai pleca la dușmancă. Totul este atît de liniștit. Pe ea o frămîntă altceva: nu e mai bine să planteze panseluțe? Ea a iertat totul, iar această iertare o înalță în proprii ochi.

Alături e o pereche de soți tineri, care vopsesc gărduțul. Schimbă cîteva vorbe cu văduva, ea știe deja că bătrîna răposată iubea pisicile și ficușii și că păstrase resentimente pentru fiu și pentru draga lui soție. Liniște, simplitate, cerul albastru, deasupra mormîntului un ciripit de vrăbiuță tînără, gîtișorul ei nu a înghițit încă aerul geros al lui ianuarie. Iar ochii triști, fără rost, ai bătrînei nu mai sînt.

Nu mai sînt nici ochii bătrînului paralizat.

Și la fel de netulburat stă movilița de deasupra băiatului care a murit nebun; s-a sfîrșit neliniștea chinuitoare a părinților lui, teama lor. Panseluțe, romanițe, nu-mă-uita.

„Cît s-a chinuit, sărăcuța“, zice o bătrînă despre sora ei. Bătrîna măsoară cu privirea mormîntul, soarele străbate prin frunzișul nou al copacilor, se așterne luminos pe pămînt. Așa de line, de ușoare și de liniștite sînt relațiile cu cei morți!

„Puțin mai tîrziu am să sădesc condurul-doamnei, se potrivește foarte bine.“

Și nici un zid nu se interpune între soții iubitori, nu-i deranjează gelozia, teama, depărtarea față de copilul de la primul soț, față de nepoțelul pe care îl iubește cu disperare bunica. „Dormi liniștit, nu te voi uita niciodată.“

Ce bine este la cimitir! Tot ce a fost confuz, chinuitor a devenit ușor.

Persoana apropiată duce aici o viață deosebită, bună, clară, iar relațiile cu ea au devenit atât de plăcute.

Soțul care se întorcea acasă de la slujbă plictisit și chinuit acum îndrăgește puțin compania soției. Bucuria lui este să meargă în ziua liberă la cimitir. Cît de frumoasă este natura, cît de simpatice sînt micile îndeletniciri, cît de plăcuți sînt oamenii, vizitatorii permanenți de la mormintele învecinate. El povestește despre soție, se gîndește la ea. Nu e plictisitor să-și aducă aminte de ea, să se gîndească la ea. Relațiile lor s-au primenit.

Cine a spus că nu este nimic minunat în viață, cine îi încredința pe oameni că moartea este înfricoșătoare?

Uite, mulțimile de constructori ai unei vieți noi, mai bune, merg cu lopeți, cu fierăstraie, cu ciocane, cu pensule de vopsit. Ochii lor privesc țintă înainte. Cît de greoi și de obositor este orașul, cît de luminos este cimitirul!

Există oare o ieșire, se poate oare acoperi prăpastia așternută între tată și copiii lui mărunți și prosperi? Poftim, nu mai există această prăpastie. „Dormi liniștit, dragul nostru profesor, tată, prieten...”

În timp ce lucrează la mormînt, copiii discută despre treburile lor, despre trenuri, despre cunoscuți. El, tatăl, este alături și e atât de bine, de liniște cu el. Tatăl nu se mai uită la ei cum se uita – trist, cu jale, rușinîndu-se.

Mulțimile vii intră pe porțile cimitirului, orașul îi împinge din spate. Și cînd oamenii plini de dezolare și neputință văd verdeața liniștitoare a mormintelor, în care dorm soții, mamele, tații, soțiile, copiii, în inimi pătrunde speranța. Oamenii stabilesc relații noi, mai bune, cu cei apropiați, clădesc o viață nouă, mai bună decît cea care le-a sfișiat inimile.

Pe multe monumente sînt gravate informații despre răposat, despre gradul științific sau militar, despre funcție, despre stagiul în partid.

Pîna în 1917 se scria că răposatul a fost negustor din prima sau a două gildă, consilier de stat activ.

Există și o altă categorie de inscripții, ce vorbesc despre simțămintele pe care le au apropiații față de răposat. Aceste inscripții sînt uneori extrem de ample – în versuri sau în proză. Uneori sînt neverosimil de caraghioase, prostesti, triviale și îngrozitor de agramate, dar această circumstanță nu are nici o legătură cu esența problemei.

Esența constă în faptul că inscripțiile ce fac referire la funcția răposatului, la gradul lui și cele care vorbesc de dragostea celor apropiați față de el au doar scopul de a-i informa pe străini. Ele au legătură doar cu ceea ce trăiește în adîncul inimilor.

Aceste inscripții sînt niște declarații ce țin de viață, la fel ca cele făcute la intrarea în serviciu, la cununia civilă, la primirea unei decorații.

În ele nu se vorbește niciodată despre profesii simple: „Aici odihnește un frizer, un tîmplar, un rașchetar de parchet, un vatman...”. Dacă se indică ocupația decedatului, ea este de obicei de profesor universitar, artist, scriitor, pilot de vînătoare, medic, pictor. Dacă se pomenește gradul, titlul, atunci se indică gradul cel mai înalt: colonel, amiral, consilier de justiție de prim rang. Ajutorii de laborant și sublocotenenții nu sînt atestați de obicei pe monumente.

Funcțiile de stat și sociale îl urmează pe om la cimitir.

Inscripțiile de al doilea fel, de iubire, de regrete eterne, de lacrimi fierbinți, indiferent că sînt sentimentale ori,

dimpotrivă, vulgare, alcătuite din versuri minunate sau, dimpotrivă, agramate și caraghioase, au aceleași scopuri exterioare deșarte, informează cu vanitate.

De fapt, inscripția nu se adresează mortului, e limpede că el nu o poate citi. În realitate, astfel de inscripții nu se fac pentru sine, pentru că omul știe și fără inscripții ce se petrece în inima lui.

Inscripția este făcută ca să fie citită. Informația se adresează trecătorilor.

În cimitir răsună o litanie, un plîns – o soție își plînge soțul. De ce țipă atât de tare? Răposatul doar nu aude. Durerea sufletească nu are nevoie să fie strigată cu aceeași putere cu care solistul o cântă pe scena teatrului. Văduva știe pentru ce țipă, pe ea trebuie să o audă trecătorii, ea declară și informează.

Cei care merg regulat la cimitir se îmbracă în doliu și stau cu fețe posomorîte pe băncuțele de lângă mormînt. Și ei declară și informează. Nu seamănă cu cei care vin la cimitir ca să clădească o nouă viață, ca să transforme relațiile lor în altele mai fericite și mai raționale.

Cei care declară și informează consideră că principalul în viață este să-și dovedească superioritatea proprie, superioritatea sentimentelor, a profunzimii lor sufletești.

Da, oamenii merg la cimitir din felurite motive.

Un cadru de la Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne, ieșit din minți în groaznicul an 1937, umblă printre morminte, țipă, amenință cu pumnul. Mormintele tac, iar asta îl aduce la disperare pe anchetatorul smințit – nu există mijlocul de a-l sili pe răposat să vorbească, iar dosarul nu e încheiat.

Da, oamenii merg la cimitir din felurite motive.

În cimitir își dau întâlnire îndrăgostiții. Oamenii se plimbă prin cimitir, merg acolo să se răcorească.

Cimitirul duce o viață tensionată, plină de pasiuni. Pietrarii, zugravii, lăcătușii, groparii, îngrijitorii de morminte, șoferii de camioane care aduc brazdele de iarbă și nisipul, lucrătorii de la depozitele de unde se dau cu chirie lopeți, stropitori, vânzătorii de flori și răsaduri – ei definesc viața materială a cimitirului.

Aproape fiecare dintre aceste profesii își are un analog în lumea muncii particulare, „la negru“. Parcă este existența în două dimensiuni a fizicii moderne.

Munca particulară are listele ei de prețuri nescrise, normele de lucru; particularul ia mai scump ca la stat, dar are materiale de mai bună calitate, un asortiment mai bogat.

Cimitirul este o parte a statului, are și el o ierarhie, la fel ca statul.

Conducerea cimitirului este centralizată, puterea este concentrată în mâinile directorului, iar sistemul de centralizare, cum se întâmplă de obicei, presează și asupra conducerii. Ea nu elaborează o directivă, ci execută directive.

Biserica este separată de stat.

Biserica are cadrele ei, superioare și inferioare, corul, vinderea lumînărilor și prescurilor. Oamenii se adresează lui Dumnezeu nu numai în caz de înmormântare a bătrânilor; se întâmplă că și membrii de partid se duc la cimitir cu preotul. Un tânăr cu o profesie chiar dintre cele mai moderne, în fizica atomică, în domeniul rachetelor, la un studio de televiziune, iată că moare. Și se întâmplă ca la înmormântarea lui să participe biserica.

În cler este de asemenea scindare. Alături de clerul oficial al Patriarhiei sînt zeci de particulari, separați și de biserică, și de stat. Merg în haine civile, dar după părul lung, după fețele blajine și boțite, după slăvitele nasuri roșii îi poți distinge pe preoții particulari.

Biserica oficială nu-i iubește deloc, sînt neglijenți pînă la blasfemie față de rituri. În afară de asta, iau orice plată, cei mai mulți o plată egală cu o sută de tărie sau chiar cu o cinzeacă.

Odată, spre satisfacția protoiereului de la Vagankovskoe, miliția a făcut o razie printre preoții particulari. De departe, păreau foarte caraghioși cînd au început milițienii să fluiera. Pletășii au luat-o la fugă printre morminte, mergeau pe brînci, se aburcau peste gard. Dar, de aproape, acești oameni bătrîni, ochii lor în lacrimi, respirația gîfîită și chinuitoare, expresia spaimei și a rușinii pe fețe nu erau caraghioase.

4

Cimitirul are aceeași viață cu țara, cu poporul, cu statul. În vara lui 1941 nemții au bombardat în forță căile de acces ale căii ferate bieloruse. Bombe grele au căzut pe pămîntul cimitirului, aflat în imediata apropiere a șinelor de cale ferată. Bombele retezau copaci, aruncau în evantai bulgări de pămînt, granit, cruci rupte în bucăți. Uneori în aer zburau cadavre din morminte, aruncate de puterea exploziei.

În primele zile după revoluție se povestea despre un paznic de la cimitir care a vîndut carne de porc. Porcii fuseseră hrăniți cu carne de om, paznicul săpînd noaptea mormintele, ca să scoată cadavrele. Agenții anchetatori au fost cutremurați de înfățișarea acestor porci: uriași, sălbatici, răi.

Se povestea despre o asociație familială, care pe timpul NEP-ului aproviziona băcăniile particulare cu salam de casă. Acest salam era făcut din cadavre.

În anii cînd a început să se trăiască mai bine, groparii au început să se intereseze de bijuterii, de dinți de aur, de costumele răposaiților. După război, a crescut afluența de lucruri străine, iar groparii au început vînătoarea de costume și pantofi din străinătate.

Un colonel care și-a făcut serviciul în trupele de ocupație din Germania i-a adus fetei sale o păpușă care vorbea. S-a întâmplat că fata colonelului a murit imediat după aceea și, fiindcă fetei îi plăcuse păpușa, părinții i-au pus în groapă și jucăria. După un timp, mama fetei a văzut o femeie care vindea acea păpușă. Mama a leșinat.

Dar aceste întâmplări sînt extraordinare, ieșite din comun.

Astăzi faptele infracționale din cimitir se leagă de tîlhărire, florilor din straturi, de furtul ramelor pentru portrete, al vazelor, al gărdurilor de metal.

5

Parafrazîndu-l pe Clausewitz¹, se poate spune că cimitirul este o continuare a vieții. Mormintele exprimă caracterele oamenilor și caracterul timpului.

Firește, există destule morminte lipsite de personalitate. Dar și destui oameni sînt șterși, lipsiți de personalitate.

Un abis se așterne între monumentele prerevoluționare ale consilierilor secreți și negustorilor și mormintele de astăzi.

Dar plin de învățăminte nu este numai acest abis. Uimitoare este înrudirea mormintelor poporului din trecut cu mormintele poporului din secolul rachetelor, al reacatoarelor atomice.

Cîtă forță a statornicieii! O cruce de lemn, o moviliță de pămînt, o coroană de hîrtie... Iar dacă te uiți la miile de morminte de la țară, toate acestea se văd și mai limpede, practic. „Totul curge, totul se schimbă“, a spus grecul. Nu pare așa dacă ne luăm după movilița cu cruce cenușie. Dacă se va fi schimbînd, atunci schimbarea este cu totul imperceptibilă.

---

1. Carl von Clausewitz (1780-1831) – om de arme prusac, istoric și teoretician militar, autor al tratatului militar intitulat *Despre război*.

Dar concluzia merge mai departe. Problema nu stă numai în statornicia tradiției funerare, problema constă în trăinicia și stabilitatea duhului vieții, a miezului vieții.

Cîtă perseverență! Căci totul s-a transformat în mod miraculos, este o banalitate să enumerăm nenumăratele schimbări produse de noua ordine, de energia electrică, chimică, atomică.

Iar această cruce mică, cenușie, atît de asemănătoare cu crucea cenușie pusă acum 150 de ani, s-a dovedit a fi simbolul deșertăciunii marilor revoluții, a cotiturilor în știință și tehnică, care nu sînt capabile să modifice viața în profunzimea ei. Iar cu cît este mai stabilă adîncimea vieții, cu atît mai energice sînt schimbările de la suprafața oceanului.

Și se vede clar: furtunile vin și se duc, iar adîncimea mării rămîne.

Iată urmele furtunii revoluționare – monumentele bizare și neobișnuite, ieșite din iarba înaltă a cimitirului. Un bolovan negru, pe el o nicovală. Un catarg de fontă, împodobit cu seceră și ciocan. Un lingou greu și grosolan de metal. Un glob pămîntesc de granit zgrunțuros, necizelat, sub o stea în cinci colțuri, steaua ce se așterne pe oceane și continente.

Mai greu citești inscripțiile pe jumătate șterse ale revoluției decît inscripțiile dăltuite pe plăci de granit șlefuit ale negustorilor, prinților, fabricantilor. Dar ce patos înflăcărat adie din fiecare cuvînt aproape șters, scris de revoluție. Ce credință, ce flacără, ce putere pătimașă!

Și cît de puține sînt monumentele celor care cred în comuna universală! Trebuie să le cauți mult timp prin pădurea de cruci și granit, printre grilajele de fontă și plăcile de marmură, printre buruieni și ierburi.

O, jertfe ale gîndului nebun,
Voi poate că nădăjduiți
Că sîngele fi-vă-va bun,
Ca polul veșnic să-l topiți.

Din fum gîndul s-a ivit
Pe-eterne ghețuri turme,
Fiorul iernii a pierit
Și n-au rămas nici urme.

Cîndva, despre cultura sovietică, Stalin a spus că este socialistă prin conținut și națională prin formă. S-a dovedit a fi invers.

Vagankovskoe german și cel armean, oglindind adîncimea de viață, oglindeau prost suprafața vieții, viața sovietică dintre Octombrie și anul 1934, anul uciderii lui Kirov. În această perioadă elementul național nu a trecut în totalitate din forma vieții sovietice în conținutul vieții sovietice, elementul socialist nu a intrat definitiv în formă. Era vremea cînd în partid domina intelectualitatea revoluționară, muncitorii cu stagiul de ilegalist.

Această perioadă se reflectă în cimitirul de lîngă Crematoriul Moscovei. Cîte căsătorii amestecate! Ce curioasă egalitate națională! Ce mulțime de familii germane, italiene, franceze, engleze. Pe unele monumente sînt inscripții în limbi străine. Și cîți letoni, evrei, armeni, cîte lozinci de luptă pe monumente!

Se pare că aici, în acest cimitir înconjurat cu zid roșu, arde flacăra bolșevismului tînăr încă nestatalizat, care încă poartă în el patosul tînăr, spiritul Internaționalei, delirul dulce al Comunei, îmbătătoarele cîntece ale revoluției.

6

Lucrul cel mai minunat care există în lume este inima vie a omului. Capacitatea ei de a iubi, de a crede, de a ierta, de a jertfi totul de dragul iubirii este minunată. Dar inimile vii dorm somnul de veci în pămîntul cimitirului.

Sufletul omului care a murit, iubirea și amarul lui nu se pot vedea, nu se pot observa în monumente funerare, în inscripțiile de pe monumente, în florile de pe mormînt. Piatra, muzica, tînguirile de pomenire, rugăciunile nu sînt capabile să transmită misterul sufletului.

În fața sfîințeniei acestei negrăite taine sînt neputincioase toate tobele și trîmbițele de aramă ale Statului, înțelepciunea istoriei, piatra monumentelor, geamătul cuvintelor din rugăciunile de pomenire.

Iată, am ajuns aici – și aici este moartea.

1957-1960

Locatara

Bătrînica Anna Borisovna, care primise spațiu locativ din dispoziția sovietului raional Dzerjinsk, a stîrnit rîsul locatarilor clădirii prin faptul că la instalarea ei n-a avut nici mobilă, nici veselă, nici îmbrăcăminte, nici măcar lenjerie de pat.

A locuit în camera ei puțin timp. A opta zi după primirea dispoziției, cînd mergea pe coridor, a țipat dintr-odată și a căzut pe podea.

O vecină a chemat la telefon primul ajutor. Doctorița i-a făcut bătrînei o injecție, a zis că totul va fi în ordine și a plecat. Însă în timpul nopții Annei Borisovna i s-a făcut foarte rău, iar vecinii s-au sfătuit și au telefonat la Salvare. O mașină de la Institutul Sklifosovski a venit repede, după șase minute, dar la sosirea ei bătrîna era deja moartă. Un medic a examinat pupilele defunctei, a oftat din decență și a plecat.

În cele cîteva zile în care Anna Borisovna Lomova a locuit în camera ei din sud-vestul Moscovei, locatarii au aflat cîte ceva despre ea. După cîte se pare, pe cînd fusese tînără a luat parte la războiul civil, ar fi fost comisar al unui tren blindat, apoi a trăit în Persia, la Teheran, pe urmă la Moscova ocupîndu-se cu nu se știe ce muncă de răspundere, pare-se că la Kremlin; într-o discuție cu eleva Svetlana Kolotîrkina despre predarea literaturii ruse sovietice, bătrîna a spus: „Cîndva am fost prietenă cu Furmanov și cu Maiakovski“. Iar mamei Svetlanei, controloare OTK¹

---

1. Controlul Obștesc Tovărășesc.

la uzina de mașini de mic litraj, i-a povestit că în 1936 a fost arestată și a petrecut 19 ani în închisori și lagăre. De curînd, Tribunalul Suprem a reabilitat-o, i-a recunoscut nevinovăția. A fost înregistrată la Moscova și i s-a dat spațiu locativ.

După cîte se pare, în timpul rătăcirilor prin lagăre bătrîna și-a pierdut rudele și prietenii, iar la Moscova nu a reușit să se integreze în vreun colectiv. Nimeni nu a venit la crematoriu, cînd au incinerat-o. Imediat după moartea Lomovei, camera a fost ocupată de Jucikov, șofer de troleibuz și individ coleric, cu soția și copilul.

Toți locatarii au uitat uimitor de repede că în clădire a locuit cîteva zile bătrîna reabilitată.

Odată, într-o duminică dimineața, cînd locatarii beau ceai și dejunau în bucătărie, jucînd împreună popa prostu', poștărița a adus publicațiile de duminică: ziarele „Moskovskaia pravda“, „Sovetskaia Rossia“ și „Leninskii puti“, revistele „Sovetskaia jenșcina“ și „Zdarovie“, programul de radio și televiziune și o scrisoare adresată cetățenei Lomova Anna Borisovna.

— Nu-i la noi, au spus pe diferite glasuri bărbații și femeile.

Iar șoferul Jucikov, gata să închidă ușa în nas poștăriței, a spus:

— N-a fost și nu este.

Atunci Svetlana Kolotîrkina a zis pe neașteptate:

— Cum nu a fost, cînd dumneata locuiești în camera ei?

Și toți și-au adus aminte dintr-odată de Anna Borisovna Lomova și s-au mirat cum de au uitat cu totul de ea.

După ce s-au sfătuit între ei, locatarii au deschis plicul și au citit cu glas tare hîrtia dactilografiată:

„În legătură cu circumstanțele hotărîrii redeschise a Colegiului Militar al Tribunalului Suprem al URSS din 8/5/1960, soțul Dumneavoastră Ardașelia Terenti Gheorghievici, decedat în detenție la 6/7/1936, este reabilitat postmortem,

iar sentința pronunțată de Colegiul Militar al Tribunalului Suprem din 3/9/1937 se anulează și cauza încetează din lipsa elementelor constitutive ale infracțiunii“.

— Acuma unde trimitem hîrtia asta?

— Unde s-o trimitem? Nicăieri. O trimitem înapoi.

— Cred că avem obligația s-o trimitem la președinta asociației de locatari, fiindcă femeia a avut domiciliu permanent aici.

— Da, așa e. Dar azi președinta are zi liberă.

— Eh, nu-i nici o grabă.

— Dați-mi-o mie. Am să trec pe la președintă cu problema robinetelor defecte și-i dau și scrisoarea.

Apoi toți tăcură o vreme, după care o voce de bărbat zise:

— De ce stăm? Cine împarte cărțile?

— Cine a rămas, ăla le-mparte.

1960

Mama

1

De dimineață la casa de copii era mare zarvă. Directorul se certă cu medicul, țipă la administrator; s-a dat ordin să se spele dușumelele, să se dea urgent cearșafuri și scutece pentru salonul de bebeluși. Îngrijitoarele au primit halate albe scrobite. Directorul îi chemă în cabinetul lui pe medic și pe sora-șefă. Apoi merseară toți trei în salon și examină copiii.

Imediat după alăptatul de zi al sugacilor, la casa de copii veni într-o mașină un om în uniformă militară, corpolent, vîrstnic, însoțit de doi militari tineri. Bătrînul se uită absent la cei din conducerea casei de copii, care-i ieșiseră în întîmpinare, și intră în biroul directorului. Se așează, își trase suflarea și îi ceru permisiunea doctoriței să fumeze. Aceasta aprobă din cap și se repezi să caute o scrumieră.

Fumă, scutură scrumul într-o farfurioară și ascultă ce i se spunea despre bebelușii cu părinți dovediți dușmani ai poporului și pedepsiți. I se vorbea despre urticarie, bebeluși gălăgioși, somnoroși, despre cei nesățioși și despre cei care refuză biberonul, despre preferințele băieților și cele ale fetițelor. Iar tinerii militari, după ce au îmbrăcat halate, umblau pe coridoarele casei de copii, aruncau cîte-o privire în camerele de serviciu, în cămări, de sub halatele scurte văzîndu-li-se pantalonii albaștri, din stofă de lînă. Îngrijitoarelor le stătea inima în loc la privirile acestor tineri și la întrebările lor insistente: „Ușa aceea unde duce?“, „Unde-i cheia de la pod?“.

După ce își scoaseră halatele, tinerii intrară în cabinetul directorului, iar unul din ei zise:

— Tovarășe comisar de rangul doi al Securității Statului, permiteți să raportez?

Comandantul dădu din cap.

Apoi, punându-și un halat pe umeri, merse însoțit de director și de medic la salonul bebelușilor.

— Ea e, zise directorul și arătă un pătuț aflat în intervalul dintre două ferestre.

Doctorița începu să vorbească cu aceeași grabă cu care oferise scrumiera.

— Da, da, sînt sigură de această fetiță, e un copil absolut normal, se dezvoltă așa cum trebuie. Normal, normal, în toate privințele normal.

Apoi surorile și îngrijitoarele se lipiră de geamuri, ca să vadă cum corpolentul comisar al Securității Statului pleacă. Tinerii militari rămăseseră la casa de copii și citeau ziare.

Pe stradela din Zamoskvorețk, unde se afla casa de copii, niște tineri cu căciuli și în șoșoni înalți cu galoși le spuneau trecătorilor cu glas răspicat: „Treceți pe caldarîm“. Trecătorii se grăbeau să coboare de pe trotuarul de lîngă clădirea casei de copii.

La ora șase seara, cînd în noiembrie e deja întuneric, la casa de copii se opri o mașină. Un bărbat mărunt în pardesiu și o femeie veniră la intrare. Le deschise chiar directorul.

Mărunțelul trase în piept aerul cu miros de lapte înăcrit, tuși puțin și zise femeii, frecîndu-și palmele înghețate:

— Te rog, nu se fumează aici.

Femeia zîmbi vinovată și ascunse țigările în poșetă. Avea o față drăguță, cu nasul cam mare, obosită și puțin ofilită.

Directorul îi conduse pe vizitatori la pătuțul din intervalul dintre ferestre și apoi se depărtă. Era liniște, bebelușii dormeau după alăptarea de seară. Cu un gest, directorul ordonă unei îngrijitoare să iasă.

Omul cel mărunțel în sacou obișnuit cenușiu și femeia se uitau țintă la chipul fetei, care dormea. Poate că simțind privirile lor, fetița zîmbi fără să deschidă ochii, pe urmă încreți fruntea, de parcă își amintea ceva trist.

Memoria ei de cinci luni n-a putut reține la suprafața sa cum claxonau automobilele în ceață, cum pe peronul gării din Londra mama ei o ținea în brațe, iar o femeie cu pălărie a spus trist: „Cine ne va mai cînta acum la serile de familie de la ambasadă?“. Dar, în taină de ea însăși, în căpșorul ei s-a ascuns și această gară, și ceața londoneză, și plescăitul valurilor la Lamanche, și țipătul pescărușilor, și chipurile tatălui și mamei în cupeul vagonului, care s-au aplecat asupra ei la apropierea acceleratului de stația Negoreloe... Iar cîndva ei – o bătrînă căruntă – îi vor părea de neînțeles niște plopi ruginii, de toamnă, căldura mîinilor mamei, degetele subțiri, unghiile roz, fără manichiură, doi ochi cenușii care privesc larg deschiși cîmpurile natale.

Fetița deschise ochii, plescăi puțin din limbă și adormi imediat.

Mărunțelul, care părea un om timid, se uită la femeie. Ea își șterse o lacrimă cu batista și zise:

— Sînt hotărîtă, sînt hotărîtă... ce ciudat, uluitor. Știi, are ochii tăi.

Curînd cei doi ieșiră pe ușa casei de copii. În urma lor o dădacă ducea copilul într-o plăpumioară. Așezîndu-se alături de șofer, mărunțelul rosti încet:

— Acasă.

Femeia luă neîndemînat copilul în brațe și zise dădacei:

— Mulțumesc, tovarășă! Și se scuză: Mă tem s-o țin în brațe, mă tem și s-o privesc, totul îmi pare anormal.

Peste un minut plecă și automobilul mare și negru, dispărură și militarii care citeau ziare la intrare, se făcură nevăzuți și tinerii cu căciuli și șoșoni, care păziseră strada.

La poarta Spasski se auzi soneria, se aprinseră becurile de semnal și mașina mare, neagră a comisarului general

al Securității Statului Nikolai Ivanovici Ejov¹, tovarășul de luptă credincios al Marelui Stalin, trecu în viteză pe lângă postul de pază, fără să micșoreze viteza, și intră la Kremlin.

Iar pe străduțele de la Zamoskvorețk porni zvonul că în casa de copii s-a declarat carantină – a izbucnit o epidemie de ciumă sau cine mai știe ce boală din Siberia.

2

Fetița locuia într-o cameră spațioasă și luminoasă. Dacă avea stomacul deranjat sau o durea în gât, în ajutorul dădacei, Marfa Dementievna, venea de la Kremlin o soră medicală să o vegheze, iar doctorul trecea pe la ea de două ori pe zi.

Cînd a răcit, a fost ascultată la piept de un bunic cu mâini calde, bune, tremurînde și de două doctorițe.

Pe mamă o vedea zilnic, dar mama nu rămînea mult timp lângă ea. Cînd i se dădea Nadiei mîncarea de dimineață, mama spunea:

— Mănîncă, mănîncă, puișor, iar eu am să plec la redacție.

Serile, la mamă veneau prietene. Cîteodată veneau musafiri la tata. Atunci dădaca își punea șalul scrobit, în timp ce din sufragerie se auzeau voci, sunet de furculițe și glasul moale al tatălui: „Ei, haideți să bem“.

Cîte-un musafir se întîmpla să vină să se uite la ea. Șezînd culcată în pătuț, se prefăcea cîteodată că doarme, dar mama știa că Nadiușa e trează și zicea cu glas glumeț: „Liniște“. Musafirul tatei se uita la Nadiușa, iar ea simțea

---

1. Nikolai Ivanovici Ejov (1895-1940) a fost șef al NKVD-ului în perioada Marii Epurări. Perioada sa de conducere, în care a trimis zeci de mii de oameni la moarte, s-a numit „ejovșcina“. A fost arestat din ordinul lui Stalin (care, de fapt, l-a folosit cît a avut nevoie) în 1939 și împușcat în 1940.

mirosul de vin. Mama spunea: „Dormi, fetiço, dormi“. O săruta pe frunte, iar fetița simțea iarăși mirosul ușor de vin.

Marfa Dementievna era mai înaltă decît toți musafirii tatei. Alături de ea, tata părea mic-mic. Se temea de toți: de musafiri, de tata, de mama, în special de tata; de aceea el încerca să vină mai rar pe acasă.

Nadia nu se temea de dădacă. Cîteodată Marfa Dementievna o lua pe Nadia în brațe și îi spunea cu glas molcom:

— Sărmana de tine, fetița mea, nefericita de tine.

Chiar dacă Nadia ar fi știut ce înseamnă aceste cuvinte, tot nu ar fi înțeles de ce dădaca o socotește nefericită și sărmană: avea multe jucării, locuia într-o cameră plină de soare, mama ei o ducea cu mașina, oameni purtînd caschete frumoase roș-albastre săreau din gherete și deschideau poarta de la vilă în fața mașinii.

Dar glasul molcom și duios al dădacei îi apăsa inima fetiței, voia să plîngă ușor-ușor, voia să se ascundă în brațele dădacei.

Le cunoștea pe cele mai multe prietene ale mamei și pe cei mai mulți musafiri ai tatei; știa că atunci cînd veneau musafirii tatei, nu erau niciodată prietenele mamei.

Era una roșcată, era numită prietena din copilărie. Mama stătea cu ea lîngă pătuțul Nadiei și spunea: „Nebunie, nebunie“. Era un chelios cu ochelari, zîmbitor, la care Nadia zîmbea întotdeauna, dar nu știa dacă el este prietenă sau musafir. Semăna mai mult cu un musafir, dar venea la mama și la prietenele ei. Cînd intra, mama răspundea zîmbetului lui și zicea: „A venit Babel“¹.

Nadia l-a atins odată cu pămîtuța pe căpățîna pleșuvă și bombată. Era caldă, bună, ca obrazul dădacei sau al mamei.

---

1. Isaac Babel (1894-1940) – mare prozator și ziarist rus. A publicat *Armata de cavalerie*, *Povestiri din Odesa*. A fost torturat și executat la închisoarea Butîrka.

Mai erau musafirii tatei, care rîdeau din cînd în cînd, suflau nasul și aveau glas gutural. Dintre ei, era unul care trăsnea a vin, cu umeri largi și glas sonor; altul era slăbuț și cu ochi negri; venea cu servieta de obicei înainte de cină și pleca înainte de cină; altul era negru și cu burtică, avea buze roșii și umede; el a luat-o pe Nadia în brațe și i-a cîntat un cîntecel.

Odată a văzut un musafir cu părul cărunt, rumen, îmbrăcat în uniformă militară. Bea vin și cînta. Odată a văzut un musafir față de care mama se intimidă: cu lornion mic la ochi, fruntea mare și glas gîngăvit. Nu era nici în tunică militară cu patru buzunare, nici în mundir, nici în ghimnastiorcă¹, ci purta haină și cravată.² I-a spus duios Nadiei că și el are o fetiță mică.

Marfa Dementievna îi încurca: care-i Betal Kalmîkov, care-i Beria, care-i slăbuțul de Malenkov, ce venise să dea raportul... Pe Kaganovici, Molotov, Voroșilov îi știa după portrete.

Nadia nu știa nici un musafir după nume. Dar știa cuvintele: „mama“, „dada“, „tata“.

Dar odată a venit un musafir nou. Nadia l-a deosebit nu prin faptul că toți erau tulburați înainte de venirea lui, nu prin aceea că dădaca își făcea cruce cînd tata personal mergea să deschidă acestuia ușa, nu prin faptul că musafirul călca fără zgomot, cum nu știa să meargă nici un alt om, numai motanul negru cu ochi verzi de la vilă, și nu prin faptul că avea o față inteligentă, ciupită de vărsat, mustați negre, încărunțite pe alocuri, și mișcări moi, line...

Oamenii pe care îi știa Nadia aveau o expresie asemănătoare a ochilor, comună pentru ochii căprui ai mamei,

-
1. Cămașă fără guler purtată în mod deosebit de către liderii bolșevici.
  2. Sînt creionați aici o serie de lideri politici ai vremii, care în majoritate au fost condamnați și executați ca „dușmani ai popoului“.

pentru ochii verzi-cenușii ai tatei, pentru ochii galbeni ai bucătăresei, pentru ochii tuturor musafirilor tatei, pentru ochii celor care deschideau poarta la vilă, pentru ochii doctorului bătrîn.

Însă ochii noi, care cîteva secunde au privit alene și fără interes la Nadia, erau absolut liniștiți, în ei nu era nebulă, tulburare, încordare, numai și numai o liniște lină.

Numai Marfa Dementievna avea ochi liniștiți în casa lui Ejov.

Ea vedea multe și își dădea seama de multe.

Uite, în casa lui Nikolai Ivanovici nu mai răsună glasul lui Betal Kalmîkov, cel vesel și cu umeri largi. Stăpîna casei umblă noaptea prin încăperi, stă puțin deasupra pătului Nadiei, șopotește, scrișnesc în întuneric flacoanele cu medicamente, licăresc undele de cristal, se apropie din nou de Nadia, tot șopotește, șopotește. Ba pare că se roagă, ba pare că citește versuri. Dimineața vine Nikolai Ivanovici: cenușiu, tras la față. După ce-și scoate paltonul, începînd să fumeze încă din hol, spune iritat: „Nu dejunez și nici ceai nu vreau“. Stăpîna casei îl întreabă pe Nikolai Ivanovici ceva și țipă deodată înspăimîntător; nu mai vine prietena roșcată din copilărie, nici ea nu o mai caută la telefon.

Odată, Nikolai Ivanovici s-a apropiat de Nadia și a zîmbit, dar fetița l-a privit în ochi și a început să țipe.

— E bolnavă? întrebă el.

— S-a speriat, zise Marfa Dementievna.

— De ce?

— Parcă mult îi trebuie? Doar e copil.

Cînd dădaca și Nadiușa se întorceau de la plimbare, agentul de pază se uita la fețișoara Nadiușei, iar Marfa Dementievna se străduia ca fetița să nu-i vadă privirea tăioasă, ca o gheară murdară și însîngerată de uliu.

Probabil că ea era singura ființă de pe lume care simțea milă pentru Nikolai Ivanovici, pînă și soția lui se temea

acum de el. Marfa Dementievna a observat teama ei, cînd se auzea zgomotul mașinii și Nikolai Ivanovici, cu fața cenușie și palidă, trecea în biroul lui însoțit de două-trei persoane tot cu fețe cenușii și palide.

Dar Marfa Dementievna își amintea de marele stăpîn, de tovarășul Stalin, cel liniștit și ciupit de vărsat, și îl deplîngea pe Nikolai Ivanovici. Ochii lui i se păreau jalnici și pierduți.

Părea că ea nu știa că privirea lui Ejov a încremenit de groază întreaga Rusie.

Zi și noapte se desfășurau interogatorii la închisoarea interioară, la Lefortovo, la Butîrskaaia, zi și noapte plecau garnituri de tren la Komi, la Kolîma, la Norilsk, la Magadan, în golful Nagaevo. În zori, camioane acoperite cărau cadavrele celor împușcați în subteranele închisorilor.

Bănuia oare Marfa Dementievna că soarta cumplită a tînărului referent de la ambasada din Londra și a dragălașei lui soții, care nu și-a putut alăpta fiica și care nu a încheiat conservatorul la clasa de canto, a fost hotărîtă de o semnătură, pusă pe o listă lungă de nume, a stăpînului ei, muncitorul Nikolai Ivanovici din Petersburg? Dar el semna mereu, cu zecile, lungi liste de dușmani ai poporului, iar fumul negru ieșea din burlanele crematoriului de la Moscova.

3

Odată Marfa Dementievna a auzit cum bucătăreasa, care trăgea din țigară, a zis în șoaptă în urma stăpînei casei:

— Ai domnit destul.

Pesemne că bucătăreasa știa deja ceea ce dădaca nu aflase. În ultimele zile Marfa Dementievna remarcase liniștea care se instaurase în casă. Nu suna telefonul. Nu veneau musafiri. Dimineața Nikolai Ivanovici nu-și

mai chema locțiitorii, secretarii, ajutoarele, aghiotanții, oamenii de legătură. Stăpîna casei nu se mai ducea la lucru, stătea culcată pe canapea, citea o carte căscînd, cădea pe gînduri, surîdea, umbla noaptea pe tăcute prin camere.

Numai Nadiușa făcea zgomot în casă: plîngea, rîdea, zdrăngănea jucăriile.

Într-o dimineată, la stăpîna casei a venit o bătrînă. În cameră era liniște de parcă stăpîna casei și musafira stăteau în tăcere.

Bucătăreasa s-a apropiat de ușă și a tras cu urechea.

Pe urmă stăpîna casei și bătrîna au trecut pe la Nadia. Băbuța avea haine cîrpite și răscîrpite și era atît de sfioasă, de parcă se temea să vorbească, ba și să privească în jur.

— Marfa Dementievna, faceți cunoștință, mama mea, a spus stăpîna casei.

Iar peste trei zile, stăpîna i-a spus Marfei Dementievna că se va interna pentru o operație la spitalul din Kremlin. Vorbea repezit, tare, cu un glas cumva fals. Cînd și-a luat rămas-bun, s-a uitat absentă la Nadiușa, a sărutat-o scurt. După ce a ajuns la ușă, s-a uitat înspre bucătărie, a îmbrățișat-o pe Marfa Dementievna și i-a șoptit la ureche:

— Dădacă, ține minte, dacă se întîmplă ceva cu mine, ea numai pe dumneata te are, pe nimeni altcineva pe lume.

Fetița, parcă înțelegînd că este vorba despre ea, stătea cuminte pe scăunel și se uita atent.

Soțul nu a condus-o pe stăpînă la spital, au venit după ea unul dintre ajutoare, un general grăsuliu cu un buchet de trandafiri roșii, și gardianul personal al lui Nikolai Ivanovici.

Iar Nikolai Ivanovici s-a întors de la lucru de-abia dimineată și nu a trecut pe la Nadia. A scris, a fumat în birou în timp ce a chemat mașina și iarăși a plecat.

După această zi, evenimentele ce au cutremurat și apoi au distrus viața casei au fost foarte multe și s-au amestecat în memoria Marfei Dementievna.

A murit subit la spital mama Nadiușei, soția lui Nikolai Ivanovici Ejov.

Nu a fost o femeie rea, avea milă de fetiță, totuși era ciudată.

În acea zi Nikolai Ivanovici a venit acasă foarte devreme.

I-a cerut Marfei Dementievna s-o aducă pe Nadia la el în birou. Tatăl și fiica i-au dat ceai porcușorului de plastic, au pregătit de culcare păpușa și ursulețul. Apoi Ejov a umblat prin birou pînă dimineața.

Iar curînd după aceea Nikolai Ivanovici Ejov, omul mărunțel cu ochi verzi-cenușii, nu s-a mai întors acasă.

Bucătăreasa s-a instalat în patul stăpînei răposate, vorbea mult la telefon din biroul lui Nikolai Ivanovici, îi fuma țigările.

Au venit civili și oameni în uniformă, au umblau prin camere în mantale și paltoane, călcînd cu cizmele și galoșii murdari pe covoare, pe culoarul luminat ce ducea la odăița fetiței orfane.

Noaptea, Marfa Dementievna a stat lîngă fetița care dormea, uitîndu-se stăruitor la ea. A hotărît să o ducă pe Nadia în sat și își imagina cum de la Eleț vor merge acasă cu o căruță, cum le va întîmpina fratele ei și cum Nadia va striga de bucurie cînd va vedea gîștele, vițelul, cocoșul.

— Am s-o hrănesc, am s-o învăț carte, se gîndi Marfa Dementievna, iar sentimentul matern îi umplea de lumină sufletul feciorelnic.

Militarii au făcut zgomot toată noaptea – scoteau din dulapuri cărți, lenjerie, vesela. Se făcea perchiziție.

Și nou-veniții aveau ochii încordați, ca de nebun, ochi cu care Marfa Dementievna se obișnuise în vremea din urmă.

Doar Nadiușa, după ce se trezi și făcu treaba mică, căska liniștită, iar Stalin, fără nici un fel de interes și mijind ochii, se uita din portret la ceea ce trebuia să se facă și s-a făcut.

Dimineața a venit un individ roșu la față și gras, pe care bucătăreasa l-a numit maior. A mers direct în camera copilului, unde Nadia într-un șorțuleț brodat cu un cocoș roșu mânca serios, fără să se grăbească, cașa de ovăz, și a ordonat:

— Îmbrăcați fetița mai gros, adunați-i lucrurile.

Învingându-și tulburarea, Marfa Dementievna a întrebat încet:

— Unde-o duceți, de ce?

— O ducem la casa de copii. Iar dumneata pregătește-te, vei primi salariul calculat, un bilet și o să mergi înapoi în sat.

— Dar mama unde-i? întrebă brusc Nadia, oprindu-se din mânca și împingînd la o parte farfuriuța cu dungulițe albastre.

Nimeni nu-i răspunse, nici Marfa Dementievna, nici maiorul.

4

În căminul muncitoarelor de la fabrica de radioreceptoare, în camere, în spațiile de folosință comună se păstra o curățenie model, paturile fetelor aveau cearșafuri scrobite, la fel și fețele de pernă, iar la ferestre erau perdele de dantelă cumpărate de la depozit.

Pe noptierele de la multe paturi stăteau vase cu frumoase flori artificiale: trandafiri, lalele și maci.

Serile, muncitoarele citeau reviste și cărți la „colțul roșu“, veneau la cercul de dans sau la cor, vizionau filme și spectacole de amatori la Palatul Culturii. Unele fete participau la cursurile de seară de croit și cusut sau la cursurile de pregătire pentru institut, altele urmau la seral secția de electromecanică a școlii tehnice.

Rareori muncitoarele petreceau concediul în oraș. Comitetul sindical de la uzină le dădea celor care se evidențiau

în muncă bilete gratis la casele de odihnă sindicale, multe plecau în timpul concediului la rude la țară.

Se zicea că în casele de odihnă unele fete își permit tot felul de lucruri, se plimbă noaptea, nu mai dau ascultare dispozițiilor, și că în camerele băieților se bea, nu se respectă timpul de odihnă de după masă, se joacă cărți. Se povestea că niște băieți de la uzina mecanică aflați la odihnă au pătruns prin efracție într-un chioșc, au scos afară o ladă de bere – șase jumătăți de litru – și au băut-o pe toată în camera pentru muzică. L-au înjurat golănește pe medicul-șef, care a venit în grabă la gălăgie. Toți au fost dați afară înainte de termen din casa de odihnă, a fost informat comitetul de partid al uzinei. Iar la trei dintre ei, celor cu inițiativa spargerii chioșcului, miliția le-a făcut dosar și după aceea au lucrat două luni fără salariu la locul de muncă.

Nu s-a petrecut niciodată așa ceva în căminul fabricii de radioreceptoare.

Comandanta căminului, Uliana Petrovna, se evidenția prin severitate. Odată o fată a adus în cameră un prieten și l-a lăsat să doarmă acolo, cu acordul celorlalte locatаре. Uliana Petrovna a făcut-o de rîs pe acea fată, care în douăzeci și patru de ore a fost dată afară din cămin.

Însă Uliana Petrovna nu era numai severă, știa să manifeste și căldură sufletească. Te puteai sfătui cu ea precum cu un prieten, cu o rudă apropiată, era sociabilă, o persoană încercată, care a fost aleasă de mai multe ori deputat al Sovietului raional. În timpul ei, în cămin nu a existat beție, desfrîu sau armonică noaptea.

Muncitoare-montatoare Nadia Ejova îi plăcea foarte mult căminul-model, după moravurile crude și primitive de la casa de copii.

Anii petrecuți în casele de copii au fost cei mai grei din viața ei. Trăise foarte greu în timpul războiului la casa de copii din Penza. Chiar și copiii cei mai nealintați mînceau cu neplăcere zeama cu făină de porumb stricată,

care se dădea la prînz și seara. Lenjeria de pat și de corp se schimba rar, fiindcă nu era suficientă, iar spălatul era o problemă din cauza lipsei lemnului și a săpunului. Prin hotărîrea sovietului orașenesc, copiii din amplasament trebuiau să facă baie de două ori pe lună, dar hotărîrea nu era respectată fiindcă la cele două băi orașenești veneau mereu militarii din unitățile de rezervă, iar la baia cea veche, situată dincolo de gară, stăteau la rînd dis-de-dimineață persoane tăcute și puse pe harță. Și nici nu era vreo mare bucurie să te speli acolo! În baie sufla un vîntușor rece, lemnele erau ude și scoteau mai mult fum decît căldură, iar apa era trezită.

La Penza, Nadiei i-a fost frig tot timpul: noaptea în dormitor, în clasa unde croiau cămași pentru front și se făceau lecțiile, chiar și la bucătărie, cînd o ajuta uneori pe bucătăreasă să aleagă viermii din făina de porumb. La fel de grele ca frigul și foamea erau grosolănia educatorilor, răutatea copiilor, hoția care domnea în dormitoare. Dacă erai o clipă neatent, dispăreau rația de pîine, creioanele, chiloții, casîncile. O fetiță care a primit un pachet, l-a închis în noptieră și a mers la lecție, dar cînd s-a întors, deși lăcățelul părea neatins, dispăruse pachetul din noptieră.

Unii băiețași furau din buzunare în alimentare și în stațiile de autobuz, iar un băiat pe nume Jenia Pankratov a luat parte la un atac armat asupra unui încasator.

Desigur, după război viața în casa de copii a devenit mai ușoară, dar cînd Nadia a absolvit șapte clase și comisia a trimis-o la fabrică, i s-a părut că a nimerit în rai.

Chiar Nadia se mira acum de faptul că, în loc să se bucure, atunci a plîns toată noaptea, aflînd de trimiterea la fabrică. O descumpănise profesoara de muzică. „Cu glasul tău ajungi și la conservator, și la teatru“, i-a spus ea. La început, într-adevăr, comisia de repartizare intenționa să o trimită pe Nadia la școala medie de muzică, dar a venit pe neașteptate o clarificare de la centru, după care Nadiei i s-a dat mandat pentru fabrică.

Plîngînd în ultima ei noapte la casa de copii, Nadia se considera cea mai nefericită dintre fetele de acolo. Nu fusese niciodată la o casă de copii din Moscova sau Petersburg – de la recepție era trimisă în cele mai depărtate locuri. Multe fete primeau pachete și scrisori de la rude. Dar Nadia n-a primit în toată viața ei nici o scrisoare, nimeni și niciodată nu-i trimisese mere sau fursecuri.

Poate că de aceea a devenit tăcută, iar copiii o porecliseră „muta“.

Serviciul ei era frumos, curat, relativ ușor, primea un salariu destul de mare; comitetul comsomolului i-a promis că o va trimite la cursuri de maiștri. Avea un palton bun de iarnă, câteva rochii frumoase, o rochie din crep satin fiind făcută cu comandă la casa de modă. I-a dat dispoziție de confecționare Uliana Petrovna. Fetele din secție și din cămin o respectau, o considerau o persoană independentă. Mergea la film și la dans, la club, alături de fetele din cămin. Îi plăcea un băiat – Mișa –, dansa cu plăcere cu el. Fiind și el la fel de retras ca ea, cînd o conducea după dans, mergeau de obicei în tăcere pînă la cămin. El locuia departe, dincolo de stația de mărfuri, și lucra la depou ca maistru la vagoane.

Despre ceea ce se întîmplase cîndva, ea aproape că nu-și mai amintea. I se părea că automobilul negru, strălucitor, răzoarele somptuoase de flori de la vilă, plimbările cu dădaca pe dealul de la Kremlin, chipul duios și confuz al mamei, rîsetele și glasurile musafirilor tatei, toate acestea nu trăiau în memorie ele însele, ci erau doar amintirea unei amintiri și mai depărtate, parcă un ecou ce răsună de mai multe ori, stingîndu-se în ceață.

Anul acesta a fost deosebit de bun pentru Nadia Ejova.

A intrat la seral, la școala medie de electromecanică, a fost premiată pentru depășirea planului cu un salariu pe o lună și jumătate. Șeful de la serviciul vagoane i-a făgăduit lui Mișa să-i dea un spațiu locativ în clădirea

ce se construia, a Ministerului Căilor de Comunicații. Iar ei au hotărât să se căsătorească. Nadia își dorea foarte mult un copil, se bucura la gândul că va deveni mamă.

Odată, cu câteva zile înainte de concediu și de plecarea la casa de odihnă, Nadia a avut un vis. O femeie, dar nu mama, ci o altă persoană, ține în brațe un copil, care era ba Nadia, ba altcineva, și încearcă să îl ferească de vînt, iar în jur este zgomot, se aude plescăitul apei, soarele licărește pe valuri și dispare imediat după niște nori, care fug foarte jos. Încoace și încolo, păsări albe zboară și țipă pătrunzător cu glasuri de pisică.

Toată ziua, la secție, la cantina fabricii și la comitetul sindical, unde și-a făcut formele pentru plecare, Nadia și-a amintit fața tristă a femeii care strîngea copilul la piept și a înțeles deodată de ce a avut acest vis.

Cîndva, la casa de copii din Penza, directoarea i-a dus pe copii la un film în care apărea călătoria pe mare a unei tinere mame; filmul, aproape uitat, a intrat în visul ei anume chiar atunci cînd ea se gîndea mult la maternitatea care o așteaptă.

1960

Cîinele

1

Copilăria ei a fost fără adăpost și înfometată, dar perioada aceasta rămîne timpul cel mai fericit al vieții. Peste măsură de frumoasă i-a fost prima primăvară, zilele lui mai în afara orașului. Mirosul de pămînt și de iarbă fragedă îi umplea sufletul de fericire. Senzația de bucurie era pătrunzătoare, de-a dreptul insuportabilă, cîteodată nici nu voia să mănînce de fericire. Întreaga zi avea în cap și în ochi o pîclă caldă și verde. Se lăsa pe labele dinainte în fața unei flori de păpădie și lătra sacadat cu glas copilăresc, supărată și fericită, invitînd floarea să ia parte la fuga ei, supărîndu-se, rîzînd de ea, mirîndu-se de nemișcarea piciorușului ei verde.

Pe urmă, dintr-odată, începea să scurme frenetic o groapă. Bulgării de pămînt zburau pe sub burtica ei, lăbuțele bălțate, negre-rozalii i se făceau fierbinți, le înfierbînta pămîntul pietros. Botîșorul îi devenea preocupat, de parcă săpa un refugiu ca să-și salveze viața, nu ca să se joace.

Era hrănită de un pîntece roz cu labe groase, însă în tot acel timp minunat mîncea puțin. Cu toate acestea, părea că se îngroșa de fericire, de bucuria de a fi vie.

Pe urmă au trecut zilele ușoare ale copilăriei. Lumea s-a umplut de octombrie și noiembrie, de dușmănie și nepăsare, de ploaie de gheață amestecată cu zăpadă, de noroi, de resturi de mîncare grețose, vomitive, care îl dezgustau și pe un cîine înfometat.

Se întîmplau totuși chiar și în viața ei orfană lucruri bune: o privire omenească miloasă, o noapte petrecută

lîngă o țeavă caldă, un os dulce. Au existat în viața ei de cîine patimă, iubire cîinească, a existat lumina maternității.

Era un cîine de curte, fără origine nobilă, mic și cu picioare strîmbe. A depășit cu succes vrăjmășiile vieții, pentru că iubea viața și era foarte inteligentă. Cățelușa cu capul bombat știa unde se ascunde nenorocirea, știa că moartea nu face zgomot, nu ridică mîna pentru a ataca, nu lovește cu pietre ori cu cizma, ci întinde o bucată de pîine și se apropie zîmbind lingușitor, ținînd la spate plasa din pînză de sac.

Cunoștea puterea ucigătoare a camioanelor și automobilelor, știa exact diferența lor de viteză, avea răbdare să aștepte fluxul rutier și să alerge năvalnic pe lîngă mașinile oprite la semafor. Știa puterea liniei drepte a trenurilor, care ucide totul în cale, și neputința, incapacitatea acestor trenuri de a doborî un șoarece aflat la jumătate de metru de șină. Distingea vuietul, şuieratul, bubuitul avioanelor cu elice și cu reacție, huruitul elicopterelor. Cunoștea mirosul conductelor de gaz, știa să afle căldura care venea de la țevile ascunse în pămînt ale centralelor termice. Cunoștea ritmul de lucru al transportului auto care deservea conductele de gunoi, cunoștea metodele de a pătrunde în containere și în lăzi de gunoi, deosebea într-o clipă învelișul de celofan al semifabricatelor din carne de învelitoarea cerată pentru înghețată, cod sau rechin.

Cablul negru electric ce se tîra pe sub pămînt o înspăimînta mai ceva ca o viperă, căci odată a atins cu laba udă un astfel de fir fără izolație.

De bună seamă că volumul experienței tehnice a acestei cățelușe era mai mare decît cel al oamenilor inteligenți care au trăit cu două-trei secole înaintea ei.

Era inteligentă, dar, mai mult de-atît, era și învățată. Dacă nu ar fi acumulat experiența corespunzătoare tehnicii mijlocului de secol XX, ar fi pierit. Căci cîinii de la

țară, rătăciți întâmplător prin oraș, piereau curînd, supra-viețuind pe străzile orașului ore numărate.

Însă pentru lupta ei, experiența tehnică și cunoștințele reprezentau puțin. Era nevoie de înțelegerea esenței vieții, de înțelepciune a vieții.

Cățelușa fără nume știa că baza existenței sale stă în schimbarea permanentă, în vagabondaj.

Uneori cîte un om bun la inimă îi arăta milă bieteii patrupede, o hrănea, îi aranja un adăpost pentru noapte pe scara din dos. Trădarea vagabondajului o ducea la pieire. Dacă devenea sedentară, pribeaga se lega de o singură inimă de om bună și de o sută rele. Iar curînd apărea moartea cu mișcări lingușitoare, ținînd într-o mînă bucata de pîine și în cealaltă plasa din pînză de sac. O sută de inimi rele sînt mai tari decît una singură bună.

Oamenii socoteau că un cîine vagabond nu este capabil de atașament, că vagabondajul a pervertit-o.

Oamenii greșeau. Viața grea nu l-a înrăit pe cîinele vagabond. Doar că de binele ce sălășluia în el nu avea nevoie nimeni.

2

Au prins-o într-o noapte, cînd dormea. N-au omorît-o, au trimis-o la un institut. Au scăldat-o într-o soluție caldă și urît mirositoare, și puricii au încetat să o mai chinuie. Cîteva zile și-a dus zilele la subsol, într-o cușcă. I-au dat mîncare destulă, dar nu a vrut să mănînce. O chinuia clipă de clipă presentimentul morții, suferea că nu este liberă. Numai aici, în cușca avînd așternut moale și mîncare gustoasă într-o farfuriuță curată, și-a dat seama de fericirea vieții slobode.

O enerva lătratul prostesc al vecinilor. Au examinat-o îndelung oameni în halate albe. Unul dintre ei, cu ochi deschiși la culoare, slab, a ciupit-o de nas și a mîngîiat-o

cu degetele pe cap; curînd au mutat-o într-o încăpere liniștită.

Urma să cunoască cel mai ridicat domeniu al tehnicii secolului al XX-lea, drept care au început să o pregătească pentru o cauză măreață.

A primit numele de Tărcata.

Probabil nici împărații și prim-miniștrii bolnavi nu făceau atîtea analize. Alexei Gheorghievici, omul slab cu ochii luminoși, a aflat tot ce se poate cunoaște despre inima, plămîinii, ficatul, despre traiectul gazelor, componentele sîngelui Tărcatei, despre reacțiile nervoase și sucurile ei gastrice.

Cățelușa a înțeles că nu femeile de serviciu și laborantele, nu generalii cu ordine și medalii sînt stăpîinii vieții, ai morții, ai libertății și ai chinurilor ei de pe urmă. A înțeles-o, și inima ei și-a îndreptat iubirea nețărmurită către Alexei Gheorghievici, iar toată grozăvia trecutului și prezentului ei nu a putut s-o îndîrjească împotriva lui.

A înțeles că injecțiile, punctiile, călătoriile în centrifuge și vibrocamere, care-i dădeau dureri de cap și-i produceau greață, chinuitoarea senzație de imponderabilitate care i se infiltra brusc în cap, în labelle din față, în coadă, în piept, în labelle din spate – toate veneau de la Alexei Gheorghievici, stăpînul.

Rațiunea ei practică se dovedea neputincioasă. Îl aștepta pe stăpînul sortit ei, suferea cînd el nu era, se bucura la auzul pașilor lui, iar cînd pleca seara, ochii ei castanii păreau umeziți de lacrimi.

După antrenamentul ei de dimineață, foarte greu, Alexei Gheorghievici mergea de obicei la vivariu. Cu limba scoasă, Tărcata sufla din greu punînd botul pe labe și se uita la el cu priviri scurte.

Într-un mod ciudat, de neînțeles, omul care devenise stăpînul vieții și soartei ei îi trezea un sentiment de adorație, senzația pîclei verzui de primăvară. Privea la cel care a osîndit-o la statul în cușcă și la suferințe, dar în inima ei sălășluia speranța.

Alexei Gheorghievici nu a observat imediat că nu are doar un interes de serviciu pentru Tărcata și că ea îi trezește mila, o durere în inimă.

Uitîndu-se odată la cîinele pentru experimente, s-a gîndit că atașamentul obișnuit la mii și mii de îngrijitori de păsări sau de porci față de animalele pe care le pregătesc pentru a fi ucise este absurd, smintit. Și la fel de smintiți și absurzi erau acești ochi de cîine plini de bună-tate, nasul umed care se lipește încrezător de mîna uci-gașului.

Zilele treceau, se apropia momentul acțiunii pentru care o pregăteau pe Tărcata. Experimentele cu ea se făceau într-o cabină-container; călătoria patrupedului în spații îndepărtate preceda zborul îndelungat și îndepărtat al omului.

Alexei Gheorghievici se bucura de o antipatie amicală din partea subordonaților săi. Unii cercetători se cam temeau de el: era violent, lua măsuri disciplinare drastice față de lucrătorii din laborator. Conducerea nu-l avea la inimă din cauza înclinației lui pentru acuzații și pentru caracterul ranchiunos.

Nici acasă nu era un om ușor de suportat. Deseori îl durea capul și atunci cel mai mic zgomot îl irita. Din cauza problemelor cu aciditatea suferea de arsuri și i se părea că nu este hrănit așa cum trebuie, că soția lui nu este atentă cu el și că le ajută în secret față de el pe nenumăratele ei rude.

Nici cu prietenii nu avea relații ușoare: se aprindea repede deseori, își bănuia apropiatii de indiferență și invidie. Cînd se certa cu unul dintre ei, suferea, apoi încerca să se împace, explica pînă la extenuare întortocherile relației.

Dar și față de sine Alexei Gheorghievici se purta cu neîncredere și prea puțină considerație. Uneori bombănea acru: „Oh, m-am săturat de toți, dar mai întîi și mai întîi de mine însumi“.

Cățelușa cu picioare strîmbe nu lua parte la intrigile de serviciu, nu-i ignora sănătatea, nu manifesta invidie.

Asemenea lui Hristos, ea îi plătea cu bine pentru rău, cu dragoste pentru suferința pe care el i-o aducea.

El examina electrocardiogramele, datele despre tensiunea arterială și reflexe, iar ochii castanii ai câinelui îl fixau cu devotament. Odată el a început să-i explice cu glas tare că asemenea antrenamente fac și oamenii, că nici lor nu le este ușor; firește, riscul care stă în fața ei este mai mare decât riscul de care se lovește omul, însă situația ei nu se compară cu situația câinelui Laika, a cărui moarte a fost decisă dinainte.

Iar odată i-a spus Tărcatei că ea este prima de pe globul pământesc care va vedea profunzimea cosmică reală. Pe ea a căzut acest destin minunat! Să pătrundă adânc în spațiul universal, să devină primul mesager al rațiunii libere în Univers.

Cîinele, i se părea, îl înțelegea.

Cățelușa era foarte deșteaptă, firește, în felul ei cînesc. Laborantele glumeau: „Tărcata noastră a absolvit școala medie tehnică“. Se simțea bine cu aparatura științifică. Părea că înțelege principiile echipamentelor și, drept urmare, se orienta ușor în lumea clemelor, a bridelor, a ecranelor, a lămpilor electronice, a dispozitivelor automate de alimentare.

Alexei Gheorghievici se pricepea ca nimeni altul să absoarbă, să stoarcă tabloul integral al activității organismului care zboară la mii de kilometri de laboratoarele terestre în vacuumul spațial. El era unul din fondatorii noii științe – biologia cosmică. Totuși, de data asta nu-l pasiona complexitatea problemei. În privința Tărcatei lucrurile nu se petreceau ca de obicei.

Se uita atent în ochii cățelușei. Acești ochi blânzi de cîine, nu ochii lui Nils Bohr, vor vedea primii spațiul universal, nelimitat de orizontul terestru. Spațiul în care nu există vînturi, ci doar puterea de atracție, spațiul în care nu există nori, rîndunele, ploi, spațiul fotonilor și al undelor electromagnetice.

Și lui Alexei Gheorghievici i se părea că ochii Tărcatei vor spune ce au văzut. El îi va citi, va înțelege misterul din cardiograma ei, cardiograma secretă a Creației.

Cățelușa, se pare, simțea din instinct că omul o iniția în cel mai mare lucru petrecut pe pământ în toate timpurile istoriei și îi oferea o înțietate măreață.

Șefii și subalternii lui Alexei Gheorghievici, cei de acasă și prietenii observau schimbări ciudate la el. Nu fusese niciodată atât de conciliant, de blînd, de melancolic.

Noul experiment va fi unul special. Diferența față de precedentele nu constă doar în faptul că nava cosmică va sfida orbita pămînteană, se va infiltra adînc în spațiu, se va depărta de Pămînt la sute de mii de kilometri.

Principalul lucru în noul experiment va fi că un animal va invadea cosmosul cu psihicul său. Nu! Invers! Cosmosul va invadea psihicul unei ființe vii. Aici nu mai este vorba nici de suprasarcină, nici de vibrații, nici de senzația de imponderabilitate.

În fața acestor ochi, rectitudinea terestră va începe să se curbeze, ochii animalului vor confirma previziunea lui Copernic. Globul! Geoidul! Și mai departe, mai departe... Soarele întinerit, lăsînd la o parte două miliarde de ani, se va înălța din neagra nemărginire în fața ochilor unei cățelușe cu picioarele strîmbe. Într-o flacăra oranj, liliachie, violet se va depărta orizontul terestru. Minunatul glob cu zăpezi și nisipuri fierbinți, plin de agitația vieții, nu numai că va aluneca de sub picioarele ei, dar se va și șterge din senzația vitală a animalului. Atunci stelele vor căpăta corporalitate, se vor acoperi cu carne termoneucleară, cu substanță care arde și luminează.

În psihicul ființei vii va pătrunde adînc un spațiu neacoperit de căldura pămîntească, de blîndețea norilor cumulus, de puterea reavănă a flogisticului¹. Pentru prima

---

1. Substanță inexistentă, închipuită de alchimiști, care ar determina arderea.

dată niște ochi vii vor vedea abisul vid, spațiul lui Kant, spațiul lui Einstein, spațiul filosofilor, al astronomilor și matematicienilor. Îl vor vedea nu în speculație, nu în formulă, ci așa cum este el, fără munți și arbori, fără clădiri cu multe etaje și izbe țărănești.

Cei din anturajul lui Alexei Gheorghievici nu înțelegeau ce se petrece cu el.

El avea impresia că deschide o nouă cunoaștere peste ceea ce ia naștere prin ecuațiile diferențiale și indicii aparaturii. Noua cunoaștere mergea de la suflet către suflet, de la ochi vii către ochi vii. Iar tot ceea ce îl agita, îl supăra, îi provoca suspiciune și mînie a încetat să mai aibă sens.

I se părea că o nouă calitate se pregătea să intre în viața ființelor pămîntești, să o îmbogățească și s-o înalțe. În acest nou era iertarea și justificarea lui Alexei Gheorghievici.

3

Și, iată, zborul s-a produs.

Animalul a plecat în spațiu. Iluminatoarele și ecranele erau instalate în așa fel încît animalul, oriunde ar fi întors capul, vedea doar spațiul și pierdea senzația acomodării cu terestrul. Universul invadea creierul cățelușei.

Alexei Gheorghievici era convins că legătura lui cu Tărcata nu se întrerupe. Păstra senzația ei și atunci cînd nava era la o depărtare de Pămînt de o sută de mii de kilometri. Și nu era vorba aici de telemetrie ori radioautomatică, ce înregistrau accelerarea nebună a pulsului Tărcatei, oscilațiile tensiunii ei arteriale.

Într-o dimineață, laborantul Apresian i-a raportat lui Alexei Gheorghievici:

— A urlat, a urlat mult timp! După care Apresian a adăugat încet: Ce sinistru, în Univers urlă un cîine singur.

Aparatele funcționau cu precizie perfectă, de-a dreptul fantastică. Un fir de nisip plecat în spațiu își găsea drumul către firul de nisip-Pământ, care îl zămislise. Dispozitivele de frână au funcționat impecabil, containerul a aterizat pe punctul prevăzut de pe suprafața Pământului.

Laborantul Apresian i-a zis zîmbind lui Alexei Gheorghievici:

— Șocurile anumitor elemente cosmice vor restructura genele Tărcatei, iar puii ei vor avea aptitudini remarcabile în domeniul algebrei superioare și în muzica simfonică. Nepoții Tărcatei noastre vor fi dulăi care vor crea sonate la fel ca cele beethoveniene, vor construi aparatură cibernetică, vor fi noii Fauști.

Alexei Gheorghievici nu răspunse nimic la gluma lui Apresian.

Merse chiar el la locul de aterizare a containerului cosmic. Trebuia să fie primul care o vede pe Tărcata. Adjuncții și ajutoarele lui nu-l puteau înlocui de data aceasta.

Cățelușa i-a ieșit înainte, fițîind sfios din coadă.

Mult timp nu i-a putut vedea ochii care au absorbit în sine Creația. Cîinele îi lungea mîna în semn de supunere, în semn de renunțare eternă la viața de pribeagă liberă, în semn de împăcare cu tot ce este și va fi.

În sfîrșit, i-a văzut ochii – întunecații, impenetrabilii ochi ai unei biete ființe cu rațiunea tulbure și cu o inimă supusă și iubitoare.

1960-1961

Drumul

Războiul a atins toate viețuitoarele din Peninsula Apenină.

Tînărul catîr Giu, care slujea în convoiul unui regiment de artilerie, a simțit imediat, la 22 iunie 1941, o mulțime de schimbări, dar, firește, n-a știut că Führer-ul l-a convins pe Duce să intre în războiul împotriva Uniunii Sovietice.

Oamenii s-ar minuna aflînd cît de multe a observat catîrul în ziua începerii războiului din Răsărit: radioul auzindu-se neînterupt, muzica, porțile larg deschise ale grajdului, mulțimea de femei cu copii de lîngă cazarmă, steagurile de deasupra unității militare, mirosul de vin de la cei care nu miroseau mai înainte a vin și mîinile tremurătoare ale căruțașului Nicollo, cînd l-a scos pe Giu din boxă și i-a pus truparul.

Căruțașul nu ținea la Giu, îl înhăma în partea stîngă, ca să-i fie mai convenabil să-i dea bice catîrului cu mîna dreaptă. Și îl biciuia pe Giu pe burtă, nu pe crupa cu piele groasă, iar mîna lui Nicollo era grea, cafenie, cu unghii strîmbe – mîna de țăran.

Giu era nepăsător față de perechea lui, un animal mare, puternic, harnic și posac; pe piept și pe șale avea pielea roasă de la ham și de la ștreanguri, iar locurile cenușii, pleșuve aveau strălucirea uleioasă a grafitului.

Ochii animalului cu care făcea pereche erau acoperiți cu un văl albăstriu, iar căpățîna cu dinți galbeni, măcinați păstra o expresie nepăsătoare, somnolentă și la urcatul pe munte pe asfaltul înmuiat de arșiță, și în timpul popasului la umbra arborilor. Stă la trecătoarea dinspre vale,

în fața lui se întind grădinile și viile înconjugate de panglica sură de asfalt, licărește marea în depărtare, în aer e miros de flori, de iod marin, de răcoare montană și în același timp și de praf fierbinte și uscat de pe drum – ochii perechii sînt abulici, nările nu freamătă, de pe buza de jos puțin lăsată atîrnă bale lungi, străvezii, arareori urechea abia i se mișcă: aude pașii căruțașului Nicollo. Iar cînd la tragerile de instrucție s-a folosit tunul, bătrînul catîr nici măcar nu și-a ciulit urechile, parcă dormea.

Odată Giu a încercat să-l împingă în glumă pe partenerul său bătrîn, dar acesta liniștit, fără răutate, a zvîrlit cu copitele și s-a întors cu spatele; uneori Giu înceta să mai tragă ștreangurile, se uita pieziș la perechea lui, dar acesta nu rînjea, nu-și ridica urechile, ci trăgea înainte: fornăia și dădea repede-repede din cap.

Amîndoi au încetat să se mai observe unul pe altul, deși de dimineată pînă noaptea trăgeau căruța plină de lăzi cu proiectile, beau din aceeași găleată, iar Giu auzea în boxa vecină noaptea cum bătrînul catîr suflă greu.

Căruțașul, scopul lui, puterea, biciul lui, cizmele, glasul răgușit nu-l făceau pe Giu să se simtă înrobît.

La dreapta pășea perechea, în spate zdroncănea căruța și căruțașul arunca sudălmii cînd și cînd, iar în față se așternea drumul. Căruțașul este o parte a căruței, i se năzărea uneori; alteori i se părea altfel: căruțașul e temelia, iar căruța este pe lîngă el. Biciul? Și ce dacă? Și muștele mîncau urechile pînă la sînge, dar muștele erau muște. Așa și biciul. Așa și căruțașul.

Cînd Giu a început să meargă în ham, era mînios în ascuns pe prostia asfaltului fără capăt. Nu putea să mănînce, să bea, iar pe amîndouă părțile asfaltului era belșug de frunze și de iarbă, iazurile și bălțile erau pline de apă.

Asfaltul i se părea cel mai mare dușman, dar a trecut ceva timp și lui Giu i-au devenit mai nesuferite greutatea căruței, hățurile și glasul căruțașului.

Atunci Giu s-a împăcat cu drumul. I se părea că îl eliberează de căruță și de căruțaș. Drumul ducea la munte, șerpuia printre portocali, căruța duruia neîncetat și monoton în spatele lui, iar hamul de piele îl apăsa pe coaste.

Munca stupidă, impusă din afară, îl făcea să vrea să dea cu copitele în căruță, să rupă ștreangurile cu dinții. Acum Giu nu mai aștepta nimic de la drum și nu mai voia să meargă pe el. În capul lui mare și pustiu apăreau imagini ale mirosului și gustului mîncării, vedenii cețoase care-l tulburau: ba mirosul iepelor, suculența mustoasă a frunzelor, căldura soarelui după noaptea rece, ba răcoarea după arșița siciliană...

Dimineața își băga cu greu capul în hamul pus de căruțaș, iar pieptul simțea de obicei răceala pielii lustruite. Făcea acum totul ca bătrînul său partener, fără să azvîrle din copite, fără să rînjească. Ștreangurile, căruța, drumul erau parte a vieții lui.

Totul a devenit obișnuit, întemeiat, s-a transformat în normalitatea vieții: munca, asfaltul, adăpatul, mirosul de unsoare de la roți, bubuitul tunurilor cu țevi lungi și urît mirositoare, degetele puțind a tabac și a piele ale căruțașului, căldarea de seară cu grăunțe, brațul de fin ghimpos...

Dar s-a întîmplat că monotonia s-a rupt. L-a apucat groaza cînd, înfășurat în frînghii, a fost transportat de o macara de pe mal pe un vapor. Își pierdea suflarea, pămîntul de lemn îi fugea de sub picioare și nu voia să mănînce. Apoi s-a făcut arșiță, mai mare decît aceea italiană, și i s-a pus pe cap un fel de pălărie de pai. Vedea povîrnișul pieptiș al drumurilor pietroase și roșiatice abisinieni, palmieri pînă la care nu putea ajunge cu buzele. Odată l-a mirat foarte mult o maimuță într-un copac și un șarpe mare l-a speriat pe drum. Casele erau bune de mîncat, uneori rupea din pereții de trestie și din acoperișurile de iarbă. Tunurile trăgeau des și focul ardea tot des. Cînd convoiul se oprea într-un ochi întunecat de pădure,

auzea în timpul nopții sunete urâte, foșnete, zgomote ce îi provocau spaima, iar Giu tremura, fornăia.

Pe urmă iarăși își pierdea suflarea și pământul de scînduri îi fugea de sub picioare, iar de jur-împrejur era un șes albăstrui. Și era absolut de neînțeles: deși s-a mișcat tare puțin, a apărut deodată un grajd, unde în boxa de alături perechea sufla greu noaptea.

Iar curînd, după o zi din care a reținut muzica și mîinile tremurătoare ale căruțașului, nu mai era grajdul – a apărut pământul de scînduri, boc, boc, boc, împingeri și scrișnete, apoi întunericul și strîmtoarea boxei scîrțîitoare s-au schimbat cu spațiul larg al unei cîmpii fără capăt.

Praful moale, cenușiu, de pe cîmpie nu era nici italian, nici african, iar pe drum treceau neîntrerupt înspre răsărit camioane, tractoare, tunuri cu țevi lungi și scurte, mergeau coloane de oameni pe jos.

Viața a devenit deosebit de grea, totul s-a preschimbat în mișcare – căruța era întotdeauna plină, perechea sufla greu, cu un zgomot ce-l învingea pe acela venit dinspre drumul cenușiu și prăfos.

Au început să cadă animalele înfrînte de imensitatea spațiului. Trupurile catîrilor tîrîte în afara drumului zăceau cu burțile umflate, cu picioarele rășchirate de atîta mers; oamenii erau complet indiferenți față de ei, iar semenii păreau că nici nu-și observă morții: dădeau din cap și trăgeau-trăgeau. Era însă doar o impresie: catîrii își vedeau morții.

Pe pământul neted creștea o mîncare minunată. Giu a gustat pentru prima dată o iarbă atît de fragedă și zemoasă. Pentru prima oară în viață a mîncat un fin atît de moale și parfumat. Și apa din această țară netedă era gustoasă și dulce, iar mlădițele succulente nu erau deloc amare.

Vîntul cald de pe cîmpie nu ardea, ca vînturile africane și siciliene, iar soarele încălzea pielea dulce și blînd. Nu semăna nici pe departe cu soarele necruțător al Africii.

Pînă și praful suriu, moale, ce se vîntura zi și noapte prin văzduh, părea mătăsos și duios în comparație cu praful roșu, întepător al deșertului.

Însă spațiul însuși al acestei cîmpii era neîndurător de crud, nu avea capăt. Oricît mergeau catîrii în trap ușor și ciulind din urechi, șesul era mai puternic decît ei. Înaintau catîrii în lumina soarelui, sub lumina lunii, dar șesul se lungea mereu. Animalele fugeau, bocăneau cu copitele asfaltul, treceau pe drumuri de țară pîrjolate, dar șesul se alungea, se alungea mereu. Nu avea sfîrșit nici sub soare, nici sub lună și stele. Din șes nu apăreau munți sau mare.

Giu nici n-a observat cînd vremea ploilor s-a instalat, treptat. Rîuri de ploi reci au transformat viața din obo-seală monotonă în suferință ascuțită ca un tăiș, în extenuare.

Tot ce ținea de viața catîrului a devenit o povară: pămîntul s-a făcut lipicios, clefăia, drumul s-a făcut foarte cleios. Drept urmare, s-a alungit, iar fiecare pas pe el însemna mai mulți pași. Iar căruța s-a făcut insuportabil de lenvoasă, parcă năvălaşă. Giu și perechea lui trăgeau după ei nu o căruță, ci mai multe. Acum căruțașul striga neînterupt, lovea dureros cu biciul și adesea părea că nu un singur căruțaș stă în căruță, ci mai mulți. Și bicele se înmulțeau, și toate erau rele, colțoase, reci și fierbinți totodată, șfichiuitoare, rupeau carnea.

Să tragi căruța pe asfalt era mai dulce ca iarba și finul, dar zile întregi picioarele nu atingeau asfaltul.

Catîrii au cunoscut însă frigul, tremuratul, cînd pielea se uda de ploaia mărunță de toamnă. Tușeau, se îmbolnăveau de plămîni. Tot mai des erau trași la marginea drumului cei pentru care drumul și mersul pe drum se terminaseră.

Șesul s-a lărgit și mai mult. Imensitatea lui se simțea acum nu numai cu ochii, ci cu toate cele patru picioare... Copitele intrau în pămîntul răzmuiat tot mai adînc,

bulgării lipicioși trăgeau picioarele în jos, iar șesul tot mai vast, mai larg și mai puternic se întindea, creștea, se îngreuna de ploaie.

În căpățîna mare a catîrului, în care s-au zămislit imaginile nedeslușite ale mirosurilor, ale formei și culorii, a luat naștere germenul unei cu totul alte noțiuni, create de filosofi și matematicieni – imaginea infinitului: a șesului rusesc cețos și a ploii reci de toamnă care cade neîntrerupt peste el.

Dar iată că în locul a ceea ce era întunecat, tulbure și greu s-a așezat o nouă imagine: albă, uscată, o pulbere care ardea nările și buzele. Iarna a înfulecat toamna, dar fără să aducă izbăvirea de greutate, ci o supragreutate. Un prădător crud și nesățios devora un alt prădător, mai puțin puternic...

De-a lungul drumului, alături de cadavre de catîri zăceau oameni morți. Gerul îi lăsase fără viață.

Munca peste puteri, neîntreruptă, frigul, pielea de pe piept roasă de ham pînă în carne, rănilor sîngerînde de pe greabăn, durerea din picioare, copitele rupte și fărîmate, urechile degerate, durerea din ochi, înțepăturile în burtă din cauza hranei înghețate și a apei sloi secătuiau treptat puterile trupului și sufletului lui Giu.

O lume colosală dădea năvală, neîndurător, asupra lui. Pînă și răutatea căruțașului încetase. Acesta se înmuiașe, nu mai bătea cu biciul, nu mai lovea cu cizma la chișița sensibilă de la piciorul din față...

Încet, fără putință de a fi evitate, războiul și iarna se lăsau cu toată greutatea peste catîr, iar Giu răspundea uriașei și nepăsătoarei năvale care era pregătită să-i aducă sfîrșitul cu nepăsarea lui fără de margini.

A devenit umbra sinelui său, iar umbra vie, de cenușă, nu-și mai simțea propriul trup, nici plăcerile mîncării și odihnei. Nu-i păsa dacă umblă pe drumuri înghețate, tropotind mecanic, sau dacă stă cu capul lăsat în jos. Ronțăia nepăsător finul, fără bucurie, și la fel de nepăsător

îndura frigul și setea, vîntul de iarnă mușcător. Albeața zăpezii îi ataca albul ochilor, iar semiîntunericul și întunericul îl lăsau indiferent, nu le dorea și nu le aștepta.

Mergea alături de bătrînul catîr-pereche, acum semăna perfect cu el, indiferența unuia față de celălalt era la fel de mare ca indiferența față de sine însuși.

Această indiferență față de sine era ultima lui revoltă.

A fi sau a nu fi era indiferent pentru Giu; catîrul părea că rezolvase întrebarea hamletiană.

Devenit nepăsător și resemnat față de existență și nonexistență, își pierduse simțul timpului. Ziua și noaptea s-au șters în conștiința lui, soarele cu ger și întunericul fără lună erau unul și același lucru.

Cînd a început ofensiva rusă, gerurile nu erau deosebit de puternice.

Pe Giu nu l-a apucat nebunia în timpul nimicitoarei pregătiri de artilerie. N-a rupt ștreangurile, nu s-a frămîntat cînd pe cerul înnorat pălălaia vîlvătaia de artilerie, iar pămîntul a început să se clatine în timp ce aerul, sfîșiat de vuiete și mugete de oțel, s-a umplut de foc, de fum, de bulgări de zăpadă și lut.

Șuvoiul fugii nu l-a cuprins, stătea cu capul și coada în jos, cînd pe lîngă el oamenii alergau, cădeau, iarăși săreau și alergau, se tîrau, iar tractoare și camioane cu botul turtit bîzîiau neconținut.

Perechea sa a țipat ciudat, asemenea unui om, a căzut, a zgredănat zăpada cu copitele, apoi a amuțit, iar zăpada din jurul lui s-a făcut roșie.

Biciul a rămas pe zăpadă, căruțașul Nicollo a rămas și el pe zăpadă. Giu nu i-a mai auzit scîrțîitul cizmelor, nu a mai adușmănit mirosul de tabac, de vin, de piele tăbăcită.

Catîrul stătea nepăsător și resemnat și nu aștepta înfăptuirea soartei. Noua soartă și cea veche îi erau la fel de indiferente.

A venit amurgul. S-a făcut liniște. Cu capul în jos, catîrul flutura mătura cozii. Nu se uita în lături, nu trăgea

cu urechea. În căpăţîna goală şi indiferentă continua să răsune tragerea de artilerie, care amuţise demult. Rar, foarte rar, trecea de pe un picior pe altul, apoi iarăşi înţepenea.

În jur zăceau trupuri de oameni şi de animale, camioane turtite şi răsturnate, ici-colo se ridica alene cîte-un fir de fum.

Iar mai departe, fără de început, fără margini, era şesul înceţoşat, înzăpezit şi sumbru.

Cîmpia înghiţise toată viaţa trecută: arşiţa, povîrnişul drumurilor roşii, mirosul iepelor, susurul pîraielor. Giu se deosebea prea puţin de mişcarea din jurul său, se contopea cu şesul ceţos.

Iar cînd liniştea a fost tulburată de tancuri, Giu le-a auzit pentru că, umplînd aerul, sunetul de fier ajuns la urechile moarte ale oamenilor şi animalelor, ba a intrat şi în urechile catîrului viu şi abătut.

Iar cînd nemişcarea şesului a fost tulburată, iar maşinile de obuze şi tunuri treceau scrişnind în formaţie desfăşurată pe pămîntul întelenit, de la nord la sud, Giu le-a văzut. Se răsfrîngeau în parbrizurile şi oglinzile retrovizoare ale maşinilor abandonate, se răsfrîngeau în ochii catîrului ce stătea lîngă căruţa răsturnată. Dar el nu a sărit într-o parte, deşi şenilele au călcat foarte aproape şi le-a simţit căldura şi mirosul greu de ulei ars.

Apoi din cîmpia albă s-au profilat figuri umane albe. Se mişcau repede şi fără zgomot, nu ca nişte oameni, ci ca nişte răpitori. Dispăreau, se dizolvau, înghiţiţi de nemişcarea zăpezii imaculate.

După aceea, dinspre nord a început să lărmuiască şuvoiul de oameni, de maşini, de tunuri, au început să scîrţîie convoaiele de căruţe...

Şuvoiul se deplasa pe drum, iar catîrul stătea fără să se uite pieziş. Treceau pe lîngă, dar curînd şuvoiul a devenit atît de mare, că s-a revărsat pe ambele margini ale drumului.

De Giu s-a apropiat un om cu bici. L-a studiat atent, iar catîrul a simțit mirosul de tabac și de piele argăsită ce venea dinspre om.

Exact așa cum făcea Nicollo, omul i-a ciocănit dinții, coastele.

Omul a tras brusc de frîu, a spus ceva răgușit, iar catîrul s-a uitat fără voie la căruțașul Nicollo, care zăcea culcat în zăpadă, dar acesta tăcea.

Omul a tras din nou de frîu, catîrul nu a pornit, a continuat să stea.

Omul a început să strige, să dea din mîini, iar îndemnul lui zorit se deosebea de îndemnurile italianului nu prin grozăvie, ci prin sunetele contopite în amenințare.

Pe urmă omul l-a lovit cu cizma pe catîr peste chișița de la piciorul din față și piciorul a început să-l doară. În chișiță îl lovea cu cizma și Nicollo, încheietura era un loc sensibil.

Giu porni în urma căruțașului. Ajunseră la căruțe. Căruțașii s-au adunat în jurul lor, făceau zarvă, dădeau din mîini, rîdeau, îl băteau pe Giu pe spate și pe crupe. I-au dat fin, iar el a început să mănînce. La căruțe erau înhămate perechi de cai cu urechi scurte și ochi răi. Catîri nu erau.

Căruțașul l-a dus pe Giu la o căruță unde era înhămat un cal singur, negru și mic; catîrul roib se arăta mai înalt ca el. Calul l-a privit, a strîns urechile, apoi le-a îndreptat, pe urmă a cădelnițat din cap, după care s-a sucit într-o parte și a ridicat puțin un picior din spate, încercînd să-l lovească cu copita.

Era un cal slab căruia, cînd trăgea aer, coastele i se vâlureau sub piele. Pe piele, ca și la Giu, se vedeau juli-turi însîngerate.

La fel ca înainte, Giu stătea cu capul în jos, indiferent la a fi sau a nu fi, cu o nepăsare fără răutate față de lume, pentru că lumea aceasta întinsă și netedă îl nimicea nepăsătoare.

Cum făcuse de sute de ori înainte, băga capul în hamul care nu era de piele, dar care se freca de pieptul lui obosit la fel ca acela de piele; mirosul dinspre el era ciudat, neobișnuit, cabalin. Dar catîrului îi era indiferent și acest miros.

Calul stătea cu el în pereche, dar lui îi era indiferentă căldura ce ajungea la el dinspre coastele supte.

Calul își strîngea urechile aproape lipit de cap, lua o expresie rea, de răpitor, nu de ierbivor. Își rostogolea ochii, ridica buza de sus și își dezvelea dinții gata să-l muște, dar Giu își lăsa indiferent gîtul și botul neapărate. Iar cînd calul s-a dat înapoi întinzînd hamurile, pentru ca, întors cu spatele, să-i poată trage o copită, catîrul nu s-a neliniștit, ci stătea cu capul abătut, la fel cum a stat lîngă căruța distrusă, lîngă catîrul-pereche mort, lîngă Nicollo fără suflare și lîngă biciul rămas pe zăpadă. Însă căruțașul a strigat și l-a lovit pe cal cu biciul, iar apoi l-a lovit pe catîr cu același bici, fratele celui rămas pe zăpadă. Pesemne că pe căruțaș îl enerva animalul abătut, iar mîna lui era ca a lui Nicollo – o mîină grea de țăran.

Și Giu s-a uitat pieziș cu un ochi la cal, iar calul s-a uitat la Giu.

Curînd convoiul s-a urnit din loc. Căruța a început să zdroncăne ca de obicei, drumul se întindea iarăși în fața ochilor, iar în urmă erau greutatea, căruțașul, biciul, și Giu știa că nu se va izbăvi de greutate cu ajutorul drumului. Mergea în trap mărunț, iar șesul plin de zăpadă nu avea nici început, nici sfîrșit.

Dar ciudat, în mișcarea lui obișnuită prin lumea nepăsării, a simți că acel cal care alerga alături nu este indiferent față de el.

Uite, a fluturat coada în partea lui Giu, o coadă mătăsos de alunecoasă, care nu semăna deloc cu biciul. A atins duios pielea catîrului.

Nu a trecut mult timp pînă cînd calul și-a fluturat iarăși coada gîdilitoare, cu toate că în șesul plin de zăpadă nu erau nici muște, nici țîntari, nici tăuni.

Și Giu s-a uitat pieziș la calul care alerga alături, iar acesta s-a uitat pieziș din partea lui chiar în aceeași clipă. Ochiul lui nu era rău, ci puțin-puțin viclean.

În masa compactă de nepăsare a lumii, au apărut liniile unei mici fisuri.

Corpul se încălzea de la mers, iar Giu simțea mirosul de sudoare de cal. Răsuflarea calului, aducînd un abur de umezeală, de dulceață a finului, îl atingea tot mai tare.

Fără să-și dea seama de ce, întinse ștreangurile, iar oasele coșului pieptului simțiră greutatea și presiunea, însă hamul calului slăbi, iar acum putea trage căruța mai ușor.

Astfel alergară mult timp și deodată calul necheză. Necheză încetișor, atît de încet încît nici căruțașul, nici șesul care se așternea de jur-împrejur nu-i auzi nechezatul.

Nechezase atît de lin, ca să-l audă numai catîrul care alerga alături de el.

Nu-i răspunse, dar, fiindcă răsuflă brusc pe nări, era clar că nechezatul calului a ajuns pînă la el.

Și ei, mult, mult timp, pînă ce convoiul s-a oprit la popas, alergară unul lîngă altul, suflară pe nări, iar mirosul de catîr și cel de cal care trăgeau amîndoi la o singură căruță s-au amestecat într-un singur miros.

Iar cînd convoiul s-a oprit și căruțașul i-a deshămat, ei au mîncat și au băut apă din aceeași găleată; calul s-a apropiat de catîr și și-a pus capul pe gîtul lui, iar buzele lui fremătătoare și moi îi atingeau urechile. Iar catîrul privea încrezător în ochii triști ai căluțului de colhoz, iar suflarea sa se amesteca în suflarea lui bună, caldă.

În această căldură plină de bunătate s-a trezit ceea ce adormise, a înviat ceea ce murise demult: laptele dulce de mamă supt de sugaci, primul fir de iarbă din viață, piatra roșie și dură a drumurilor de munte abisinien, e,

arșița din vii, nopțile cu lună din dumbrăvile de portocali, munca îngrozitor de grea ce aproape-l ucisese cu apăsarea ei rece, dar care, după cîte se vede, nu l-a ucis.

Viața catîrului Giu și soarta calului din Vologda s-au transmis clar de la unul la altul prin suflarea caldă, prin osteneala din ochi. O splendoare ciudată era în cele două ființe alăturate, încrezătoare și duioase, în mijlocul cîmpului de război, sub cerul plumburiu de iarnă.

— Da' măgarul, catîrul adică, parcă s-a făcut rus, a rîs un căruțaș.

— Nu, uite, plîng amîndoi, a zis altul.

Și așa era: plîngeau amîndoi.

1961-1962

La Kislovodsk

Nikolai Viktorovici se pregătea deja să meargă acasă, își scosese halatul, cînd Anna Aristarhovna, vestită pentru faptul că în grădina ei se făceau cele mai bune căpșuni din oraș, zise cu glas gîfîit:

— Nikolai Viktorovici, un colonel cu mașină a venit la noi.

— Ce să faci, dacă-i colonel, e colonel, zise Nikolai Viktorovici și își trase din nou halatul.

Știa că emoția de pe fața Annei Aristarhovna venea din liniștea lui însoțită de un căscat ușor. Însă și el era speriat și tulburat, la fel ca Anna Aristarhovna, de venirea colonelului. Plus că nu voia să întîrzie cu soția la teatru.

Dar așa se obișnuise, trebuia ca în prezența femeilor el să pară mai bun decît era în realitate. Toată viața a plăcut femeilor și nu arăta din delicatețe (vulturul trebuia să rămînă vultur) că multe din trăsăturile lui nu corespundeau cu aspectul exterior. Într-adevăr, chiar dacă deja grizonat, era totuși un bărbat frumos: bine legat, înalt, mlădios, îmbrăcat întotdeauna cu gust, cu o față frumoasă și fină, cu expresia pe care portretiștii chemați să înfrumusețeze lumea o dau oamenilor mari.

Femeile îl iubeau și nici prin cap nu le trecea că Nikolai Viktorovici nu semăna nici pe departe cu aspectul lui exterior. Era un om absolut normal, nepăsător față de problemele lumii, neinformați în privința literaturii și muzicii, un om care adora îmbrăcămintea elegantă, confortul și inelele masive, galben-șofranii, cu monturi mari de pietre prețioase. Munca sa de medic nu îi plăcea prea

mult, îi plăcea în schimb să ia o cină gustoasă la restaurant, să meargă în concediu la Moscova cu vagonul internațional, să apară cu Elena Petrovna, soția lui, la fel de frumoasă, înaltă și elegantă ca el, în foaierul teatrului și să surprindă privirile admirative: „Ia te uită ce pereche!“.

Din atracție pentru viața mondenă și fandoseală și din considerente de nivel de trai nu a rămas să lucreze la clinica universitară, ci a devenit medic-șef la luxosul sanatoriu guvernamental din Kislovodsk. Firește, nu desfășura muncă științifică, dar era plăcut să pășești printre coloanele de marmură, întâmpinat de corpul ofițeresc medical, și să te saluți cu oameni cunoscuți, mai-marii statului, un salut pompos și sclifosit și totodată respectuos și neglijent...

Eroul lui preferat era Athos din *Cei trei muschetari*. „Cartea asta e Biblia mea“, spunea prietenilor.

În anii tinereții a jucat mult pocher și se considera un cunoscător al cailor de curse. Când mergea la Moscova, telefona uneori pacienților săi de vază, cu însemnătate în istoria partidului și ale căror portrete apăreau în „Pravda“, și îl mîngîia faptul că aceștia erau amabili cu el.

Din dragoste pentru fotoliul său comod din safian, pentru mobilierul luxos și confortabil, îngrozindu-se de barăcile încălzite, de sobițele care scot fum, de ceainicele de tablă cu apă fiartă, el nu a plecat în refugiu atunci cînd s-au apropiat de Kislovodsk unitățile mecanizate și de vînători de munte ale Wehrmacht-ului german.

Odată cu el, Elena Petrovna, care nu avea nici un fel de simpatii față de germani, a aprobat hotărîrea. Ei, ca și lui, îi plăceau mesele vechi încrustate și scumpe, canapelele de mahon, porțelanul, cristalul, covoarele.

Elenei Petrovna îi plăceau podoabele străine. Deosebit de atrăgătoare erau pentru ea cele care provocau invidia unor femei cunoscute, soții de activiști sovietici cu funcții înalte. Iar cînd îmbrăca rarități textile, necunoscute printre doamne, lua o figură modestă și surmenată, indiferentă la vanitatea și superficialitatea lumii...

Cînd Nikolai Viktorovici a văzut pe o stradă din Kislovodsk o patrulă motorizată germană, l-a cuprins tristețea și tulburarea. Figurile soldaților nemți, automatele lor cu crăcană, căștile cu svastică i-au părut oribile și insuportabile.

Pentru prima dată în viață a petrecut o noapte fără somn... La naiba cu ele, cu *secrétaire*-ul lui Pavlov și cu covoarele tekine! Se vede treaba că a procedat frivol cînd nu a plecat în refugiu.

Toată noaptea și-a amintit de Volodea Gladețki, prietenul din copilărie, care plecase voluntar în războiul civil...

Slab, cu obraji supti și palizi, într-un vechi paltonaș încins cu o curea, șchiopătînd puțin, Gladețki mergea pe stradă înspre gară, iar în spatele lui rămăsese tot ce iubise și prețuisese: casa, soția, copiii. Mulți ani nu s-au văzut, dar crîmpeie din destinul lui Gladețki au ajuns pînă la Nikolai Viktorovici.

Parcă vedea în această noapte două drumuri: al său și al lui Gladețki. Cît de diferite erau!

În timpul țarismului, Gladețki a fost exclus din ultima clasă de gimnaziu, apoi exilat, iar după aceea s-a întors acasă. Cînd a început războiul, în 1914, a fost luat în armată și la sfîrșitul lui 1915, rănit fiind, s-a întors acasă... Întotdeauna sufletul lui de bolșevic a fost mai puternic decît atașamentul față de cele ale traiului și s-a întîmplat că tot ce a fost greu și sîngeros în viața țării și poporului a devenit viața și destinul lui...

Însă Nikolai Viktorovici nu a intrat în ilegalitatea bolșevică, nu a fost anchetat de poliție, nu a condus la atac vreun batalion pe frontul lui Kolceak, nu a fost în 1921, ca și Gladețki, oprodkomgub, nu tuna și fulgera, cu sufletul însîngerat și încheștînd din dinți, împotriva prietenilor de tinerețe, a opozanților de stînga și de dreapta, n-a petrecut nopți nedormite pe marele șantier din Ural, n-a pregătit cu febrilitate noaptea rapoarte într-un birou la Kremlin, scăldat în lumina albă a unui bec electric...

Cu ajutorul unor cunoștințe, Nikolai Viktorovici a scăpat de mobilizarea în Armata întâia de Cavalerie. A făcut studii la Facultatea de Medicină, a umblat înnebunit după frumoasa Lena Ksenofontova, care i-a devenit mai târziu soție, mergea la țară, unde schimba blănurile de familie, paltonul, cizmele de vânătoare ale tatălui pe făină, slănină și miere. Și-a întreținut în acest mod mama și o bătrână mătușă... În anii romantici ai marii furtuni el nu a trăit deloc romantic. Ce-i drept, aducea uneori de la țară, pe lîngă slănină și miere, și rachiu de casă, iar atunci se organizau la lumina opaițelor cu untdelemn serate cu cîntece, dans, șarade și sărutări în bucătării înghețate și în vestibule întunecate, în timp ce dincolo de ferestrele acoperite cu pături se auzeau împușcături și tropot greoi de cizme...

Țara își ducea viața ei, iar viața lui Nikolai Viktorovici nu coincidea cu urgia, cu nenorocirile, cu greutatea, cu războiul... Și s-a întîmplat că în zilele victoriilor de pe fronturi și de pe șantiere pe el îl cuprindea disperarea: o femeie îl respingea. Iar un an groaznic și crîncen la nivel național putea fi pentru el un an de lumină și iubire.

Și iată-l stînd la geamul întunecat al camerei sale și ascultînd vacarmul războiului: scrișnetul șenilelor de tanc, strigătele guturale ale *unter-ofițerilor* care manevrau lanternele pe întuneric.

... Cu un an înainte de război, într-un om venit la sanatoriu, cărunt, cu chipul zbîrcit, istovit, cu pungi măslinei sub ochi, Nikolai Viktorovici l-a recunoscut pe prietenul său din gimnaziu – Volodea Gladețki...

Ce întîlnire ciudată! S-au bucurat, dar stăteau cu garda pusă unul față de altul. Erau atrași unul de altul, dar îi și depărtau multe. Voiau discuții sincere și se temeau de ele. Încrederea copilărească din anii școlii a izbucnit brusc în ei, de parcă se întorsese vremea cînd șopoteau în closetul școlii despre ștregării, dar în același timp un abis se căsca între Nikolai Viktorovici și activistul de partid bolnav.

În fiecare sezon în sanatoriu se trata vreun om renumit. Sosirea lui era anunțată dinainte de la Moscova, pentru respectiva venire se elibera o cameră somptuoasă, iar șederea rămânea în amintirea personalului sanatoriului: „Era anul când a venit la noi Budionnîi“.

În anul acela dinaintea războiului omul renumit a fost un bătrîn bolșevic, celebru academician, prieten al lui Lenin. Era vorba de Savva Feofilovici, care în tinerețe, pe când se afla la închisoarea centrală, a compus un minunat cântec revoluționar...

Gladețki se întâlnea cu el, se plimbau prin parc și își petreceau serile împreună, iar uneori, când bătrînul nu se simțea bine, cina le era adusă în camera lui Savva Feofilovici.

Odată, când Savva Feofilovici și Gladețki se plimbau prin parc, au dat peste Nikolai Viktorovici. S-au așezat pe o bancă sub o tufă de laur. Pe Nikolai Viktorovici îl încerca un sentiment obișnuit și totuși mereu straniu, ce îl apăsa și-l mîngîia în același timp, în care se îmbina puterea medicului-șef al sanatoriului care avea voie să intre intempestiv în orice inimă de demnitar bolnav și totodată uimirea faptului că stă alături de un bătrîn masiv, cărunt și pleșuv, a cărui mînă mare, albă a strîns de multe ori mîna lui Lenin.

Gladețki zise:

— Eu și Nikolai Viktorovici sîntem colegi de gimnaziu și, să vedeți, Savva Feofilovici, am avut cu el un conflict legat de dumneavoastră.

Bătrînul se miră, iar Gladețki îi povestește o întîmplare pe care Nikolai Viktorovici o uitase. În timpul demult trecut al gimnaziului, Gladețki l-a chemat pe Nikolai Viktorovici la o adunare a cercului unde trebuia să se învețe cîntece revoluționare. Cînd Gladețki l-a întrebat pe Nikolai Viktorovici de ce nu a venit, acesta a răspuns că a fost invitat la onomastica a unei fete cunoscute din gimnaziu. Așa s-a terminat, pare-se, activitatea lui conspirativă.

Cîntecul, ajuns celebru, fusese scris în închisoare de Savva Feofilovici.

Bătrînul zîmbi binevoitor și zise:

— Spuneți că era cu doi ani înainte de război? Atunci eram închis la Citadela varșoviană.

La o examinare medicală de rutină, Nikolai Viktorovici îi zise lui Gladețki:

— Uimitor, Savva Feofilovici are o inimă mai tare și mai tînără ca a multor tineri. Un ritm mai curat!

Și Gladețki începu deodată să vorbească deschis, cu vechea sinceritate din gimnaziu:

— Doar e un supraom și are o supraputere! Și, crede-mă, asta nu doar pentru că a suportat închisoarea centrală de la Oriol și Citadela de la Varșovia, foametea din ilegalitate, frigul exilului din Iakuția și viața calică din emigrație... Supraputerea lui constă în altceva. Ea l-a făcut să se pronunțe în numele revoluției, cerînd pedeapsa capitală pentru Buharin, de a cărui nevinovăție era convins, ea i-a permis să-i alunge din institut pe tinerii oameni de știință talentați numai pentru că erau trecuți în listele negre. Crezi că i-a fost ușor să facă asta prietenului său Lenin? Crezi că i-a fost ușor să distrugă viața copiilor, a femeilor, a bătrînilor, deplîngîndu-i și tremurînd sufletește? Că i-a fost ușor să facă mari lucruri crîncene în numele revoluției? Crede-mă, știu din experiență, cu astfel de lucruri se verifică puterea și neputința sufletului.

Nikolai Viktorovici și-a amintit întâlnirea de dinainte de război în noaptea venirii nemților și, simțindu-se jalnic și slab, a spus Elenei Petrovna, la fel de tînără și frumoasă ca înainte:

— Lena, ce-am făcut noi, uite, am nimerit cu nemții ăștia!

Ea îi răspunse pe un ton serios:

— Nu e bine, înțeleg. Dar nu-i nimic, Kolea. Oricine ar fi, nemți, italieni, români, salvarea noastră este una: noi nu vrem răul oamenilor, noi rămînem așa cum sîntem. O să ne ducem zilele...

— Dar, știi, e cumva înfiorător că nemții sînt aici, iar noi am rămas propriu-zis din cauza unor catrafuse.

Însă nu i-a spus soției cum Gladețki i-a povestit rîzînd bătrînului prieten al lui Lenin despre onomastica fetei de la gimnaziu, pe care el a preferat-o adunării cercului revoluționar. Pe fata de la gimnaziu o chema Lena Ksenofontova.

Elena Petrovna zise iritată:

— De ce spui „catrafuse”? În ele sînt anii vieții noastre! Porțelanul, pocalele-lalea, cochiliile roz de ocean, covorul despre care chiar tu spuneai că miroase a primăvară, țesut din frumusețile lui april. Țștia sîntem noi! Vom fi așa cum ne-am trăit viața... ce ne va rămîne, dacă nu vom iubi ce am iubit toată viața?

Bătu în masă de cîteva ori cu mîna subțire, lungă și albă-albă și zise cu încăpăținare în tactul loviturilor:

— Da, da, da, da. Țștia sîntem, ce putem face? Țștia sîntem.

— Deșteapta mea! conchise el.

Despre viața lor vorbeau rar în mod serios, iar cuvintele ei au avut darul să-l mîngîie.

Au continuat să trăiască și viața trecea. Nikolai Viktorovici a fost chemat la comenduirea orașului și i s-a propus să devină medic la spitalul unde erau internați răniți din Armata Roșie. I s-a dat o cartelă generoasă, iar Elenei Petrovna una mai proastă. Primeau pîne, zahăr, mazăre. Aveau acasă rezerve de lapte praf, unt topit, miere și, adăugînd la rația germană ceea ce aveau în rezervele lor, Elena Petrovna gătea mîncare pe săturate și destul de gustos. Ca și înainte, beau dimineța cafea, deprindere pe care o aveau de mulți ani. Rezerva de cafea era foarte mare, iar lăptăreasa le aducea ca și înainte un lapte bun, nu mai scump decît înainte de venirea nemților, doar banii erau alții.

La bazar puteau cumpăra cîte-o găină, ouă proaspete, legume ca și înainte, iar prețurile nu erau așa de piperate.

Iar cînd voiau să mănînce ceva mai bun, își făceau sandvi-ciuri cu icre negre presate. În perioada de vid al puterii, Nikolai Viktorovici a adus acasă din depozitul sanatoriului două borcane de icre.

În oraș s-a deschis o cafenea. La cinema rulau filme nemțești, unele insuportabil de plicticoase, despre modul cum partidul național-socialiștilor reeduca tineretul, iar tinerii deveneau din oameni fără principii, desfrînați și de nimic, niște oameni conștienți, volitivi și luptători. Dar unele filme erau bune, filmul *Rembrandt* i-a plăcut în mod deosebit lui Nikolai Viktorovici și Elenei Petrovna. S-a deschis teatrul rus; avea actori de calitate, foarte bun era celebrul Blumenthal-Tamarin. La început, teatrul dădea numai spectacolul *Intrigă și iubire* de Schiller, dar pe urmă au pus în scenă piese de Ibsen, Hauptman, Cehov. În general, se putea merge la teatru. În oraș se păstra o societate a intelectualilor – medici, actori, un regizor de teatru foarte simpatic și educat, leningrădean de felul lui. Viața mergea înainte cu agitația ei, iar la Nikolai Viktorovici, ca și înainte de război, se adunau musafiri care știau să aprecieze un porțelan sau un cristal, curbura minunată a vechiului mobilier, oameni care puteau aprecia desenul încîntător al unui covor persan. Și reieșea că acești oameni încercau să se țină departe de coloneii și generali de la statul major al grupării armate „B”, de comandantul și de conducerea municipalității, că ei se bucurau, nu se supărau, dacă nu primeau invitație la vreo recepție organizată de generalul-colonel Liszt, comandantul Caucazului. Însă dacă primeau invitația, firește că se îmbrăcau cît mai bine și își făceau probleme ca soțiile lor să fie îmbrăcate în conformitate cu moda, să nu arate ca niște provinciale caraghioase.

Spitalul la care lucra Nikolai Viktorovici era instalat în trei saloane mici și era deservit de două surori și două sanitare.

Răniții erau hrăniți binișor, fiindcă erau multe alimente în magazie. Medicamente și pansamente erau îndeajuns,

iar principala grijă a lui Nikolai Viktorovici era să nu pomenească de spital autorităților germane. Se temea ca răniții ușor să nu fie mutați în lagăre, de aceea îi ținea în continuare în regim de pat.

Se părea că modesta clădire situată în fundul parcului sanatoriului era complet uitată de nemți. Răniții ușor jucau popa prostu', aveau idile cu surorile în vîrstă și îl binecuvîntau pe Nikolai Viktorovici. Simțeau că lui îi datorează raiul vieții lor tihnite.

Cînd Nikolai Viktorovici venea de la spital, soția îl întreba:

— Ei, ce mai fac copiii noștri?

Ei nu aveau copii și amîndoi se obișnuiseră să-i numească așa pe răniți. Și el, rîzînd, îi povestea soției întîmplări amuzante din micul spital.

Însă nemții nu au uitat cu totul de atenansa din fundul parcului. Nikolai Viktorovici a fost chemat o dată la departamentul sanatorial al Direcțiunii și i s-a cerut să prezinte lista răniților aflați în spital. Nikolai Viktorovici s-a frămîntat alcătuind lista, dar funcționarul de la Direcțiune nici măcar nu a citit-o cînd a primit-o, ci a pus-o într-o mapă, fără să-i acorde atenție. De bună seamă că era nevoie de ea pentru vreo evidență, vreo formalitate.

Nemții continuau să obțină victorii pe cîmpurile de luptă, comunicatele lor de front jubilau, iar Nikolai Viktorovici făcea eforturi să nu le citească...

Se vorbea despre faptul că în curînd se vor deschide sanatorii în care vor veni pentru tratament nu numai oberii și generalii, ci și intelectualitatea Reich-ului.

Se zicea că în locuința nu se știe cui erau germani intelectuali care, după cîte se pare, se temeau de Hitler și de Himmler și, pare-se, nu aprobau grozăviile despre care povesteau oamenii apropiați ai Gestapoului. Și, în general, viața a început să semene întrucîtva cu ceea ce fusese înainte. La fel ca înainte vreme, Nikolai Viktorovici se bucura de confortul casei sale, de farmecul Elenei

Petrovna și credea că a procedat bine cînd a preferat onomastica Lenei Ksenofontova în locul adunării cercului revoluționar.

Și, poftim, cînd Nikolai Viktorovici intenționa să meargă acasă, pentru ca după prînz și după odihnă să meargă împreună cu soția la spectacolul cu piesa *Clopotul scufundat*, de clădirea atenansei s-a apropiat fișîind prundișul o mașină. Din mașină a ieșit un om corpulent, cu pomeții proeminenți și cîrn, cu ochi întunecați și părul deschis la culoare, care semăna perfect cu un agronom de raion sovietic, cu un șef de magazin ori cu un lector ce ține casnicilor lecții la comitetul de grupă pe teme de asigurări sociale.

Cascheta, uniforma gri cu epoleți, centura, banderola pe mîină, insigna de partid cu svastică și crucea de fier de pe piept confirmau că are o funcție la Gestapo, corespunzînd gradului de colonel la Wehrmacht.

Înalt, îngrijit, cu o anume eleganță a cărunteței, frumos și rumen la față, cu ochi extrem de expresivi, Nikolai Viktorovici părea (alături de neamțul scund, burtos, vulgar cioplit și nefasonat, dintr-un material de proastă calitate) un moșier aristocrat și vesel, vreun mare boier rus sau vreun cavaler venit de pe alte meleaguri.

Dar doar părea așa.

— *Sie sprechen Deutsch?*

— *Ja vohle*, răspunse Nikolai Viktorovici, pe care din fragedă copilărie Avgusta Karlovna l-a învățat limba germană.

„Oh – gîndi el despre sine – cîtă grație, cîtă cochetărie, cîtă dorință pătimașă de a fi drăguț, ascultător, molcuț am pus în acest gîngurit: *Ja vohle*.“

Și neamțul, auzind glasul acestui boier grizonat și aruncîndu-i o privire care văzuse aproape toate din lumea pămîntească, privirea unei ființe care săvîrșea toate de la înălțimea zeilor, acolo unde nu este decît moarte sau viață, și-a dat seama cu cine are de-a face.

Corpulentul și scundul funcționar din departamentul „Sicher Dinst“ trebuia să-l calce în picioare pe impunătorul rus.

Călcase în picioare, năruise, învrăjbise, prigonise și frînsese mii de suflete. Intrau aici și catolici, și ortodocși, și aviatori, și prinți monarhiști, și funcționari de partid, și poeți inspirați ce depășiseră canoanele, și călugărițe extaziate, plecate din această lume. În fața amenințării de a-și pierde viața, totul se prăbușea și se desfăcea, se ducea de-a rostogolul. Unii încercau să se țină dreupți, alții chiar erau perseverenți, alții acceptau cu o ușurință nemaipomenită, anecdotică. Dar concluzia era una singură: excepția confirma regula. Ca niște copii în fața pomului de Crăciun, oamenii se împingeau, întindeau mîna după o jucărică simplută și grosolană, pe care ba le-o întindea, cu care ba îi amenința Moș Crăciun de la „Sicher Dinst“... Toți vor să trăiască: și Wolfgang Goethe, și Șmulik din ghetou.

Treaba nu era complicată deloc, iar funcționarul o enunță în vorbe scurte și limpezi, fără nici o exprimare grosolană sau cinică; pronunță chiar cîteva fraze mai puțin practice, cum că oamenii civilizați înțeleg că în faptele istorice universale ale armatei și statului există o singură morală: rațiunea de stat. Medicii germani au înțeles demult acest lucru.

Nikolai Viktorovici asculta, dînd din cap pripit și supus, iar în ochii lui frumoși era complezența școlarului care aspiră cu orice preț să țină minte cît mai bine și conștiincios tot ce îi spune profesorul.

Privind la boierul îngrijit, medic de stațiune de odihnă, funcționarul de la Gestapo înțelegea cu blîndețe că nu avea de ce rîde. Erau atît de puternice ispitele, era atît de aservit acest om vieții lui dulci, duse mulți ani în climatul minunat al stațiunii, printre glastre și auzind susurul apei tămăduitoare. Are, desigur, multe costume perfect croite, mobilă veche scumpă în apartament, o rezervă

de alimente bogate în calorii, de bună seamă că mănîncă acasă icre rusești subtilizate de la depozitul sanatoriului, probabil colecționează cristaluri, portțigarete de chihlimbar sau bastoane cu măciulii din fildeș. Și, firește, are o soție frumoasă...

Omul acesta scund, cu gîtul gros, fasonat din material grosier, nu era atît de simplu, munca lui atingea secretul secretelor din sufletele omenești, iar în agerimea minții lui mai că putea vorbi cu zeii.

Ieșiră împreună din spital, iar Nikolai Viktorovici văzu că la ușa atenansei stau două santinele germane. Nimeni nu mai putea să iasă sau să intre liber în și din spital.

Funcționarul de la Gestapo îi propuse lui Nikolai Viktorovici să-l conducă pînă acasă. Șezînd pe canapelele tari ale automobilului militar de stat-major, priveau în tăcere străzile cochete, clădirile confortabile ale orașelului-stațiune cunoscut în întreaga lume.

Înainte de a-și lua rămas-bun de la Nikolai Viktorovici, germanul repetă pe scurt cele spuse deja:

Dimineată va veni o mașină după doctor. Tot personalul de la spital va trebui îndepărtat cît mai repede, iar după ce Nikolai Viktorovici va executa partea medicală a chestiunii și furgoanele sanitare vor pleca, personalului i se va explica faptul că toți răniții grav și mutilații au fost duși din dispoziția comandamentului german la un spital special, aflat în afara orașului. Desigur că Nikolai Viktorovici va trebui să tacă; la urma urmei, el însuși este cel mai tare interesat ca toată chestiunea să nu fie făcută publică.

După ce Nikolai Viktorovici a povestit despre acestea Elenei Petrovna și i-a spus „iartă-mă“, au tăcut amîndoi.

Apoi ea zise:

— Ți-am pregătit costumul și mi-am călcat rochia pentru teatru. El tăcu, după care ea adăugă: N-aveai cum să faci altfel.

— Știi, mă gîndeam... în douăzeci de ani nu am fost niciodată fără tine la teatru.

— Și astăzi voi fi cu tine. Și la acest teatru vom merge împreună.

— Ai înnebunit, ți-pă el. Tu de ce?

— Tu nu mai ai cum rămîne. Deci nici eu.

El începu să-i sărute mîinile, ea îl cuprinse după gît și îl sărută pe buze, îi sărută capul încărunit.

— Iubitul meu, zise ea, cîți orfani vom lăsa!

— Bieții copii, dar nu pot să fac nimic decît, uite, asta.

— Nu de ei vorbesc, ci despre acești orfani ai noștri.

S-au purtau ca de obicei. Se îmbrăcară în costumele pregătite pentru teatru, își dădură cu parfumuri franțuzești, după care cinară, mîncară icre presate, băură vin, iar el ciocni cu ea cîte-un pahar, îi sărută degetele, de parcă erau niște îndrăgostiți veniți la restaurant. Apoi puseră patefonul și dansară pe un cîntec banal al lui Vertinski și plînseră, fiindcă îl adora pe Vertinski. Apoi se despărțiră de copii lor – și asta a fost tare banal: au sărutat de rămas-bun ceșcuțele de porțelan, tablourile, au mîngîiat covoarele, mahonul... El a deschis șifonierul, a sărutat albiturile ei, pantofii...

Pe urmă ea zise cu glas aspru:

— Acum otrăvește-mă ca pe un cîine turbat și otrăvește-te și tu!

1962-1963

Două scrisori ale lui Grossman către mama sa

15 septembrie 1950

„Dragă mamă,

Am aflat despre moartea ta în iarna lui 1944. Am venit la Berdicev, am intrat în casa în care ai locuit și din care au plecat mătușa Aniuta, unchiul David și Natașa, și am înțeles că nu mai ești printre cei vii. Însă încă din septembrie 1941 am simțit cu inima că nu mai ești. Într-o noapte, pe front, am avut un vis. Intram într-o cameră, știind limpede că este camera ta, și am văzut un fotoliu gol, știind limpede că tu ai dormit în el; pe fotoliu atârna broboada cu care îți acopereai picioarele. Am privit mult timp acel fotoliu gol, iar când m-am trezit știam că nu mai ești pe acest pământ. Dar nu am știut de ce moarte îngrozitoare ai sfinșit, despre asta am aflat când am venit la Berdicev și i-am întrebat pe oamenii care știau despre execuția în masă din 15 septembrie 1941. De zeci de ori sau poate chiar de sute de ori am încercat să-mi imaginez cum te-ai stins, cum ai mers la moarte, încercând să mi-l imaginez pe omul care te-a ucis. A fost ultimul care te-a văzut. Știu că te gîndești foarte mult la mine în tot acest timp.

Sînt nouă ani de cînd nu-ți scriu scrisori, nu-ți povestesc despre viața și treburile mele. Și în acești nouă ani s-au strîns atîtea în sufletul meu, încît am hotărît să-ți scriu, să-ți povestesc și desigur să mă plîng, fiindcă pînă la urmă nimănui nu i-a păsătorit de tristețile mele, numai ție singură ți-a păsătorit.

Voi fi sincer cu tine și-ți voi povesti totul așa cum simt, dar poate că nu va fi tot adevărul despre mine, fiindcă eu nu simt numai adevărul, de bună seamă că multe din simțămintele mele sînt false și deșarte. Însă mai înainte de orice vreau să-ți spun că în acești nouă ani mi-am dat seama cu adevărat că te iubesc, fiindcă dragostea mea față de tine nu a scăzut cîtuși de puțin, nu te uit, nu mă liniștesc, nu mă mîngîi, timpul nu mă lecuiește. Te simt astăzi la fel de vie cum erai în ziua cînd ne-am văzut ultima dată și la fel ca atunci cînd, mic copil fiind, ascultam cum îmi citeai cu glas tare. Și durerea mea este la fel ca în ziua cînd o vecină care stătea pe strada Ucilișcinaia mi-a spus că nu mai ești și nu sînt speranțe să mai fii găsită printre cei vii. Și m-am gîndit că iubirea mea și jalea mea adîncă nu se vor schimba pînă la sfîrșitul meu.“

15 septembrie 1961¹

„Dragă mamă,

Iată, au trecut 20 de ani de la data morții tale. Te iubesc, te pomenesc în fiecare zi a vieții mele și jalea nu mi-a dat pace în toți acești douăzeci de ani. Ți-am scris acum zece ani. Și atunci, cînd ți-am scris prima scrisoare după moartea ta, erai ca în timpul vieții tale – mama mea, în carnea și inima mea. Eu sînt tu, iubită mamă. Și cît sînt eu viu, ești vie și tu. Iar cînd voi muri, vei trăi în cartea pe care ți-am dedicat-o și care are un destin asemănător cu al tău.

În acești douăzeci de ani, mulți oameni care te-au iubit au murit, nu mai ești în inima tatei, în inima Nadiei, a mătușii Liza – ei nu mai sînt pe pămînt.

---

1. A doua scrisoare este scrisă de Grossman în 1961, la douăzeci de ani după moartea mamei. În februarie 1961, KGB-ul i-a luat lui Grossman romanul *Viață și destin*, iar el simte nevoia să-i împărtășească mamei moarte, dar vie în sufletul lui, suferințele sale atroce.

Și mi se pare că iubirea mea față de tine este tot mai mare și mai responsabilă, pentru că sînt atît de puține inimi vii în care trăiești. M-am gîndit aproape tot timpul la tine, cînd lucram în acești ultimi zece ani; lucrarea mea este dedicată iubirii mele, datoriei față de oameni, de aceea îți este oferită ție. Tu ești pentru mine omenescul și destinul tău cumplit este destinul, soarta omului într-o vreme neomenească.

Voi păstra toată viața credința că tot ce este drept, cîstit, bun, iubirea mea – toate acestea sînt de la tine. Tot ce este rău în mine nu este de la tine. Însă tu mă iubești, mamă, și cu tot răul din mine mă iubești.

Astăzi, cum fac de mulți ani, răsfoiesc cîteva dintre scrisorile tale către mine, păstrate din acele sute și sute pe care mi le-ai trimis, răsfoiesc scrisorile tale către tata. Și astăzi am plîns iarăși, citind scrisorile tale. Am plîns, deasupra cuvintelor tale: «Și încă ceva, Zema¹, nu mă cred veșnică, așa că aștept ceva să se ivească de după colț, voi fi brusc bolnavă, greu și mult; ce va face sărmanul meu băiat cu mine, cîtă jale se va aduna».

Plîng cînd tu, singură și socotind că unica lui lumină este să fie sub un acoperiș cu mine, îi scrii tatei: «... mi se pare, judecînd cumpătat, că dacă Vasea ar avea loc îndeajuns, tu trebuie să te muți cu el. Îți repet, acum nu-mi este rău. Iar în privința vieții mele sufletești nu te neliniști; știu să-mi păzesc lumea lăuntrică de cei din jur».

Plîng pe scrisori, pentru că în ele ești tu, bunătatea ta, curățenia, viața ta amară, amară, dreptatea ta, noblețea, iubirea ta față de mine, grija ta pentru oameni, mințea ta minunată.

Nu mă tem de nimic, pentru că iubirea ta este cu mine și pentru că iubirea mea este veșnic cu tine.“

---

1. Este vorba de Semion Osipovici (Solomon Iosifovici) Grossman, tatăl lui Vasili.

Cuprins

<i>Prefață</i> (Robert Chandler)	5
În orașul Berdicev	15
Viață mărunță	33
Elanul	41
Tînăra și bătrîna	53
Bătrînul	69
Bătrînul profesor	77
Iadul de la Treblinka	111
Madona Sixtină	157
La odihna veșnică	169
Locatara	189
Mama	193
Cîinele	209
Drumul	219
La Kislovodsk	231
Două scrisori ale lui Grossman către mama sa	245

La EDITURA POLIROM

au apărut:

José Saramago – *Călătorie prin Portugalia*

Javier Marías – *Chipul tău, mâine. Dans și vis*

John Steinbeck – *Către un zeu necunoscut*

María Dueñas – *Iubirile croitoresei*

Truman Capote – *Harfa de iarbă. Arborele nopții și alte povestiri*

John Cheever – *Povestiri. Integrala prozei scurte*

Sam Savage – *Țipătul leneșului*

Bernhard Schlink – *Minciuni de vară*

Alessandro Baricco – *O poveste*

Boris Vian – *Toamnă la Pekin*

Donna Tartt – *Micul prieten*

Michel Houellebecq – *Harta și teritoriul*

Haruki Murakami – *1Q84* (vol. I-III)

Philip Roth – *Nemesis*

Chuck Palahniuk – *Pigmy*

Abraham Yehoshua – *Misiunea directorului de resurse umane*

Philippa Gregory – *Regina roșie*

David Lodge – *Bărbatul făcut din bucăți*

José Saramago – *Ultimul caiet*

Alberto Vázquez-Figueroa – *Iubire pe o insulă blestemată*

Jonathan Franzen – *Libertate*

Eiji Yoshikawa – *Povestea familiei Heike*

Cormac McCarthy – *Căluții mei, căluți frumoși*

Alberto Moravia – *Iubitul nefericit*
Truman Capote – *Mic dejun la Tiffany*
Carlos Ruiz Zafón – *Palatul de la Miazănoapte*
Gore Vidal – *Iulian*
Ilf și Petrov – *1001 de zile sau Noua Șeherezadă*
F. Scott Fitzgerald – *Aventurile lui Pat Hobby*
Ian McEwan – *Solar*
Jeffrey Eugenides – *Intriga matrimonială*
Michele Mari – *Pink Floyd în roșu*
W. Somerset Maugham – *Catalina*
Joyce Carol Oates – *Apa neagră*
Naghib Mahfuz – *Teba în război*
Kjell Espmark – *Béla Bartók contra celui de-al Treilea Reich*
Carlos Ruiz Zafón – *Luminile din septembrie*
Edgar Allan Poe – *Masca Morții Roșii și alte povestiri*
Jack Kerouac – *Oceanul e fratele meu*
Sofi Oksanen – *Purificare*
Kate Williams – *Plăcerile bărbaților*
Yann Martel – *Viața lui Pi*
John Steinbeck – *Nehotărîții sorți ai bătăliei*
David Grossman – *Pînă la capătul pămîntului*
Patrick McGuinness – *Ultimele o sută de zile*
Francisco Goldman – *Rostește-i numele*
Patrick deWitt – *Frații Sisters*
Siri Hustvedt – *O vară fără bărbați*
Amélie Nothomb – *O formă de viață*
Emir Kusturica – *Unde sînt eu în toată povestea asta?*
Chuck Palahniuk – *Blestemați*
Philip Ó Ceallaigh – *Și te trezești rîzînd*
Truman Capote – *Integrala prozei scurte*
Allan Sillitoe – *Singurătatea alergătorului de cursă lungă*
Carlos Ruiz Zafón – *Prizonierul cerului*
Philippa Gregory – *Doamna apelor*
Kathleen Winter – *Annabel*

Philip Roth – *La revedere, Columbus*

Eowyn Ivey – *Copila de zăpadă*

Mikkel Birkegaard – *Condamnat la moarte*

Vasili Grossman – *Drumul*

în pregătire:

Parinoush Saniee – *Ce mi se cuvine*

www.polirom.ro

Redactor: Mădălina Vătcu
Coperta: Laurențiu Midvichi
Tehnoredactor: Gabriela Ghețău

Bun de tipar: iulie 2012. Apărut: 2012
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iași, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53 • C.P. 15-728
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

---

Tiparul executat la S.C. ARHICONSTRUCT S.A.
Str. Buna Vestire nr. 8, Iași
Tel.: 0232/230.300, Fax: 0232/230.485

Contravaloarea timbrului literar se depune în contul
Uniunii Scriitorilor din România
Nr. RO44RNCB5101000001710001 BCR UNIREA

